

efsane nehir FIRAT

Eyyüp Azlal

EFANE NEHİR FIRAT

SEMBOL YAYINLARI

Özgün Adı: Efsane Nehir Fırat

Yazan: Eyyüp Azlal

YAYINA HAZIRLIK

Kapak: Sembol Yayınları

İç Tasarım: Sembol Yayınları

ISBN: 978-975-7105-86-2

1. Baskı: İstanbul, 2007

BASKI - CİLT

Karnat Matbaacılık

Davutpaşa Cd. Kale İş Merkezi

No. 51 Topkapı / İSTANBUL

Tel: 0 212 482 39 62

YAZIŞMA VE İRTİBAT

Sembol Yayınları

Selmanipak Cd. Şeyh Yokuşu Sk.

No. 6/3 Üsküdar / İstanbul

Tel : 0 216 341 15 88

Faks : 0 216 495 29 65

e-mail : sembolyayinlari@hotmail.com

Sembol Yayınları bir İlke Yayıncılık Faaliyetidir.

© Tüm yayın hakları Sembol Yayınları'na aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

EFSANE NEHİR FIRAT

EYYÜP AZLAL

EFSANE NEHİR FIRAT

EYYÜP AZLAL

Eyyüp AZLAL

1976 yılında Şanlıurfa/Viranşehir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. 1999 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. BSV akademisinde "*Çağdaş İslam Düşüncesi, Siyasi Tarih ve Strateji*" eğitimini aldı. Edebiyat Fakültesi'nin "*Geleceksel Şiir Gecelelerini*" hazırladı (1996-99). *Ay Vakti*, *Memleket Edebiyat* ve *Seyir'de* edebi ürünleri yayımlanmakta. www.edebiyatmezunlari.com'un editörlüğünü yürütmekte. Memleketine vefa niyetiyle *Viranşehir Memleket Dergisini* çıkarıyor.

Halen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Kütüphanesi ve Müzesi müdürü olan Azlal'ın *Hz. Eyyub Ve Sabır (İnceleme-Antoloji)*, *Abdülkadir Karahan'a Armağan (Ortak Çalışma)* adlı eserleri bulunmaktadır.

İçindekiler

Takdim...7	
Önsöz Niyetine... 13	

Birinci Bölüm **Nehir Medeniyeti ve Fırat**

Fırat nehri nereye akar?.....	13
Antik tarihten günümüze Fırat.....	28
Medeniyetler su kenarında kurulur.....	32

İkinci Bölüm **Fırat'ın Bakiyesi Mezopotamya**

Fırat'ın Bakiyesi Mezopotamya.....	41
Bir Bütün Olarak Mezopotamya'da Medeniyet.....	44
Mezopotamya'da Kültür Ve Edebiyat.....	45
Gılgamış Destanı.....	46
Enki ve Dünyanın Düzeni Şiiri.....	49
Gılgamış, Enki Ve Ölüler Diyarı.....	49
Mezopotamya Mitolojisi.....	51
Fırat Kenarında Kurulan Mezopotamya Şehirleri.....	62

Üçüncü Bölüm
Semavî Dinler ve Fırat

Yahudilik ve Fırat.....	89
Hristiyanlık ve Fırat.....	94
İslamiyet ve Fırat.....	95

Dördüncü Bölüm:
Fırat'ın Hazinesi: GAP

Hadis-İ Şerif Işığında	107
Aysberg'in Görünen Hazinesi	109
Süleyman Demirel Anlatıyor.....	111

Beşinci Bölüm
Fırat Efsaneleri

Fırat Nehri Kralı Akhelos.....	117
Toprak ve Bereket Tanrıçası Demeter.....	118
Fırat'ın Genç Nehir Tanrısı Merzimen.....	121
Su Perisi Nainas.....	121
Fırat Nehri Tanrısı Euphrates.....	122
Fırat'ta Zelzele Efsanesi.....	122
Fırat ve Herkül Efsanesi.....	123
Kelaynak Efsanesi.....	124
Zeynep Kız Efsanesi.....	125
Fırat Suyunu Kesme Efsanesi.....	126
Rumkale Efsanesi.....	127
Enkidu ve Ölümler Diyarı.....	129
Babil Kuyusu Efsanesi.....	130

Altıncı Bölüm
Hatıralar

Harran'la Fırat'ın Düğünü.....	135
Fırat'a Akan Mukaddes Kan.....	137
Fırat'ın İkiz Kardeşi Dicle.....	142
Fırat'ın Çizdiği Sınırlar.....	143
Fırat'ın Öksüz Bıraktığı Kale: Caber.....	147
IV. Murad Fırat Kıyılarında.....	148
Fırat'ın Bereket Kuşları.....	149
Mustafa Kaya'nın Fırat'ı.....	151
Müslüm Yücel'in Fırat'ı.....	151

Yedinci Bölüm
Ağlılar Türküler Şiirler

Fırat Kenarının İnce Dumanı	155
Fırat (Bingölllerden Süzülürsün).....	158
Şu Fırat'ın Suyu Akar Serindir.....	159
Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar.....	160
Gazi Ertuğrul Bey Manzumesinden.....	160
Fırat Ağlıyor.....	170
Fırat	171
Zeynep ve Uzaktan Fırat Üzerine İkili Anlatım.....	172
Fırat Destanı.....	173
Birecik'ten Antep'e.....	175
Uzun Zöhre ve Fırat.....	176
Fırat Cennet Anıtı.....	177
Fırat Gözlü.....	179
Sulardaki Yüreğim.....	182
Beddua.....	183

Sekizinci Bölüm
Etker

Fırat Arap Tavşanı.....	187
Fırat Kavağı.....	187
Çizgili İshak Kuşu.....	187
Fırat Kablumbağası.....	188
Kaynakça.....	189

Soy Ağacının Bir Tarafı
Efsane Nehir Fırat'tan Gelen,
Prof. Dr. Nevzat YALÇINTAŞ
Hocamıza İthaf...

Fırat'ın İncisi Birecik'e
Birecik Kaymakamı; Sayın Tuncay Sonel'e
Birecik Belediye Başkanı, Sayın Abdülakir Yüksel'e
Teşekkürlerimle

Takdim

Bir nehrin hikayesi nasıl olur? O nehrin bilinmeyen doğuşundan başlayan; fakat bilinen tarihinden günümüze kadar başından geçen maceralar nasıl kaleme alınır, nasıl yazılır? Hele bu nehir; insanlık kaderinin en önemli dönüm safhalarını, uzun ömrü boyunca kendi kıyılarında yaşamış ise, çok renkli ve zengin mazisinin hatıralarına, mirasına sahip ise... Bu, dünya medeniyetine katkıda bulunmuş bir şehrin veya bir bölgenin değil; asırlar boyu süren çağlításını bugün de güncel gelişmelerle devam ettiren, bazen dar bir vadide sıkışan, bazen "başını taştan taşa vuran" bazen de aktığı geniş düzlüklerde yatağında yayılarak dinlenmeye koyulan Fırat'ın hikayesidir.

Fırat'ı, onun pek çok yönlü macerasını yazmak zor, hem de ağır bir yükün altına girmek kadar güçtür. Genç dostum, değerli kültür adamı Eyyüp AZLAL Bey bu zorluğa talip olmuş; elimizdeki nadir ve kıymetli eseri hazırlayıp cümlelerin yararına sunmuştur. Başardığı hizmet takdir edilmeye, övülmeye değer. İstiklal marşı şairimiz Mehmet Akif; bir savaşı, "Çanakkale'yi", bir döneme mutlak damgasını vurmuş olan Necip Fazıl Kısakürek "Sakarya'yı" mısralarıyla destanlaştırdılar. Eyyüp AZLAL Bey'in hazırladığı bu eserden sonra muhteşem Fırat'ımız da destanını şiirleştirecek şairini bekliyor.

Fırat'ı yazmanın şiir kalıbına döküp destanlaştırmanın kolay yolu nasıl bulunur? Sanıyorum dostumuz Eyyüp AZLAL, bunun en uygun yolunu kitabının başlığıyla bulmuş:

Ankara'da TBMM'deki odamda elimizdeki kitabın ismi tartışılırken, ben verilen ismin iyi seçilmiş ve Fırat'a uygun olduğu kanaatinde olduğumu tam bir gönül rahatlığı içinde ifade ettim:

“Efsane Nehir Fırat”

Soy ağacımın bir kökünün bu efsane nehir kıyısı Birecik'te bulunmasından ötürü kaderin bana ve ailemize layık gördüğü bu lütuftan hep mutluluk duymuş ve hamd etmişimdir. Başımı rahmetli anneciğim dizine koyduğum ve onun şefkatli ellerini saçlarımda hissettiğim çocukluk günlerimden itibaren ondan Fırat ve hikayelerini dinlemişimdir. Dolayısıyla o saf, berrak, şefkat, bereket, bolluk dolu zamanlardan beri Fırat, benim de nehrimdir, tıpkı kıyılarında yaşamış, yaşayan ve ona tutkun milyonlarca evladı gibi.

Tasasız geçen çocukluk günlerimde muhayyelemde kalan ve ruhumda yer alan Fırat sevgisini tatmak ve hasretini gidermek ve oradaki akrabalarımı ziyaret için gittiğim ana yurdumun güzel tarihi şehiri biricik Birecik'te nasip olmuş ve olmaktadır. Muhteşem Fırat, bu yiğit insanların şehrinde hırçınlığını bırakır, durulur, durgunlaşır ve nazlı nazlı akmaya başlar.

Son senelerdeki her ziyaretimde Fırat'ın hemen kıyısında, penceremden ve balkondan onu her an görebileceğim bir konuk evinde, billur sakinliğindeki zamanı yaşamak ve can dostlarımla en lezzetli sohbetleri yapmak hep nasip olmuştur.

Çocukluğumda, anneciğimın hayalinde canlandırdığı tasavvurların manevi mükafatlarını orada, Fırat'ın sessiz ve nazlanarak aktığı o kıyıda almışım. Bunu bana ailem ve çocuklarıma sağlayan, gönül ve fikir dostlarıma borçluyum.

Efsanevi Fırat'ın bereketli suları benim de kalbime serinlikler, mutluluklar bahsetti.

Oradayken sağ yakadaki misafirhanede nehri seyrederken birdenbire karşı sahildeki Birecik'in tarihini, mazisini ve güzelliklerini hatırlatan minarelerinden kalbimi coşturan Davudî sesli müezzinlerin birbirini takip eden sesleri yükselir; semayı ve ufku baştanbaşa dolduran bu ilahî musiki bana Resul'ün şehri kutsal Medine'deymişim hissini kazandırır.

Esasen muhteşem Fırat'ın bereket saçan mübarek suları Şanlıurfa'mızın topraklarında nazlı nazlı akarken yüzünü, istikametini Resul'ün şehrine dönmüştür; oraya, Hicaz diyarına doğru yolculuğa çıkmış gibidir. Bu yolculuk komşumuz Suriye'de de devam eder. Fakat sonra bir şeyler olmuştur. Fırat kendine gelir, suları ürperir, pul pul olur; o muhteşem nehir edep eder, sanki kendi kendine, "Resul'e ben ne götürüyorum?" diye sormuştur. Fırat'ın bulduğu cevap menfidir, bunun üzerine ağır ağır istikametini Mezopotamya'ya doğrultur. Artık Irak, Kerbelâ diyarında uzun yolculuğu sırasında azalan sularına, Ehl-i Beyt-i Resul'e ağlayan muzdarib müminlerin gözyaşları katılacaktır. Oralarda, Anadolu'mun şen şakrak çağıldayan Fırat'ın mahzunlaştığı, yorulup durgunlaştığı sezilir. Artık uzun yolculuğunun bir an önce bitmesini dilemektedir. Bir süre sonra, yan yana gelmelerinin hasretini çektiği ince Dicle ile el ele tutuşur. Ve kendilerini körfezin cennet renkli sularına bırakırlar. Yolculuk sona ermiştir; geride bütün bir tarih, bereketli topraklar ve zengin mahsuller, onlarla birlikte ruhları sarıp yükselten nağmeler, şiirler, edebiyat ve hatıralar kalmıştır.

İşte "Efsane Nehir Fırat" kitabı bizleri bütün bu ruhlarla, duygu, düşünce ve aynı zamanda gerçeklerle buluşturuyor. Dostumuz, genç kültür adamı Eyyüp AZLAL, saha-

EFSANE NEHİR FIRAT

sında tek olan bir eser hazırlamıştır ve bu eseri, Birecik'in yorulmayan Kaymakamı ve aynı zamanda üniversiteden talebem olan Tuncay Sonel ile aziz dostum Belediye Başkanı Abdülkadir Yüksel'in himmetleriyle kültür tarihimize kazandırmıştır.

Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş
AGİTPA Bşk. Yrd.-İst. M. Vekili
İstanbul 2007

Önsöz Niyetine Fırat

Büyük medeniyetler hep su kenarında yeşermiş. Su için destanlar, şiirler, hikayeler yazılmış. Temizliğin, saflığın, esenliğin, barışın sembolü yapmışız suyu. Bizim medeniyetimizde, inanışımızda ve kültürümüzde de suyun ayrı bir yeri ve anlamı var. Su sebilleriyle süslemişiz şehirlerimizi. Su üzre yazılmış en güzel dualarımız; *'Su gibi aziz ol', 'Sular seller gibi'* kelam-ı kibarları koymaz mıyız aramıza? Kısacası su, hayatımızın her safhasında önemini ve varlığını hissettirir bize.

Necip Fazıl merhumun;

"Kainatta ne varsa suda yaşadı önce;

Üstümüzden su geçer doğunca ve ölünce"

Mısraları aslında her şeyi özetlemiyor mu?

Ülkemizin en önemli su kaynaklarından birisi de Fırat Nehri'dir. Batı dillerinde Fırat nehri, **Euphrates** olarak geçer. Euphrates adı Yunanca'dan gelen bir kelime olup, asıl kaynak muhtemelen eski Farsça'daki **Ufratu** ve Akkad dilindeki **Purattu'dur**. Eski Farsça'daki kelimenin Avesta Farsça'sında geçen **huperethuua** (geçmesi kolay) olduğu tahmin edilmektedir. Bir efsaneye göre ise Fırat (Euprates), nehir tanrısı olup karısının yanında yatan öz oğlunu yabancı bir erkek zannederek öldürür. Hatasını anladığında ise iş isten geçmiştir. Kahrından kendini Fırat'ın haşın sularına bırakır. Efsaneye göre nehrin suları, o tarihten beri Euprates-Fırat olarak anılır. Kuran-ı Kerim'de geçen "tatlı

su anlamında 'furat"' tabiri, bu nehrin isminin buradan geldiği ve kelimenin Arapça kökenli olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.¹

En eski medeniyetlerin beşiği olan Fırat, Mezopotamya uygarlıklarından başlayarak, insanlık tarihinin ilk sırlarını bizimle paylaşır. Fırat, kaynağını Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek dağlarında bulunan kaynaklardan ve eriyen kar sularından alır. Erzurum dolaylarında bulunan Karasu, Bingöl dağlarından akan irili ufaklı dere ve çaylarla birleşerek Fırat'a dökülür. Ve yine Ağrı Dağı'nın doruklarında eriyen karlar ve

1 1-Kuran-ı Kerim'in Fatur suresinin 12.ayetinde geçen "...azbun furatun..." -tatlı su, çok tatlı içimi kolay- anlamına gelen tabir, nehir anlamında kullanılıp Fırat isminin de bu kaynaktan alındığına dair uzamanlar hem fikir olmuştur. Hatta bu tabire, Fırat ve Dicle nehirlerinin ismini karşılayan "el-fıratân" ismi de eklenmiştir. Daha Fazla bilgi için bkz.

Sarı, Mevlüt, *El-Mevarid/Ararçça Lügât, İst.*

Hicazî, *Furkan Tefsiri*, C.V, S.166-167, İst.

Ayrıca Bu görüş, *İ.Ü Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Hocası Prof. Dr. M.Nur Doğan tarafından kabul görmektedir.*

2-Eski Farsça'daki Ufratu ve Akkad dilindeki Purattu'dur. Eski Farsça'daki sözcüğün Avesta Farsça'sında geçen *huperethuua* (geçmesi kolay) olduğu tahmin edilmektedir.

-Arapça tasasızlık, rahatlık anlamına gelen "ferahat" kelimesinden gelmektedir.

3-Kürtçe'deki "Fere", "Ra" ve "Hat" kelimelerinden gelmektedir. İki tane "re" olduğu için teki telaffuz edilmez, dolayısıyla Ferehat "Geniş akan su" anlamını gelmektedir. Zamanla ise kısaltılmış şekli Fırat adını almıştır. Bakınız : Ali Karduxos, Kürt Dilinin Etimolojisine Giriş, İst. 2005 <http://ferheng.org> Kürtçe sözlük

4-Fırat; Akkadca *Pu-rat-tu*, Sümercede *Buranun* olarak geçmektedir. Kelimenin Hint-Avrupa kökenli olmadığı, Akkadca ve Sümerce'den kaynaklandığı, Eski Farsça ve Farsça aracılığıyla diğer dillere geçtiği...

Nemrut krater gölünden sızan billur suları toplayan Murat Nehri ve Munzur Çayı Fırat'a dökülerek, Mezopotamya'nın en uzun akarsuyunu oluşturur.

Fırat bir nevi su toplayıcıdır. Mezopotamya dağlarından kopup, Ortadoğu'ya dökülen ve oradan da okyanusa ulaşan Fırat, asi ve aynı zamanda kutsal bir ırmaktır. Fırat karanlık çağlardan bu yana insanlığın sırlarını paylaşan, onlarca mitolojiye kaynaklık eden bir nehirdir.

Aslında Fırat, bereket ve bolluk anlamına geliyor. Aktığı bütün topraklara can verir. Topraklar canlanırsa, insanlar da can bulacaktır. Sümerlerin yaratılış mitolojisine göre Tanrı Enki, Fırat ve Dicle'yi yarattı. Bu nehirleri doldursun diye yağmur tanrılarını görevlendirdi. Bolluk ve bereket versin diye Fırat'ı delice bir suyla doldurdu. Gerçekten de, yüzlerce yıldır binlerce savaşa tanıklık eden Fırat, aynı zamanda. Mezopotamya tarihinin de ilk harcı oldu. Sümerler, ilk uygarlığı Fırat ve Dicle arasında yarattılar ve yazıyı burada kil tabletlere kazıdılar. Kuşkusuz bu sarsıcı buluşlarda Fırat'ın payı büyüktür. Yaşanabilir alanlarda ilk kentleri de kuran yine Fırat kıyılarındaki halklar oldu. Nevali Çori, Samsat, Zeugma, Kommagene ve daha gün yüzüne çıkmayan birçok medeniyet katmanının Fırat havzasında yer alması bir tesadüf olmasa gerek. Sümer, Hitit, Med, Urartu, Asur gibi bir çok kavmin kurduğu medeniyetler Fırat'ın kutsal sularında yeşerdi, günümüze ulaştı.

Mezopotamya'nın ışıltılı ırmağı Fırat, kendisine kardeş olarak da Dicle'yi seçti. Biri deli dolu akar, biri nazlı mı nazlı... İncecik bir ip gibi akan Dicle, narin ama bir o kadar dik başlıdır. Kutsallıkları ve asaletleri dolayısıyla bu iki nehirin adları çocuklara da isim olarak verilir. Fırat erkeklere, Dicle genellikle kızlara isim olur. Nedeni bilinmez bir hikmetle böylesi bir yakıştırma yapılmıştır.

Bütün tarihçilerin, filozofların sosyologların, coğrafyacıların birleştiği tek nokta "Fırat ve Dicle olmasaydı Mezopotamya (El-Cezire) medeniyeti oluşmazdı." Gerçeğidir. İşte bu medeniyet havzası üzerinde bulunan memleketimizin konumu ister istemez çevremizdeki ülkelerin iştahını kabartmaktadır. Bu da Fırat ve kardeşi Dicle için bir tehlike doğuruyor. Bir aydın fikri ve zikriyle ortaya çıkan bu çalışmamız; Fırat'ın önemini, insanımızın bilinçaltına yerleştirme çabasından öte bir şey değildir.

Uzun ve yorucu bir çalışmaya kalkıştığımızın farkına sonradan vardık. Bu eserin belki ülkemizde yapılan çalışmaların ilkini teşkil ettiğini zikretmek istiyoruz. Bu yüzden eser için materyal arayışına girerken hep sıkıntılarla karşılaştık. Bir yandan Suriye'deki Fırat Şehirlerini araştırmak için bu ülkenin büyükelçilik düzeyindeki yetkilileriyle temasımızın olumsuz kalması (Değerli büyüklerim, Nevzat Yalçıntaş, Resul Tosun ve Hüsnü Mahli'nin de Suriye ile temasları sonuçsuz kalmıştır.) diğer taraftan Muallim Naci'nin Hazine-i Fünun dergisinde yazdığı "Gazi Ertuğrul Bey Destanı" şiirini elde etmemiz (Taksim Atatürk Kitaplığında aziz dostum İrfan Dağdelen, kadim arkadaşım Lokman Tokgöz'e, Prof. Dr. Ramazan Kaplan hocamıza teşekkür borçluyum) ilmi çalışmalar yaparken "İlmin önü soğandan acı, sonu baldan tatlıdır." Düsturuyla bizi zinde kılıyordu.

Bu eser için Fırat'ın öz evlatları olan Elazığ'dan bazı dostlarımın iltifatlarına mazhar oldum. Karınca kararınca da olsa gönderdikleri malzemeyi kullandık.Yine her zamanki gibi ilim aşkıyla yanıp tutuşan sevgili dostum Mehmet Kurtoğlu'nun elinde bir iki Fırat dökümanıya karşıma çıkıp beni bu çalışmaya teşvik etmesi bir aydın asaletinin göstergesi olmuştur. Eseri hazırlarken Prof. Dr. Ali Akyüz Hoca ile yapılan Fırat Nehri ile ilgili röportaj, tezlerimizi desteklerken

rahat nefes almamızı sağladı. Söyleşiden geniş ölçüde faydalandık. Önümüze ilmi bir kapıyı açtığından dolayı kendisine teşekkür ediyoruz.

“EFSANE NEHİR FIRAT”a başlarken başımın ucundan eksik etmediğim merhum Hocam Abdülkadir Karahan’ın “Fuzuli-Hayatı-Muhtı” nde Fırat’a dair malumatlardan yola çıkarken bu eseri vücuda getirmeyi sadece hayal etmişim. Bu hayal ile bizi hakikate sevk eden hocama Allah’tan rahmet diliyorum.

Yine, bu entellektüel çabayı ithaf ettiğimiz, soy ağacının bir kökü de Fırat nehrinden beslenen ve Fırat’ın ehemmiyetini en iyi bilenlerin başında gelen büyük alim ve devlet adamı Prof. Dr. Nevzat Yalçın’ta; kitaba bir takdim yazısı yazmakla bizi onore etmiştir.

Ünlü şair Hayyam, bir şiirinde

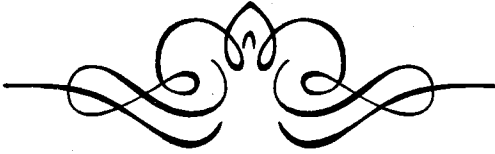
“efsane söylediler ve uykuya daldılar.”

Der. Aslında hepimizin bir efsanesi var. Hepimiz bir efsane söyleyip uykuya dalıyoruz. Oysa Efsane Nehir Fırat öyle mi? Efsane söylemiyor, söyletiyor. Gelin hep beraber şu Fırat’ın efsanesini söyleyelim ve uykuya dalalım...

Gayret bizden, tevfik Allah’tan.

Eyyüp Azlal
Şanlıurfa-2007

BİRİNCİ BÖLÜM
NEHİR MEDENİYETİ FIRAT

*Fırat kenarında bir kurt bir kuzuyu kaparsa
bundan Ömer sorumludur.*

Hz. Ömer

Fırat Nereye Akar?

Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun en verimli ve su potansiyeli en yüksek nehri olan Fırat (uzunluğu 2700-2800 kilometre) iki önemli koldan vücut bulur: **Karasu** ve **Murat** suyu.

Karasu, (Batı Fırat) **Erzurum**'un kuzeydoğusundan iner, bir müddet güney batıya doğru akar; sonra güneydoğuya dönerek **Keban** ve **Maden**'e varmadan **Murat** suyu ile birleşir. Murat suyu ise **Van Gölü** kuzeyinde, yüksek dağlardan doğar, **Harput**'un üst taraflarında **Peri** suyu ile birleştikten sonra gürleşir.

Bu birleşim **Keban Barajı**'nın 12 km. kuzeyinde gerçekleşir. Yalnız baraj sularının altında kalması sebebiyle bu iki nehrin birleşimini Burada **Kuruçay** ve **Tohma Suyu**'nu sularına katar. Bu sularla daha güçlenen Fırat günümüzde **Karakaya Baraj Gölü**'nün altında kalan ve Cumhuriyet döneminin ilk yatırımlarından olan **Kömürhan Köprüsü**'nün altındaki dar ve derin boğaza iner.

Yaklaşık 50 km. uzunluğundaki boğazdan bazı küçük akarsularla beslenen Fırat, keskin dirsekler yaparak ilerler. **Malatya** ovasında iken yavaş akan **Fırat**, **Toroslar**'ı geçerken üç yüzden fazla çağlayan teşkil eder. Ve tarihî **Gerger Kalesi** önünde 50 km.lik boğazdan çıkar.

Artık Fırat, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Burada kendisi kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda yön çizen Fırat, bu rotasıyla Gaziantep ve Şanlıurfa platolarını birbirinden ayırır. Kuzeyden Kahta Çayı ile Göksu'yu, batıdan Hizip Çayı'nı alan Fırat'ın Bozova yakınlarından Çüngüş'ün batısına kadar olan bölümü, günümüzde Atatürk Baraj Gölü'nün suları altındadır. Halfeti önlerinden başlayarak güneye yönelen Fırat, Birecik'te cenuba döner ve Cerablus'ta Suriye topraklarına girer.

Efsane nehir Fırat artık Suriye'dedir. Buradan başlayarak bir bozkır ırmağı görüntüsü çizer. Irmağa her iki kıyından karışan kollar, çok su getirmediği gibi, bir kısım kollar da kuvvetli sıcaklar yüzünden- daha kıyıya varmadan uçup kaybolur gider. Rakka şehri yakınlarında Urfa'dan gelen Belh Suyu ile birleşir. Deyrû'z-Zor kentini geçtikten sonra Karacadağ yöresinden gelen Habur Çayı'yla birleşir. Tembelce ve bir çok dirsekler çevirerek akan Fırat, Meskene yakınlarında güneydoğuya döner, Ebu Kemal'de Irak topraklarına girmiş olur.

Irak topraklarında Kerbelâ, Hile, Nefes ve Nasiriye kentlerinin yakınlarından geçen Fırat, sık sık yatağını değiştirir. Bağdat yukarılarında Fırat ile Dicle birbirine yaklaşır. Aralarındaki uzaklık 50 km.den daha aşağıya iner. Buralarda her iki ırmağın suları küçük kanallar vasıtasıyla birbirine karışır. Sonra bu iki ırmak birbirinden uzaklaşırlar. Fırat bir kolda Hille ve Divaniye cihetlerine, bir koldan da Hindiye ve Şamiye taraflarında akar. Buralarda geniş bataklıklar vücuda getirir, nihayet Medine'de ayrılan bir kolu yukarıda da işaret edildiği gibi El-Kurna'da Dicle ile birleşip Şatt-ül-arab'ı teşkil eder.

Fırat'ın yatağı ve havzası, Dicle'nin iki katı olduğu halde,

sevk ettiği su ondan azdır.² Bunun ilk sebebi, Fırat'ın çöle girdikten sonra kızgın güneş altında buharlaşma veya bataklıklar ve kanallarda zayi ettiği su çöldeki tabilerinden telafi edememesi ve suların yatağının darlaşması ve dolambaçlığı yüzünden ağır akmasıdır.

Ortalama olarak 500 m.³ genişliğinde ve 10-16 metre derinliğinde bulunan Şattü'l-Arap, Basra yakınlarında Fırat'ın bol su getiren bir kolunu aldığı gibi, doğudan da yatağı İran'da olan Karun Irmağı'nı ve Kerha Suyu'nu alır. Ve son olarak geniş bir delta arasında Basra Körfezi'ne dökülür.

Fırat'ta da Dicle gibi zaman zaman taşma olur. (Mart-Mayıs sonları) Yatağın derin olmamasının yanı sıra, kenarlarının da dayanıksız bulunmasından dolayı Fırat, taşma aylarında etrafa daha kolay yayılır. Bir çok yerler sağlık ve ziraat bakımından zararlı ve elverişsiz bataklıklar haline gelir. Tedbir olarak da eski çağlardan beri halk, ırmak kıyılarında setler yapmış, bir hayli sulama kanalları açmışsa da, bunlar gerek bakımsızlık ve gerekse başka sebepler yüzünden hem uzun ömürlü olmamışlar, hem de kafi gelmemişlerdir. Hatta vaktiyle açılmış olan bazı cetveller dolmuş ve sedler yıkılmış ol-

---

2 Dicle, Bağdat'ta saniyede ortalama 4656 m³ su geçirdiği halde Fırat Hit kasabası dolaylarında ortalama saniyede 2065 m³ su geçiriyor. (Bğ. Sl.,160 v. d.)

3 Her ne kadar "Büyük devletler" (S.475) ile "Devletler coğrafyası" (S.27.) nda Şattü'l-arap'ın 50 metre genişliğinde olduğu yazılı ise de bunu kabul etmek açıkça yanlış olur. Çünkü Bağdat önlerinde yalnız başına Dicle 220 metre (Bağdat Salnamesi s.157) genişliğindedir. Ve başka ırmaklar dahi katıldığı malum iken bu rakamın 50 metreye inmesi değil, Musavver Memalik-i Osmaniyye... olduğu gibi 500 metreye (s.122) çıkması ancak makul olur. Esasen bahis mevzuu iki eserin müellifleri, Mezopotamya coğrafyasını yazmakta olan bu son kitaptan çok faydalanmışlar ve bazen de onu tekrar etmişlerdir.

dukları için bu eski bayındırlık vasıtaları fayda getirmek yerine, bilakis bataklıkların çoğalmasına ve seri hastalıkların yayılmasına sebep oluyorlar.

Antik Tarihten Günümüze Fırat

Fırat Nehri tarih boyunca insanoğlunu etkilemiştir. İnsanlar Fırat Nehri'nin suladığı topraklarda ilk besinlerini üretmiş, köylerini Fırat'ın suladığı verimli ovalar üzerine kurmuşlardır. Uzak yörelere Fırat'ın sularını kullanarak ulaşmışlardır. Fırat onlara iyi davrandığı zaman yüzleri gülmüştür. Ama bazen Fırat hırçınlaşmış, verdiklerini geri almak için insanların üzerine sularını göndermiştir. Fırat'tan korkmuştur insanoğlu... Saygı duymuş ve de sevmiştir. Ve her zaman Fırat olmasa kendisinin de olmayacağını bilmıştır insanoğlu.

Çağlar boyunca olduğu gibi günümüzde de Fırat Nehri, hem Şanlıurfa hem de GAP'tan etkilenen Güneydoğu Anadolu Bölgesi için büyük önem taşıyor. Ve GAP Fırat'ı günümüzde yöre insanının "can suyu" haline getiriyor.

Tabii ki Fırat'ı ilk keşfeden bizler değiliz. Fırat kıyıları çağlar boyunca birçok medeniyetin doğduğu yerler olmuştur. Milattan önceki tarihlerde yaşayan uygarlıklar, Fırat'tan öylesine etkilenmişlerdir ki, destanlarına Fırat'ı yazmışlar, tabletlere Fırat'ı kazımışlardır.

Sümer, Asur ve Babil gibi eski Mezopotamya devletlerinin yasalarında Fırat Nehri ile ilgili bilgilere rastlıyoruz. Dünyaca ünlü Hammurabi kanunlarında Fırat'a adeta "adalet dağıtma" görevi verilmiştir. Hammurabi kanunlarının Fırat'la ilgili bölümünde şöyle denir.

"Eğer bir adam, bir adam hakkında büyü yaptığını iddia ederse ve onu ispat etmezse, üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre gidecek. Eğer nehir onu çekerse iftira eden onun

evini alacak. Eğer o adamı nehir temiz çıkarırsa ve selamete ererse, ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı kişi, iftiracının malına mülküne sahip olacaktır.”

Fırat, kanunlardan anlaşıldığı gibi büyücülük gibi önemli bir suçta, neredeyse karar verici yerine konuluyor. Klasik dönem tarihçisi Herodot, Babillilerin Fırat üzerinde bentler yaptığundan söz ediyor. Nasıl günümüzün insanı GAP’la Fırat’ı dizginlemeye çalışmışsa, Babilliler de dönemin teknolojiyle aynı şeyi yapmaya çalışmışlar. Herodot olaya şöyle tanıklık ediyor:

“Eski krallar zamanında, bir yandan öbür yana geçmek için kayığa binmek gerekiyordu. Ve bu bana kalırsa pek sağlıklı bir şey değildi. O da böyle düşündü. Fazla suları akıtmak için bir yapma göl açılırken, bu arada başka anıt kazanma fırsatı da çıktı. Önce kocaman taşlar yontturdu ve taşlar hazır, kazma işi de hazır olunca ırmağın suyunu kazılmış olan çukura çevirtti. Burası doluncaya kadar geçen sürede ırmak yatağı tamamen kurudu. O zaman ırmağın kentin içinden geçen bölümünü de, her iki yakasını ve kapılarını ırmağa açılan yerlerini kale bedenlerinde olduğu gibi pişmiş tuğla ile örülmüş duvarlarla pekiştirdi. Sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde taş ocaklarından getirilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdu. Bu maden iskelet üzerine gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor ve Babilliler bir yandan öbür yana geçiyorlardı... Geceleri hırsız, uğursuz takımı geçmesin diye tahtalar kaldırılıyordu... Yapma göl sahici bir göl haline geldikten ve o arada köprünün yapımı da bittikten sonra Fırat yeniden eski yatağına çevrildi.”⁴

Doğrusu Babilliler’in teknolojisi biraz ilkel ama dikkat edilecek olursa niyet bugünkü ile neredeyse aynı.

Fırat Nehri’nin tarih sahnesindeki en belirgin rolü haşin-

---

4 Mehmet Faraç, Suyununu Arayan Toprak, s.48-49

liği, asılığı ve geçilmezliğidir. Hatta savaşlar sırasında ordular bazen karşısında en büyük rakip olarak Fırat'ı görürlerdi. Mezopotamya'daki medeniyetlere ait kitabelerin birinde Hitit Devleti Büyük Kralı I. Hattuşili'ye ait olan şu sözler tezimizi doğrular niteliktedir.

"Fırat nehrini benden öncekiler hiç geçmemiştir. Ben, büyük Kral, onu yaya geçtim, ordularım da benim ardımdan yaya geçtiler. (Akkadlı) Sargon da onu geçip Hahhu ordusunu yenmişti. Ama Hahhu'ya kötülük yapmamıştı, kenti ateşe vermemiş, dumanını gök yüzünün Fırtına Tanrısı'na yükseltmemişti. Fakat ben, Büyük Kral, Haşşu kralını ve Hahhu kralını yendim, kentlerini ateşe verdim. Ve dumanlarını gökyüzünün Fırtına Tanrısı'na ve Güneş Tanrısı'na yükselttim ve Hahhu kralını bir yük arabasına koştum...!"

Hitit'lerin büyük kralı I. Hattuşili'nin Fırat'ı geçmekle övündüğünü anlatan bu sözleri Kral'ın karşısındaki ordudan ziyade Fırat Nehri'nin haşin, sert ve geçilmezliğine dair bir işarettir. Fırat, bu haşinliğinin yanında bereketi, kudreti, üstünlüğüyle de Mezopotamya'daki medeniyetlere ait kitabelere konu olmuştur.

İsa'dan önce iki binli yıllarda Mezopotamya'da yaşayan Sümerler'in Su Tanrısı Ea'nın evi, Sümer efsanelerine göre Fırat'ın üstündedir. Paleolitik Çağ'dan başlamak üzere Osmanlı'ya kadar bir çok uygarlığı çevresinde barındıran, savaşlara, efsanelere mucizelere tanıklık eden Fırat Nehri, Mezopotamya tarihinde önemli bir rol oynamış, Aşağı Mezopotamya'yı Anadolu'ya ve Suriye'ye bağlayan gemilerin ve kervanların yolu olmuştur. Bütün gizemiyle Atatürk Barajı suları altında kalan Samsat ile Birecik Barajı göl aynası kalacak Belkis Zeugma antik kenti arasında kalan Fırat Nehri'nin bu orta bölümü tarihî kalıntılarla doludur. Bir zamanlar bereketi ve kudretiyle kitabelere konu olan Fırat Nehri, baraj ve sulama

sistemleriyle yeniden bölgenin zenginlik kaynağı olmuş ve GAP, uygulanan projeleriyle bölgedeki yaşamı, geçmişin ihtişamına yaraşır bir canlılığa kavuşturmuştur.

İ.Ö. 106-43 tarihlerinde yaşayan Romalı hatip Çiçero da Anadolu gezisi sırasında Fırat'la ilgilenmiştir. Çiçero, Fırat çevresindeki Roma-Pers mücadeleleri hakkında bilgiler verirken Fırat'ın Romalıların doğu sınırını oluşturarak onları Persler'den koruduğunu belirtmiştir.

Roma ve Persler arasında egemenlik savaşlarına konu olan Fırat için adaklar da kurban ediliyordu. Romalı tarihçi Tacitus, Fırat'ı ve o dönemki mücadeleyi şöyle anlatıyordu:

"Artabanus kaçmıştı ve adamları şimdi yeni bir kral istiyordu. Vitellius Tirates'e bu fırsattan yararlanması tavsiyesinde bulundu. Ve ihtiyatları ile birlikte ordusunu Fırat kıyısına doğru yürüttü, orada kurbanlar kesildi. Irmağı yatıştırmak için yapılan kurbanlar arasında Roma, Mars'a ulusal kutsal adaklarını sunarken, Pers tarafı güzel koşumla süslü bir at hazırlamıştı.

Hiç yağmur düşmemiş olmakla birlikte, yerliler ırmak sularının kendiliğinden fazla yükseldiğini bildirdiler. Bundan başka ırmağın beyaz köpüğünün halkalar yaptığı görüldü ki, bunun kazasız belasız bir geçişe işaret ettiği kanaatine varıldı. Ötekiler daha akıllı bir açıklamada bulundular. Girişim ilk hamlede fakat çabuk şekilde yapılırsa başarılı olacaktı. Ancak nehir kehanetlerde belirtildiği şekilde akış hızını değiştirmede. Kayıklardan bir köprü kuruldu ve ordu karşıdan karşıya geçti."

Osmanlı sultanlarından **Bağdat Fatihî Kanunî Sultan Süleyman**, burası feth olunduğunda civardaki evliya ve İslam dininin önderlerini ziyaret ederken **Hız. Hüseyin**'in de mübarek makamlarını ziyaret ettiğinde buraların susuz olduğunu görür. Bunun üzerine **Fırat**'ın bir kolunun **Kerbala**'dan geçi-

rilmesi fermanını yayınlatır. Bu fermanla beraber kazı işlemleri kısa sürede tamamlanıp tarihî bir hatıra taşıyan bu mübarek topraklar Fırat'ın suyundan içerek hayat bulur.

Kanuni Sultan Süleyman, ecdadı **Süleyman Şah**'ın hayatını alan bu Fırat Nehri'nden yine peygamberinin torunu **İmam Hüseyin**'in mübarek makamlarını su ile şereflendirerek hayat borcunu ödemiş olur.

Medeniyetler Su Kenarında Kurulur

Su, antik devirlerden günümüze kadar medeniyetleri besledi. Eski Mısır'dan Gılgamış destanına, Hamurabi kanunlarından Fırat'a ağıt yakan Harranlı kadına, Şehname'den kutsal kitaplara kadar hayatımızın her alanına girdi. Ve günümüzde, hızla artan nüfus sebebiyle değeri her zamankinden daha fazla...

Su, bütün zamanlarda yeryüzünün farklı yerlerinde oluşan medeniyetleri besledi. Toplum yaşamı her zaman suya bağımlı olarak şekillendi. Antik medeniyetleri düşünün; başlangıç noktaları hep nehir kenarlarıdır, deltalardır... Dünya üzerinde herhangi bir medeniyete beşiklik etmemiş sadece iki nehir bulunur; bunlardan biri çölden geçen Ürdün ve diğeryse çok derin ve kapalı vadilerden geçerek yaşamı imkânsız kılan Amerika'daki Rio Grande'dir.

Ülkemiz sınırlarındaki Seyhan ve Ceyhan, Fırat ve Dicle, Büyük Menderes ve Küçük Menderes, Gediz nehirleri gibi, Çin'de Sarı Nehir, Hindistan'da Ganj ve İndüs, Avrupa'da Ren, Sen, Tiber, Tuna, Amerika'da Amazon ve Missisipi de tarihte birçok medeniyete beşik oldu. Devirler boyunca akarsulardan yararlanma olanağı bulan toplumlar, dönemlerinin en ileri medeniyetlerini bu topraklar üzerinde kurarken, diğerleri vatanlarını terk ederek göç etmek zorunda kaldı.

Anadolu, Mısır ve Ortadoğu, “medeniyetler beşiği” veya “bereketli hilâl” diye adlandırılırken, efsaneleri ve destanları da incelendiğinde, Nil, Fırat, Dicle ve diğer su kaynaklarının ve göllerin bölge insanı için yaşamın olmazsa olmaz şartı olduğunu görmemek mümkün müdür? Ayrıca bu bölgede yaşayan toplumların inanç sisteminden gündelik yaşamlarına dek her alanda, suyun büyük bir rol oynadığı bir hakikattir. Destanlar ve kutsal kitaplar, bu üç büyük nehrin kıyılarında kurulmuş olan tarımsal üretime dayalı kent ve kasaba uygarlıklarının hep çöl, su ve din kavramları üzerine yoğunlaştığını anlatır.

Ortadoğu için su, tarih öncesi çağlardan bugüne önemini hiç yitirmedi. Mitosların ana konusu suya duyulan özlem, su ile gelen felaketler ve tarımdır. Örneğin Mezopotamya tanrıları, tanrı krallar ya bir ırmak üzerinde yelken açmış gitmekte ya da engin sularda ölümsüzlüğü aramakta; prensleri ise çifte öküz koşmuş tarla sürüp tahıl yetiştirmektedirler. Sümer mitolojisinde Tanrı Sin, Fırat üzerinde Gaffeh denilen bugünkü keleklere benzeyen yuvarlak bir kayıkla yol alır. Bir diğer destanda insanlar ve hayvanların birbirine zarar vermediği, hastalık ve yaşlılığın bilinmediği Dilmun ülkesi anlatılır. Dilmun'un tek eksigi içme suyudur. Su tanrısı Enki, Toprak Ana Nihunsag'ın yalvarması neticesinde ülkeye su verir ve böylece bitki yaşamı başlar Dilmun'da. Nitekim Fırat Nehri'nin kuralarını su ve nehir tanrısı Enki koyar.

Eski Mısır'da Nil'e, tanrı nitelemesi ile tapıldığı biliniyor. Nil'in taşmaması için güzel, süslü bir kızın kurban olarak nehre atılması adeti bunun en ilginç örneklerindedir. Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethi sırasında eski adetlerini terk etmek istemeyen Mısırlılar için Hz. Ömer, Mısır valisi vasıtasıyla Nil'e hitaben yazdığı manidar mektupta Hz. Ömer özetle “*Elinde ise akma, Allah'ın iradesine tabi isen ak*” diyordu. Mısırlılar mektubu nehre attılar. Nehir o sene mektuba sadakat gösterdi ve güzel bir kız yerine bir tahta heykel

nehre atmak adet oldu. Şair Sabit bu tarihi olayı şu beytiyle anlatıyor:

Misâl-i nâme-i Fârûk ayn-ı rahmet olup

Akıtdı Mısır-ı sipihr üzre Kehkeşan'dan Nil

(Hz. Ömer'in Nil'e mektubu, Nil'in akışına sebep olduğu gibi, o da Gökyüzü Mısır'na Samanyolundan Nil Nehri akıttı.)

Firavun Ak Hen Aton'a⁵ ait bir ilahide; birisi yeraltında yaratılıp Mısırlıları beslemek üzere yeryüzüne çıkartılan, diğeri de başka uluslara yağmur vermek için yaratılmış iki Nil Nehri vardır.

Hint mitolojisinde Varuna'ya yakarıştta Varuna gökten su kabını açarak sularını yere ulaştırır, bereket sağlar. Mısır piramitlerinde ölünün yanı başında bulunan "Ölü'nün Kitabı"nda tanrıya verilen hesapta "Çalmadım, adam öldürmedim, kimseyi aldatmadım..." gibi dizelerin yanı sıra "suları kirletmedim" sözü, günümüzde çoğu kişinin iç rahatlığı ile söyleyemeyeceği bir söz olarak dikkati çekmektedir. Örneğin, Agat efsanesinde ise bereket tanrısı yağmurdur ve Agat öldürüldüğünde yedi yıl kuraklık ve kıtlık olur.

İbrani mitosunda Filistin'e Yehova'nın özel armağanı olarak düzenli ilkbahar ve sonbahar yağmurları gönderilmiştir. Amerika-Aztek ve Mezopotamya-Babil mitoslarında görülen tanrının kanı ile yoğurulmuş balçıktan yaratılan insan için kan yerini tanrının nefesine ve suya bırakmıştır. Bölge insanı tek tanrılı dinlere geçtikten sonra günümüzde de su en yüksek değerdir. "Allah su gibi devlet versin" ve "Su gibi aziz olasın" şeklindeki dilekler bu yüksek teveccühün göstergesidir.

Çoğu Ortadoğu mitosunda bolluğun, bereketin, huzur ve

5 Antik Mısır Hükümdarlarından biri

güvenin simgesi olan su; bazen de seller halinde tüm uygarlığı tehdit etmektedir. Gilgameş destanındaki büyük tufan, kutsal kitaplardaki Nuh Tufanı'na çok benzemekte, Mezopotamya kentlerindeki çok katlı ziguratların su taşkınlarına karşı yapıldıkları da söylenmektedir.

Felsefe ve dinî inançlarda, ilk çağdan günümüze “Temel unsur nedir?” sorusuna “Toprak, su, hava, ateş” cevabını veren öğretiler birinci sırayı “su”ya vermişlerdir. Çok tanrılı dinler döneminde Orta Asya'da rastladığımız Yaradılış ve Türeyiş destanı şöyle başlar:

“Yer, yer değilkeni su, su idi. Başka bir şey yoktu. Bir su ki yılan içse ölümsüzleşir, ölü çiyen içse dirilir. Yaşam zerre zerre, ışık ışık kımıldar. Ama ne yılan var ne çiyen. Bu yokluk içinde bir Tanrı Kara Han, bir de bu su.”

Türk mitolojisinde su, gök ve yer ile birlikte yer alır. Kutadgu Bilig, dört ana unsuru gökteki burçlar gibi üçerden 12 kısma ayırır.

*“Uçi ot, üçü suv, üçü boldı yıl.
Uçi boldı toprak, azun boldi il”,
der destan.*

İslamiyet 1400 yıla yakın bir süredir Ortadoğu'nun egemen dinidir. Kur'an'da birçok ayet sudan ve suyun yer yüzündeki önceliğinden söz etmektedir. Bakara Suresi 21 ve 22. ayetlerde “*Rabbimiz gökten su indirdi. Onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı*” ve En'am Suresi 6/99 - “*Size gökten su indiren de odur. Biz o suyla her şeyin bitkisini, ondan da bir yeşillik çıkardık. O yeşillikten birbiri üzerine binmiş daneler çıkardık*” denmektedir.

Kendilerini överken “yeryüzünün tuzu” olarak niteleyen çivi yazısının yaratıcısı Sümerler'de, sulama ve yağmura bağlı olarak yapılabilen tarım, aynı zamanda yerleşim yerlerinin de

belirleyicisidir. Örneğin elverişli olmayan yeryüzü şekilleri nedeni ile yerleşim ancak yaygın sulama sistemlerinin kurulmasına uygun olan Aşağı Mezopotamya'da ve yağmur sulamasına uygun Yukarı Mezopotamya'da yoğunlaşmıştır. Dağlık bölgelerdeki yerleşim ise verimli nehir çevresi idi. M.Ö. 1000'nci yıl başlarında demir saban ve pulluğun devreye girmesi ile artık ovalarda tarım, dağ otlaklarında ise hayvancılık Bereketli Hilâl'e zenginlik ve dolayısı ile yükselen medeniyet dönemini getirmiştir.

Doğa koşulları sebebiyle Mezopotamya'da idarî sistem olarak sulama eyaletleri oluşmuş, ancak bu da ülkenin siyasal açıdan birleşmesini güçleştirmiş, her su eyaletinin daha büyük bir birliğe bağlandığında bağımsızlığını elde etmeye çalışması yüz değil bin yıllara yayılacak, günümüze kadar gelen ve şekil değiştirerek süregiden su savaşlarının ilk nedenini oluşturmuştur. Bu su eyaletleri bu gün Harran Ovası'ndaki sulama birliğinden oluşan yapılanmaya benzer. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya'da toplumsal yapılanmanın dolayısı ile tarihin de belirleyicisi su ve suyun paylaşımıdır. Sulama üzerinde denetimi elde tutma ve suyu kullanma yetkisine sahip olma, en önemli güç aracıdır. Bugün Sümer, Akkad ve Babil döneminden kalan pişmiş kil tabletlerin çoğunda sulama sorunlarına, su kullanım yasalarına ve kanalların korunmasına yer verilmesi bu bilgimizi doğrulamaktadır.

Mezopotamya'da medeniyetlerin kültür ürünlerini şekillendiren de yine Fırat ve Dicle'dir. Ağaç ve taş gibi başka medeniyetlerin yapı malzemelerinin yerini nehirlerin bıraktığı kil almıştır. Çivi biçimindeki işaretlerin taş bir kalemle bastırıldığı yazı tabletleri ve eski yaşam ve inanç öykülerini günümüze aktaran heykeller kilden yapılmıştır. Kulübeler ve büyük kil yapılarda ara malzeme olarak kullanılan Aşağı Fırat kıyılardan toplanan sazlar aynı zamanda hayvan yemi olarak kul-

lanılmakta idi. Sümer kira sözleşmeleri ve miras paylaşma belgelerinde sık sık ağaçtan yapılmış kapı, eşik ve merdivenden söz edilmesi ağacın bölgede ne kadar değerli olduğunu gösterir. Araba ve gemi yapımında kullanılacak kereste ya ticaretle ya da savaşarak elde ediliyordu. Gilgamiş ve arkadaşları Enkidu'nun Lübnan dağlarına sedir ağacı kesmeye gitmeleri söylencesi, günümüzün erozyon, ormanları koruma ve çevre koruması ile uğraşan doğa felsefesi tartışmacıları için çok anlamlı ve öğreticidir.

Her türlü alet yapımında kullanılan maden filizi, ayrıca kereste, yağ gibi kültür aracı malzemelerin taşınması, nehir ve kanallar aracılığı ile yapıldığı gibi, kervan yolları da su yollarına paralel bir rota takip ederdi.

GAP projesi dahilinde ele alınan sulama ağının korunması ve genişletilmesi, aşırı tuzlanma ve nadasa bırakma, tarih belgelerinde gördüğümüz kadarı ile 4000 yıl öncesinin de sorunu idi. Nehirlerin yatak değiştirmesi, sel felaketleri, kentlerin çökmesi veya bent yaparken yerleşim yerlerinin boşaltılmak zorunda olması bize hiç de yabancı gelmeyen bir hikâyenin M.Ö.1820 yılı versiyonudur. 40.000 kişilik nüfusun evlerini terk etmek zorunda kaldığı antik Hille kenti, tarih öncesinin Halfeti'sidir, Zeugma'sıdır, Hasankeyf'dir ve su ile gelen medeniyetlerin yine su ile bir anda yok olabileceğine örnektir. Ünlü Hamurabi Kanunları'nda sulama sorununa ilişkin maddeler bulunmaktadır ve bugün de benzerleri yürürlüktedir:

"Bir adam ihmalkâr ise ve tarlasının bendini pekiştirmek için setlerin yıkılmasına sebep olur ve ekili tarlaları su basarsa, buna neden olan adam zarar verdiği tahulün bedelini ödeyecektir."

Günümüz medeniyetlerinde su, nüfusun hızla artması sebebiyle daha da değerli daha da paylaşılmazdır. Bilim adamları suyu en az kayıp ile kullanma, atık suyu tekrar tekrar kullana-

bilme, buz dağlarını ve deniz suyunu tatlı suya dönüştürebilme yolunda yarışmaktalar.

Bugün Fırat yarı başımızda. Sulama kanallarla, ulaşım baraj gölleri üzerinde modern teknelerle yapılıyor. Eski kervan yolları yerine uzanıp giden enerji taşıma hatları, elektrik ve telefon direkleri var. Yine boyunlarına barajlardan gerdanlıklar takınmış; nazlı nazlı, kurumlu mu kurumlu ovoidan ovaya salınıyor.

Şair Behçet Kemal Çağlar:

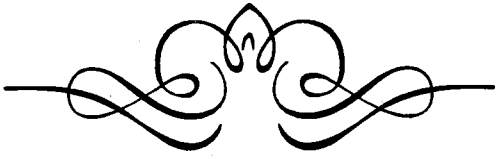
“Ötesi çöl akma Fırat

Dön yüzünü bana doğru”

der.

Belki gür bir seda ile söylenen bu şiiri, coğrafyamıza baktığımızda komşularımızın da haklarını gözetmek adına nakıs buluyoruz. Ama Fırat Nehri'nin bizden olduğunu herkese hissettirmeliyiz.

İKİNCİ BÖLÜM
FIRAT'IN BAKİYESİ
MEZOPOTAMYA

Medeniyetler Suyla Yeşerdi...

Fırat'ın Bakiyesi Mezopotamya

Fırat Nehri Dicle ile beraber, Allah'ın Mezopotamya bölgesine bir lütfudur. Fırat, Kuzey Mezopotamya'da yatağını fazla değiştirmedeğinden Mari gibi medeniyet izi taşıyan kentler uzun tarihleri boyunca konumlarını korumuşlardır. Mezopotamya'nın orta bölgesi az yağış aldığından dolayı Fırat nehri, kendine derin yataklar yaratmıştır.

Mezopotamya'nın Basra Kırfezi ile Babil arasında kalan bölümü ise Fırat ile beraber on binlerce yıldır alıvyonla dolmuş oldukça bereketli bir alandır. Bu bölgede tarım için derin sulama kanalları ve su bentlerinin yapılması gerekiyordu. Bu şartlar daha sonra baraj ve sulama sistemlerinin geliştirilmesinde de etkili olmuştur. Nil'in Mısır'a verdiği hayatı Fırat, Mezopotamya'ya vermiştir. Erken Sümer hanedanları tarafından kurulan bir çok kentin bulunduğu bu verimli topraklar, Sami toplumlarının Mezopotamya'ya gelişinden sonra Akkad ve Babil Krallığı'nın gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Nehir yatakları bu bölgede oldukça değişkendir. Mesela İşin, Nippur, Umma ve Larsa gibi kentler zaman içerisinde nehirlerden kilometrelerce uzakta kalmıştır. Kanaatimizce Antik Harran kenti de ya Fırat'tan ya da kollarından bu şekilde uzaklaşmışlardır.

Güney Mezopotamya'da yaşamlarını tümüyle gelişmiş sulama sistemlerine borçlu olan insanlar, iki nehrin akış rejimindeki farklılıklardan, yani büyük taşkınlardan veya kurak dönemlerde sulardaki azalmadan doğrudan etkilenmişlerdir. Aşağıda değineceğimiz erken Sümer hanedanları dönemindeki tufan mitosları bu bağlamda anılabilir.

Basra Körfezi'nin günümüzdeki şeklini alması da bu bölgede yerleşik yaşamın sürdüğü dönemde gerçekleşmiş gözükür. Araştırmalar, günümüzden 16 bin yıl kadar önce körfez seviyesinin bu günkünden 110 m. kadar daha derinde olduğunu ve Fırat sularınının Umman Körfezi'nde denizle buluştuğunu göstermektedir.

Mezopotamya'da uygarlıkların ayakta kalması ve gelişmesini sağlayan ticarî ilişkiler, nehirler, nehir vadilerindeki yollar, dağları aşan belli geçitler ve denizler yapılabilmekteydi. Bölgenin batısını kuşatan çöl, ancak belli mevsimlerde ve yeterli donanımına sahip olduğundan aşılabilmiştir. Bölgeye hayat veren Fırat ve Dicle nehirleri, tarım için gerekli su kaynağı olmalarının yanı sıra, taşıdıkları alüvyonla da yeni tarım alanlarını oluşturmuşlar ve mimaride kullanılan kerpicin ham maddesi olan kili de bölgeye bol miktarda getirmişlerdir. Kereste, maden ve taş gibi ihtiyaç duyulan çeşitli ham maddeler de Mezopotamya'ya bu iki nehir üzerinden ulaştırılabilmıştır.

Fırat vadisinin son bölümü, Güney ve Orta Mezopotamya'dan Akdeniz kıyılarına ulaşmak için kullanılıyordu. Bağdat'ın güneyindeki Sippar'dan başlayan yol, Fırat kıyısını izleyerek Mari'ye (Tel Hariri), daha sonra da çölü Tadmor (Palmira) üzerinden vahalar aracılığıyla aşarak Homs üzerinden Fenike limanları, Şam veya Filistin'e ulaşıyordu. Ancak ikinci binyılda devenin kervanlarda kullanılmaya başlanmasına kadar, tek taşıma aracı olan eşek ile genişliği 500 km.yi bulan çölleri geçmek oldukça güçlü.

Mezopotamya'da geliştirilen sallar ve yelkenli tekneler dış dünyaya açılmada güneydeki Basra Körfezi'nin de kullanılmasını sağlamıştır. Sızıntılardan elde edilen ve inşaatlarda da kullanılan bitümen (zift) yardımıyla izolasyonu yapılabilen teknelerle üçüncü binyılın sonlarından başlayarak, Ur ile Dilmun (Bahreyn), Umman (eski Magan ve Meluhha) gibi uzak ülkeler arasında deniz ulaşımı yapılabilmekteydi. Üçüncü ve ikinci bin yıllarda bir pazaryeri konumunda bulunan Dilmun kanalıyla Uzakdoğu veya Mısır'dan gelen mallar Mezopotamya'ya ulaştırılabiliyordu.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Mezopotamya'da inşaatın temel malzemesi olan kerpiç için gerekli kil ve tarımsal ürünler bol miktarda bulunurken, günlük yaşamın vazgeçilmez aletlerini üretmek için gerekli maden, kaliteli kereste ve sert taş (çakmaktaşı, obsidyen) kaynakları bölgeye oldukça uzaktı. Bölgenin birçok yerinde düz dam yerine, Harran evlerinde olduğu gibi kubbe biçimli kerpiçten üst örtü yapılması, ahşap hatıl eksikliği nedeniyle bulunan zorunlu çözümlerden biriydi. Ancak büyüyen kentler ve gelişen sosyal yaşam, eksik olan temel ihtiyaç maddelerinin komşu bölgelerden ticaret yoluyla elde edilmesini gerektiriyordu. Bir anlamda Mezopotamya'da kentleşme, mimari ve sanat gibi alanlarda büyük hamleler yapılması çevre bölgelerle sağlıklı ticari ilişkilerle mümkündü. Bu ilişkilerin başlangıcı yerleşik köy toplumlarının olduğu Neolitik Çağ'a kadar gitmektedir. Kesici ve delici aletlerin yapımında kullanılan maddelerden biri olan volkanik cam (obsidyen) Fırat Nehri'nin kaynak bölgesinden, Van Gölü çevresinden geliyordu. Yukarı Dicle havzasında Torosları aşan kuzey yolu, bu dönemden itibaren ticaretté kullanılmıştır. Mezopotamya'nın batısındaki bölgelerin obsidyen ihtiyacı ise büyük oranda Orta Anadolu'dan karşılanıyordu. Uzun tarihi süreç boyunca günlük eşya üretiminde kullanılan bakır, Yuka-

rı Dicle yöresindeki Ergani'den; gümüş, Toroslardan; kalay belki doğudan, Afganistan'dan ithal ediliyordu. Saray ve tapınaklarda kullanılan kaliteli ahşap malzemelerden sedir, servi ve ardıç ağaçları Lübnan ya da Amanoslar'dan Fırat yoluyla getiriliyordu. Daha yakın olan Zagroslar'daki ormanlar ucuz kereste ihtiyacını karşılıyordu. Doğudaki İran'ın kaliteli taş yataklarına sahip olduğu bilinmektedir.

Bütün bu yollar, yalnızca Mezopotamyalıların ihtiyaç duydukları hammadde veya değerli madenler için yaptıkları ticarete kullanılmıyor, uzun tarihsel bir süreç boyunca Akkad, Guti, Hurri, Amurru, Kassit, Mitanni ve Arami gibi göç eden toplumların bölgeye geliş rotasını da belirliyordu. Ayrıca Mezopotamya'dan dışarıdaki hedeflere odaklanan veya dışarıdan bu bölgeye gelen orduların seferlerine de olanak tanıyordu. Akkad Krallığı'nın Amanos Dağlarına ve Anadolu'ya ulaşmasında (M.Ö. üçüncü binyıl sonları), Hitit kralı I. Murşili'nin Babil kentine saldırması sırasında (M.Ö. 1595) olasılıkla Fırat ve Mari yolu kullanılmıştı. M.Ö. Birinci binyılda Yeni Asur Krallığı ise Anadolu'yu hedef alan seferlerinde daha çok kuzey yolunu tercih etmişti.

Bir Bütün Olarak Mezopotamya'da Medeniyet

Fırat Nehri medeniyet namına Mezopotamya'nın bir parçasıdır. Dicle ile beraber bu medeniyeti oluşturmuştur. Bu yüzden Fırat medeniyeti derken dar anlamda Mezopotamya medeniyetinden bahsetmiş oluyoruz. Türkiye, Suriye ve Irak topraklarının Fırat ile Dicle nehirleri arası ve çevresindeki bölgeler fizikî bir haritasını oluşturur Mezopotamya'nın.

Mezopotamya, Eski Yunancadan gelme bir sözcük; *mesos* (orta) ve *potamos* (ırmak) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş ve "ırmaklar ortasında kalan yer" anlamına geliyor;

imdi Mezopotamya, Fırat ile Dicle ırmakları arasında kalan bölgedir. Bu bölgeye Araplar *Beynennehr* derken, bölgenin adı Tevrat'ta da *Sincar* olarak geçiyor. Zaman içinde Mezopotamya'ya Sâmililer, Sübâfîler, Gutiler, Fenîkeliler ve İbrânîler başta olmak üzere çok sayıda kavim yerleşmiş.

Bu bölge IV. asırdan itibaren yavaş yavaş ve oldukça geç ortaya çıktı. İlk sakinleri hakkında yalnızca arkeolojik bilgilere sahibiz. En azından Mezopotamya'nın tarih öncesinde ve medeniyetin yerleşmesinde oynadığı rol pek tahmin edilemiyor.

IV. Bin yılın başlarından itibaren özellikle kuzey ve merkeze geldiler. Ve yavaş yavaş güneye inerek Mezopotamya'ya yerleştiler.

Verimli toprakları ve uygun iklim şartları nedeniyle çok eski zamanlardan beri yoğun göçler almış Mezopotamya, birçok farklı kültür ve halkın karıştığı bir bölgedir ve bu nedenle de medenî gelişimlere sahne olmuştur. Bilinen ilk okur yazar topluluklara ev sahipliği yapmış bir çok medeniyet bu bölgede gelişmiştir ve bu sebeplerden ötürü *Medeniyet(ler) Beşiği* olarak da anılmıştır. Mezopotamya, siyasi bir mevcudiyet olarak hiçbir zaman var olmadığı gibi sınırları belirli bir bölgede değildir. Yunan tarihçileri bu bölgeyi ifade etmek için bu ismi kullanmışlardır o kadar...

Mezopotamya'da Kültür ve Edebiyat

Yaşlı dünyanın kibar ve bilge prensesi olan Mezopotamya, bin bir gece boyunca kıvılcımlar saçarak insanlığa şafak kuşlarının koro sesleri eşliğinde mavi semalar gibi asil, dokunaklı ve kalpleri okşayan bilgiler öğretti. Kutsal kitabımız Kuran-ı Kerim'de işaret buyurulan hamur ve çamurla yoğrulmuş bereketli Mezopotamya, insanlığın ilk yurdudur.

Tarihin şafağında, Cennet bahçesinin içinde akan iki nehrin, Fırat ile Dicle'nin arasında oturup yazıyı, hukuku, astronomiyi, astrolojiyi ve matematiği doğuran Mezopotamya değil mi! Altın elleri ile mitlerin vücutları okşayan ipeğini dokuyan da bu medeniyet.

Bugün hala açık havada kavallarda çalınan baş döndürücü türküler, şüirler ve dahası Gılgamış destanı ruhumuzu ve kalbimizi ince bir düşünceye sevk etmektedir. Bu edebiyat mirası hafızamızda Asur, Sümer ve Babil'in şan ve şöhretini yeryüzünün dört bir yanına yayan medeniyetleri yeniden canlandırmaktadır.

Gılgamış Destanı

Yarı insan, yarı tanrı olan Gılgamış⁶, karada ve denizde

---

6 Gılgamış destanı, Mezopotamya'da ortaya çıkan tarihteki ilk yazılı destandır. Ölümsüzlüğü arayan bir kralın öyküsüdür.

Destana konu olan kral Gılgamış gerçekten yaşamış ve M.Ö. 27. yüzyılda Mezopotamya'daki Uruk kentinde hüküm sürmüştür. Ölümsüzlüğün ve bilginin peşindeki insanı yücelterek anlatan Gılgamış destanı, Gılgamış'ın ölümünden bin yıl kadar sonra yazılmış ve günümüze kadar gelebilmiştir.

Gılgamış Destanı, Akkad ve Sümer mitolojilerinde geçer ve Akad dilinde yazılmış tabletlerden oluşur. Bunlardan günümüzde 11 tablet bulunabilmiştir. Ama bu tabletler eksik olduğu için destan metninin bütünü elde edilememiştir. Aslında bir tablet daha bulunmuştur ancak olayların sırasına uymamaktadır ve bu yüzden ayrı bir versiyon olduğu düşünülmektedir. 1855'te Ninova'da yapılan kazılarda, Asur Kralı Asurbanipal'in M.Ö. 7. yüzyılda derlettirdiği tabletler bulunmuş, daha sonra Türkiye-İran sınırında ve Irak'taki Nippur antik kenti kazılarında bulunan tabletler de eklenmiştir. Ayrıca Türkiye'de Sultan Tepe ve Boğazköy'de yapılan kazılarda da destanın izi bulunmuşsa da henüz tümü gün ışığına çıkmamıştır.

olan biten her şeyi bilen başarılı bir yapı ustası ve yenilmez bir savaşçıdır. Destanının, öbür bölümlerinde Gilgamiş'in başından geçen serüvenler anlatılır. Derinlemesine hikaye türünün olağan üstü biçimde anlatıldığı Gilgamiş, akılların tamamen özgür ve doğaçlama melekesini gözler önüne sermektedir.

İlk serüven Gilgamiş ile Gök Tanrısı Anu arasında geçer. Halkına acımasız davrandığı için Gilgamiş'a öfkelenen Anu, onu öldürmek için vahşi bir hayvan olan Enkidu'yu üzerine salar. Enkidu ile Gilgamiş arasındaki savaşta Gilgamiş üstün gelir. Daha sonra Enkidu, Gilgamiş'in en yakın dostu ve yardımcı olur.

Bunun ardından gelen serüven Gilgamiş ile Aşk Tanrıçası İştâr arasında yaşanır. İştâr, Gilgamiş'a evlenme önerisinde bulunur. Gilgamiş bunu reddeder. Onuru kırılan İştâr, Gilgamiş'i öldürmek için yeryüzüne bir boğa gönderir. Gilgamiş, Enkidu'nun da yardımıyla boğayı öldürür. Enkidu rüyasında, boğayı öldürdüğü için tanrılar tarafından ölüme mahkum edildiğini görür.

Destanın bundan sonraki bölümüyle ilgili tabletler bulunamamıştır. Ama, destanın devamının yer aldığı Gilgamiş'in Enkidu için yaktığı ağıtı, düzenlediği görkemli cenaze törenini, sonunda Enkidu'nun ölümler dünyasına göçtüğünü anlatan tabletler bulunabilmiştir.

Enkidu'nun ölümünü Tufan öyküsü izler. Tufan, yeryüzünün sularla dolup taşmasının öyküsüdür. Gilgamiş destanında tufanı tanrıça İştâr ve Bel'in başlattığı anlatılır. Gilgamiş, Tufan'dan kurtularak sağ kaldığını öğrendiği Utnapiştim'i bulmak üzere yola çıkar. Utnapiştim ölüm-

---

ğna çıkarılmamıştır. Tabletlerdeki metne göre destan, Gilgamiş'in özelliklerini övgüyle anlatarak başlar.

süzlüğün sırrını bilen bir bilgedir.

Utnaşıtı'm'ı bulan Gilgamiş, onun verdiği ölümsüzlük otuyla gençliğine yeniden dönecek ve ölümsüzlüğe kavuşacaktır. Ama, destanın insanlar için en üzücü bölümü burada başlar. Çünkü Gilgamiş ölümsüzlük otunu yemeye fırsat bulmadan onu bir yılanı kaptırır ve Uruk'a eli boş döner. Bazı kaynaklar, Gilgamiş'in ölümsüzlük otunu halkıyla birlikte yemek istediğini belirtir. Destan, Gilgamiş'in ölüm karşısında yenilgisiyle biter.

Gilgamiş uyandı, düşünü annesine "açıklayarak"

Şöyle dedi:

"Anne gece boyunca (dün gece) bir düş gördüm.

Gökyüzünün yıldızları altında insanların arasına gidip geliyordum biteviye,

Gökyüzünden bir "taş" düştü önüme:

Kaldırmak istedim onu, ancak çok ağırdı;

Kımıldatmak istedim, ancak başaramadım!

Uruk halkı onun etrafında toplandı,

Ve insanlar ona saygılarını sunuyorlardı (onun ayaklarını öpüyorlardı!)

Tekrar kaldırmayı denedim, bana yardıma geldiler,

Sonunda onu kaldırmayı başardım ve sana getirdim!

*Her şeyi bilen annesi **Gilgamiş**'a şöyle dedi:*

*"**Gilgamiş**, sana benzeyen biri olacak!*

Bozkırda dünyaya geldikten sonra,

Çölde büyümüş biri.

Onunla karşılaştığında sevineceksin

Ve insanlar ona saygılarını sunacaklar!

Sen onu kucaklayıp bana getireceksin!

.....

Destan, tarihte bilinen en eski medeniyetlerden olan Sümerlerin yaşayışları hakkında bilgi verir ve kendisi de ilk yazılı destan olma özelliğini taşır.

Gilgamiş Destanı'nın en önemli özelliklerinden biri de, anlattığı "Tufan" öyküsünün, üç büyük dinin Kutsal Kitapların'da yer almasıdır. "Ölümsüzlük Otu" öyküsü, Türk-İslam dünyasının "Lokman Hekim" söylemine benzer...

Enki ve Dünyanın Düzeni Şiiri

Sümer tanrısı Enlil'e adanmış bir ilahide Fırat Nehri kutsal bir öge olarak göze çarpmaktadır.

Sümerlerin bilgelik ve Nehir (su) Tanrısı olan Enki Melluha'dan Fırat Irmağı'na gider. Irmağı ışıldayan sularla doldurur. Ve tanrı Enbilibo'yu ondan sorumlu kılar. Sonra ırmağı balıklarla doldurur. Balıkların sorumluluğunu da "Keşiş'in oğlu" olarak tanımlanan tanrıya verir. Ve Basra Körfezi'ne döner. Orada denizle bir anlaşma yapıp Fırat Nehri'nin kurallarını koyar.

Gilgamiş, Enki ve Ölüler Diyarı

Bir zamanlar Fırat Nehri kıyısında dikilmiş ve onun sularıyla beslenmiş bir Huluppu⁷ ağacına Güney Rüzgarı vahşice saldırdı. Ve ağaç Fırat'ın sularına gömüldü. Oradan geçmekte olan tanrıça İnanna, ağacı alıp kendi şehri olan Uruk'a getirdi. Ağacı kutsal bahçesine dikti. Ona bin bir özenle baktı. Çünkü ağaç büyüyeceği zaman kendisi için bir iskemle ve sedir yap-

---

7 Sümerologlar tarafından henüz tanımlanmamış bir ağaç. Bkz. *Samuel Naoh Kramer, Tarih Sümerde Başlar*, s.468

mayı tasarlıyordu.

Yıllar geçti, ağaç olgunlaştı ve büyüdü.* Ama İnana ağacı kesmek istediğinde bunun hiç kolay olmadığını anladı, çünkü ağacın dibine “çekicilikten nasibini almamış” yılan yuva yapmıştı; tepesine İmdigud (baykuş olmalı) yuva yapmıştı, dallarına da Lilith evini kurmuştu. Her zaman şen, güler yüzlü olan İnanna, bunu görünce acı göz yaşları döktü.

Tan yeri ağarıp da, kardeşi Güneş Tanrısı Utu, uykudan uyanınca İnanna ona göz yaşları içinde *Huluppu* ağacının başına gelenleri anlattı. Bu sırada İnanna'nın sızlanmalarını duyan Gilgamiş kahramanca onun yardımına koştu. Elli minalik⁸ zırhını kuşandı ve yedi talent⁹, yedi minalik baltasıyla ağacın dibindeki “çekicilikten nasibini almamış” yılanı öldürdü. Bunu gören İmdugud kuşu yuvasını topladı, yavrularını alarak dağa kaçtı. Lilith de evi yakıp ıssız harabelere sığındı. Gilgamiş, beraberindeki Uruklularla birlikte ağacı kesti ve iskemle ile sedir yapması için İnanna'ya verdi.

İnanna ne yaptı? Ağacın gövdesini bir *pukku* (davul) ve dallarını da bir *mukku* (tokmak) yapmak için kullandı. Sözünde durmayan İnanna'nın elindeki *pukku* ile *mukkusu* ölümler diyarına düştü. Haber Gilgamiş'a ulaştı. Gilgamiş onları almak için elini ayağını uzattı ama erişemedi. Bunun üzerine ölümler diyarınının kapısına oturdu ve şu ağıdı yaktı:

“Ey pukukum, ey mukukum.

Gücüne karşı konulmaz pukukum

Dansının ritmi eşsiz mukukum

Eskiden marangozun evinde benimle olan pukum

Marangozun karısı beni doğuran ana gibi benimleydi o zaman,

Marangozun kızı küçük kardeşim gibi benimleydi o za-

8 Yaklaşık 500 grama karşılık gelen bir ağırlık ölçüsü.

9 Bir ölçü birimi, age.

man

Pukkum seni ölüler diyarından kim çıkaracak,

Mukkum, seni ölüler diyarının "yüzünden" kim çıkaracak?

Bunun üzerine Gılgamış'ın hizmetkarı Enkidu, ölüler diyarına inip onları çıkarmayı üstlendi:

"Ey efendim, niçin ağlıyorsun, yüreğin niçin kan ağlıyor?"

İşte, hemen gidip ölüler diyarından çıkaracağım pukkunu,

Gidip ölüler diyarının "yüz"ünden çıkaracağım mukkunu."

Daha sonra Gılgamış hizmetçisine bazı öğütler verir "Ölüler Diyarı"na dair. Enkidu efendisinin öğütlerine kulak asmaz. Gılgamış'ın uyarılarını hiç uygulamaz. Ve ölüler diyarında esir düşer. Yine Gılgamış'ın uzun uğraşları sonucu esirlikten kurtulur.

Gılgamış önce tanrı Enlil'den yardım istemişti. O yardım etmeyince Güneş Tanrısı Utu'ya ölüler diyarında bir delik açmasını buyurur. Açılan delikten Enkidu kaçarak kurtulur.

Mezopotamya Mitolojisi

Mezopotamya mitolojisi; Sümer, Akkad, Asur ve Babil inançlarının tümünü kapsar.

Sümerlerin dini politeistikti. Evrendeki güç, nesne ve varlıkları temsil eden antropomorfik tanrı ve tanrıçalar içerirdi. Sümerlerin inancına göre insanlar başta tanrılar tarafından hizmetçi, köle olarak yaratılmış fakat daha sonra özgürleştirilmişlerdir.

Sümer dini ve onu takip eden diğer dinlerde yer bulan çeşitli anlatılara daha sonraları ortaya çıkmış Orta Doğu kökenli dinlerde de rastlanılır. İncil ve Kur'an'da yer alan tufan anlatısı

buna örnek olarak verilebilir.

Sümer kökenli tanrı ve tanrıçalar, daha sonra gelen Mezopotamya dinlerince benimsenmiştir. Kuşkusuz bu sadece dinî ve mitolojik anlamda gerçekleşmemiştir; Sümer kültür ve yaşayış tarzı da tıpkı din ve mitoloji gibi daha sonra iktidara gelen Akkad, Asur ve Babillilerce benimsenmiştir. Ayrıca farklı kültürlerin din ve mitolojilerinde de bazı benzerliklere rastlanır (Yunan mitolojisi ve Anadolu mitolojisi gibi). Mezopotamya mitolojisi Sümer temelli olmakla beraber Mezopotamya'nın aldığı sürekli ve yoğun göç ile birçok farklı kavmin inanç ve kültüründen etkilenmiştir.

Mezopotamya Tarihi

Mezopotamya tarih boyunca farklı kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Bölgeye uzun süre devam eden sürekli göçler, hem siyasî iktidarın belirli bir çizgi izlemesini engellemiş, hem de kültürel ve teknolojik anlamda kent ve toplumların gelişimini körüklemiştir. Mezopotamya bölgesi dünyanın en tanınmış ve köklü medeniyetlerinden birkaçına ev sahipliği yapmıştır; Sümerler, Akkadlar, Persler, Babilliler ve Asurlular gibi. Bunların dışında daha birçok halk ve kavim Mezopotamya'da kök salmıştır.

İ.Ö. 4. bin yılda, Sümerler'in gelişinden sonra karşılıklı etkileşim ve değiş tokuşlar başlar, yerel uygarlık az çok özenle ilkel köylerin birleşmesiyle hızlı bir şekilde kentsel rejime geçer.

-1750 yılından itibaren Hammurabi tüm bölgede Babil kenti merkez olmak üzere bir krallık kurar.

-1600'e doğru belirgin bir kültürel gelişmeyi engelleyen Kasitler'in istilası başlar: Orta Babil Dönemi.

-1300'lere doğru bölgenin kuzey bölümünde Asurlular;

Kalhu, Ninova etrafında bağımsızlıklarını kazanırlar: Orta Asur Dönemi.

-1100'den itibaren Babil'in yeniden canlanması. Daha sonra Babil ve Asur egemenlik mücadelesi başlar. Siyasal egemenliği ele geçiren taraf kültürel üstünlüğü de koruyacaktır. Yeni Samiler'in Gelişi: Aramiler.

-800 yıllarında Asur üstünlüğü: Sorgan Krallığı başlar.

-609 yıllarında Ninova, tüm ülkeyi ele geçiren Babil tarafından yıkılır. Yeni Babil Dönemi kurulur.

Yazı Öncesi Dönemden Sümerler'e

Son Buz Devrinin sonlarına doğru, hâlâ hüküm süren buzul veya buzul arası iklim koşullarından kaçmak için insanlar topluluklar halinde güneye doğru göç etmişlerdir. Bu dönemlere dair Kuzey Irak'ta ve çevre bölgelerde çeşitli yerleşim alanları göze çarpar. Daha sonra iklimin tarım için uygun hale gelmesiyle kuru tarım başladığı gibi yerleşim birimleri de oluşmaya başlamıştır.

Güneydoğu Anadolu'da Çayönü (Diyarbakır, Türkiye) ve Göbekli Tepe (Şanlıurfa, Türkiye) gibi yerleşim yerleri Neolitik dönemde Mezopotamya'daki göze çarpan yerleşim bölgeleridir. Bunlara kuzey Irak'taki Ceremo da eklenebilir. Bu yerleşimler dönemin kültürel ve teknolojik gelişimini anlamak için önemlidirler.

Tarım gelişimi ve köy yaşamının başlangıcından yazının ortaya çıkışına kadarki dönemin ünlü yerleşim bölgelerine örnek olarak Samarra, Halaf ve Hasuna verilebilir. Bu dönemde her kent, aynı zamanda ayrı bir kültürel tarz sunmaktaydı. Bu kentlerin ortak yönü konutların ortaya çıkışıdır. Yine de konutların mimarî tarzı kentten kente değişiklik gösterir. MÖ 5500-5000 dolaylarında Mezopotamya'da öne çıkan iki

kültür kuzeyde Halaf kültürü ve güneyde Ubaid (Obeyd) kültürleridir.

Bölgenin bir sonraki evresi *Uruk dönemi* (MÖ 4000-3100) olarak anılabilir. Bu dönemde güneydeki kentler büyük oranda gelişmiştir. Bu gelişmeler sadece kültürel planda değil aynı zamanda teknolojik plandadır da. Uruk kenti, dönemi karakterize eden kent olarak, çok önemli bir konumdadır. Sulu tarımın geliştiği bu dönemde, madencilik ve teknoloji dallarında da ortaya çıkan gelişmeler kentlerin genel durumunu yükseltmiştir. Uruk kentinin ünlü Mezopotamya kahramanı Gilgamiş'in evi olduğu da söylencelerde yer alır. Bu dönemde ticaret büyük oranda gelişmiştir ve Mezopotamya'nın o dönemde bilinen sınırları içerisinde yoğun bir ticaret ağı oluşmuştur. Ayrıca Anadolu ile yapılan ticaret, Anadolu halklarının kültürünü de Mezopotamya'ya, sınırlı anlamda da olsa, taşımıştır. Bu dönemin sonlarında yazı geliştirilmiş ve kayıt tutumu da başlamıştır. Bu dönemlerde ve daha sonra bir süre güneydeki gelişimlerin kuzeye geçmesi uzun zaman almıştır.

Sümerler, M.Ö. 3500-2000 yılları arasında Mezopotamya'da yaşamıştır.

Mezopotamya'da ortaya çıkan sayısız medeniyetin temelini Sümerler atmıştır. Ayrıca yazı ve astronomi de ilk kez Mezopotamya'da Sümerler'de ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar Sümerler'in Türklerle akraba olduğunu öne sürmüştür. Genel kanı Sümerler'in çağdaşı olan halklarla yakın etkileşimi sonucu benzerliklerin olduğu yönündedir. Yani belirli bir halk ile bilimsel bir akrabalık henüz kanıtlanmamıştır.

Sümerler birbirinden bağımsız *site* denilen şehir devletleri halinde yaşamışlardır. En önemli şehirleri; Ur, Uruk, Kiş, Lagaş ve Nippur'dur. Bu şehir devletleri *Ensi* veya *Patesi* denilen rahip-krallar tarafından yönetiliyordu. Bütün Mezo-

potamya ülkesine hakim olan krala ise "Lugal-kalma" denir. Krallar başkomutan, başyargıç ve başrahip yetkilerine sahiptiler. Çok tanrılı inanca sahip Sümerler'in tapınaklarına Ziggurat denirdi. Zigguratlar yedi katlı olup toplam üç ana bölümden oluşur. İlk katlar erzak deposu, orta katlar okul ve tapınak, son katlar ise rasathane olarak kullanılmıştır. Yazının icadı serüveni bu tapınaklara dayanır. Mezopotamya'da taş az bulunduğu için evler ve tapınaklar kerpiç ve tuğladan yapılmıştır. Hem bu özelliğinden hem de sık sık istilalara uğradığından bu yapılar günümüze kadar ulaşmamıştır. Günümüz uygarlığının temeli olan yazıyı (çivi yazısı) Sümerler bulmuştur. (M.Ö. 3500) Tarihte ilk yazılı hukuk kuralları Sümerler tarafından oluşturulmuştur. Bu özellikleri ile Sümerler'e dünyadaki ilk hukuk devleti diyebiliriz. Otoritenin korunmak istenmesi hukuk kurallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Lagaş kralı Urukagine tarafından oluşturulan ilk yazılı kanunlar "fidye ve bedel" sistemine dayanıyordu. Sümerler'in en önemli edebiyat eserleri; Gılgamış destanı, Yaradılış destanı ve Tufan hikayesidir. Sümerler, Matematik ve Geometrinin temellerini atmışlardır. Dört işlemi bulmuşlar, dairenin alanını hesaplamışlar, çarpma ve bölme cetvelleri hazırlamışlardır. Sümerler astronomide de gelişmişlerdir. Burçları bulmuşlar, bir ayı 30, bir yılı 360 gün olarak hesaplamışlardır. Ayrıca güneş saatini icat etmişlerdir. Dünyada ilk kez ay yılı hesabına dayanan takvimi Sümerler bulmuşlardır. Akkadlar tarafından egemenliklerine son verilmiştir.

Akkadlar

Akkadlar Sami kökenli bir topluluktur. Sümerler döneminde Mezopotamya'ya göçen bu topluluk Sümer kültürünü benimsemiştir. Sümerler sonrasında Mezopotamya'nın lideri konumuna gelen halk, Mezopotamya'daki medenî gelişimin

öncüsü olmuştur. Ayrıca Akkadlar daha sonra Mezopotamya'da söz sahibi olacak yine Sami kökenli Asur ve Babil halklarına da öncülük etmişlerdir. Akkadlar, Sümerler'den farklı olarak kent krallıklarından ziyade *Evren* veya *Dünya* krallığı kavramını Mezopotamya'ya getirmiştir. Bölgenin merkezî bir idare eline geçmesi de ilk kez Akkadlar döneminde olmuştur.

Akkad hanedanının kurucusu Kral Sargon'dur. Agade isimli bir başkent kuran Sargon kayıtlara göre 34 savaş yapmıştır. Yine de Sargon'a dair bilgilerde mitoloji ile gerçeklik karışıktır. Sargon'un torunu olan Akkad kralı Naram-Sin de dedesinin yolundan gitmiş, birçok sefer yapmıştır. Fakat Naram-Sin'den sonra bölgedeki güç dengeleri değişmiş ve Akkadlar düşüşe geçmiştir. Kısa bir süre içinde Zagros dağlarından inen ve işgale başlayan Gutiler yönetimi ellerine geçirmişlerdir.

Üçüncü Ur Hanedanı

Akkadlar'ın yönetimindeki zayıflıklar nedeniyle, birçok kentin yönetici hanedanı yönetimi tekrar ellerine geçirmişlerdir. Bu kentlerden öne çıkan Ur kenti ve yöneticisi 3. Ur hanedanıdır. Hanedan Akkadların izinden giderek bütün bölgeyi kontrol altına almak istemiştir. Yaklaşık 100 yıl kadar (MÖ 2100-MÖ 2000) süren bir dönemde Ur kenti, Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü olmuştur. Dönemlerinin sonu yoğun göçler ve çevre topluluklarının saldırıları ile gelmiş ve yönetimleri zayıflamıştır. Ur sülalesinin yönetiminin sonu aynı zamanda Sümerler'in Mezopotamya'daki yönetimlerinin sonu demektir. Daha sonra Sümer kökenli olmayan kavim ve sülaleler egemen olmuşlardır. Yine de bu dönem kültürel, dinî ve mimarî açıdan medenî gelişimi büyük oranda etkilemiştir.

Asurlular

Asur, Mezopotamya'nın kuzey kısmına verilen isim.

Bugünkü Musul yöresinde bulunan Asur, Kalah ve Ninova kentleri Asur'un başlıca kentleriydi. Asur krallığın merkezi oldu ve Asurlular İ.Ö. 19. yüzyılda kurdukları devleti giderek genişlettiler. İ.Ö. 1300'de Asur kralı 1. Salamanasar, Kalde ve Asur ülkelerini birleştirdi. Sonra bir ara Hititler'in egemenliğine giren Asurlular, İ.Ö. 14. yüzyıl ortalarına doğru yeniden egemenlik kazandılar. Kral 1. Taglatpileser zamanında (İ.Ö. 1100) Karadeniz ve Akdeniz'e kadar sınırlarını genişlettiler. Kral 2. Sargon iki kez Babil'i ele geçirdi. Suriye ve Mısır'ı yendi. Asur Devleti, Asurbanipal (İ.Ö. 668-626) yönetiminde en parlak dönemini yaşadı. Nil Nehri ile İran Körfezi arasındaki tüm ülkeleri egemenlik altına aldı. Fakat bu dönem uzun sürmedi. Asur Devleti, Medler'in saldırısı sonunda ortadan kalktı (İ.Ö. 612).

Babil Medeniyeti

Babil/Babylonia, adını aldığı **Babylon** Kenti etrafında Mezopotamya'da kurulmuş kadim bir imparatorluktur. Babil'in merkezi bugünkü Irak'ın El-Hille kasabası üzerinde yer almaktadır. Kuzey Babil(ya) Devleti ise, Şırnak ilinin İdil ilçesi güneyinde Babil köyünde kurulmuştur.

Akkadlar ve Sümerler'in toprakları üzerinde kurulmuş Babil, Sümerler'in Uruk kentinde başlangıçta sarayda hizmetçi olan Akkad kökenli Kral Sargon'un, M.Ö. 23. yüzyılda sarayda iktidarı ele geçirmesi ile ortaya çıkmıştır.

Zamanla imparatorluğun kuzey topraklarında yaşayan Akkadlar, imparatorluğun son dönemlerine kadar kendi kültürlerini koruyabilirken, Sami kökenli olmayan Sümerler tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Yazının Gelişimi

İlk yazı denemeleri piktogramlardan¹⁰ geliştirilmiştir. Bunlar hikayeleri, tarihî olayları ve bazı hadiseleri anlatan tabletlere çizilmiş resimlerdir. Daha sonraları farklı harfler için farklı işaretler geliştirilmeye başlanır ki buna çivi yazısı denmiştir. Harflerin, kil tabletler üzerine oyulduğu bu yeni yazı türü kısa sürede yaygınlaşır ve piktogramlardan daha fazla kullanılmaya başlar.

Matematik, Tıp ve Astronomi

Mezopotamyalılar iki sayı sistemine sahipti. Sümerler, zamanı altmış dakikalık saatlerde ölçen ilk toplumdur ve yedi günlük bir takvim de oluşturmuşlardır. Babilli astronomlar gündönümünü ve tutulmaları hesaplayabiliyorlardı.

Astronominin gelişimi din ve mitoloji ile iç içedir, zira insanlar astronominin bir amacı olduğuna inanıyorlar ve ona bazı dinî veya mistik anlamlar yüklüyorlardı. Örneğin tutulmalar kötüye işaretti. Her ne kadar anatomi ve tıp konusunda bilgileri olmasa da tıbbî tanı listeleri oluşturmuşlar, hastalıkları gözlemlemişlerdir.

Mezopotamya Halkları ve Dilleri

Mezopotamya büyük oranda göç almış, birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Fakat göç eden toplulukların çoğu var olan Mezopotamya kültürünü benimsemiş, ayrı bir kültür veya dil olarak barınamamıştır. Bu nedenle Mezopotamya'da var olmuş pek çok halkın, yazılı kayıtlar sayesinde, sadece isimleri bilinmektedir. Bunlara Guti, Amurru (Amorit), Kassit gibi halklar örnek olarak verilebilir.

---

10 Basit bir grafik çizimi ile bir bilgiyi ileten tek bir resimli semboller.

Bugüne ulaşan çivi yazılı kayıtlar, tabletler sayesinde Mezopotamya'nın en yaygın dillerinin Sümerce ve Akkadca olduğu söylenebilir. Bunlardan Sümerce Hint-Avrupa ve Sami kökenli bir dil değildir. Bazı özelliklerinin Ural-Altay grubu dilleriyle benzerlik gösterdiği düşünülmüştür. Yapılan çalışmalarla Sümerce ve Türkçede ortak olan birçok söz tespit edilmiştir (dingir-tengri, kabkagag-kap kakac gibi). Bugün Sümerce bu dil gruplarından ayrı bir dil olarak ele alınır. Akkadca ise, Sami kökenli Akkadlar'ın dilidir ve Sami kökenlidir. Daha sonraki dönemlerde kullanılan Babilce ve Asurca da Sami kökenli dillerdir.

Bunların dışında Hurriler'in Mezopotamya'ya girişi ve daha sonra Mitanniler'in liderliğinde önemli bir siyasî konuma gelmeleriyle Hurrice de, en azından bir dönem için, Mezopotamya'nın önemli dillerinden biri sayılmıştır. Hurriceye dair pek bilgi yoktur yine de Urartuca ile aynı kökenden geldiği bilinmektedir.

Sümerce gibi diğer dillerden farklı özellikler taşıyan bir Mezopotamya dili de Elamcadır.

Din ve Mitoloji

Antik Mezopotamya dini, kayıtları bilinen en eski dindir. Antik Mezopotamya dininin temelleri Erken Sümer hanedanları tarafından atılmış, daha sonra oluşan uygarlıklar ve bölgeye yerleşen kavimler bu dinî yapıyı benimsemişlerdir. Her ne kadar bölgenin bölümleri arasında farklılık gözlense de temel dinî figürler, destanlar ve inanışlar aynı kalmıştır.

Sümerce "evren" sözcüğü *an-ki*'dir. Bu tanrı An (veya *Anu*) ve tanrıça Ki'yi işaret eder. Bu çiftin çocuğu Enlil, hava tanrısıdır ve zamanla Sümerlerin ve daha sonraki kavimlerin baş tanrısı olmuştur.

Destanlar çoğu zaman hem tarihî, hem de dinî/mitolojik öğeler taşımaktaydı. Yine tarihî kayıtlarda da dinî ve mitolojik unsurlara rastlanır; örneğin kral listelerinde mitolojik unsurlarla gerçekler karışık biçimdedir. Daha sonraları ortaya çıkan birçok dinde de yeri olan ve araştırmacılarca Mezopotamya kaynaklı olduğu düşünülen anlatılara "Tufan" ve "Yaratılış" örnek olarak verilebilir.

Mezopotamya mitolojisi Sümer, Akkad, Asur ve Babil odaklı olmakla beraber, bölgeyi etkilemiş birçok toplumun mitolojilerinden yoğun biçimde etkilenmiştir. Politeistik bir din olan Mezopotamya dininin tanrı ve tanrıçaları zaman içinde isim değişirse de özellikleri genelde aynı kalmıştır.

Ziggurat, genellikle Mezopotamya'da yapılmış olan, piramide benzeyen yapılar ve bu yapıların geometrik adıdır. Piramitten farkı, zigguratın düz değil, basamaklı bir yan yüzeye sahip olmasıdır. Zigguratlar rahip-krala ait saraylar olmakla birlikte gökyüzünü incelemek için kullanılan gökkuleleriydiler. Ünlü Babil Kulesi'nin de ziggurat olduğu yolunda görüşler bulunmaktadır.

Bazı önemli tanrı ve tanrıçalar şunlardır:

Tarırlar

Mezopotamya'da ilk yerleşim birimlerinden beri *kent-kültürü* büyük bir öneme sahip olmuştur. Çoğunlukla her kentte önemli bir tanrının tapınağı olurdu ve o kent o tanrıya tapınmanın ana merkezi olurdu. Bu kentlerin içinde en çok öne çıkanı Nippur olmuştur, zira Nippur'da ana tapınağı bulunan tanrı Enlil'dir ki, Enlil erken dönem hariç, farklı haneler boyunca Mezopotamya'nın baş tanrısı olarak tapınılan bir tanrıdır. Kentler ve sahip oldukları tapınaklar olarak şunl belirtilebilir:

An, Cennetin tanrısı. Erken dönemde baş tanrıdır, daha sonra yerini Enlil alır. Pan-Mezopotamyalı olarak tanımlanabilecek An'a, Mezopotamya'nın her yerinde ve her dönem tapılırdı. Uruk kentinde, E'anna tapınağı vardı.

Enlil, hava ve fırtınaların tanrısı. Mezopotamya mitolojisinin baş figürlerinden olan Enlil, Pan-Mezopotamyalı sayılır, uzun süre Mezopotamya'nın baş tanrısı olmuştur. E'kur isimli tapınağı Nippur kentinde bulunurdu bu nedenle Nippur uzun süre Mezopotamya'nın dinî başkenti olmuştur.

Enki, su ve toprak tanrısı, Pan-Mezopotamyalı sayılır. E'abzu isimli tapınağı, Eridu'da bulunurdu.

Ki veya Ninhursag, dünyanın tanrıçasıydı. Eridu'da E'saggila tapınağı bulunurdu. Sümer kökenlidir.

Aşur, Asur'un baş tanrısıdır. Bir tür hava tanrısı olan Aşur yine Asur kökenlidir, tapmağı Asshur kentinde bulunurdu.

Ninlil, Sümer yaratıcı tanrıça. Nippur'daki E'kur tapınağı.

Inanna, Sümer aşk ve savaş tanrıçası. Uruk'taki E'anna tapınağı.

Marduk, Babil'in baş tanrısı. Babil'deki E'saggila tapınağı.

Nanna (Sümer) veya Sin (Babil), ay tanrısı, E'hursag tapınağı, Ur.

Utu (Sümer) veya Şamaş (Babil), güneş tanrısı, E'barbara tapınağı, Sippar.

Ninurta, Sümer kökenli ve Pan-Mezopotamyalı olmuş bir tanrıdır. Nippur'un tanrısı olsa da Lagaş da kült merkezlerindendi.

Fırat Kenarında Kurulan Mezopotamya Şehirleri

Samsat

Fırat'ın doğurduğu büyük bir medeniyet merkezi olan Samsat'ın yine Fırat'ın eliyle serin sulara gömülmüş bir tarihi vardır.

Eski adı Samusat-Sumaysat olan Samsat, yörede tarihi en eski olan yerleşim yerlerinden birisidir. Bazı kaynaklarda miltattan önce 6000 yılında Orta Asya'dan gelen Türklerden Prohititler tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Fırat'ın batı ve doğu kesimleri arasında en elverişli geçit yerinde bulunduğundan Samsat tarih boyunca önem kazanmıştır.

Sümerler zamanında Semiata adı verilen Samsat'ın, Demir Çağında Hitit Krallığı'nın merkezi olduğu sanılmaktadır. Bölge M.Ö. 708'de 11. Sargon tarafından zapt edilerek Asur'a bağlı bir eyalet durumuna gelir. M.Ö 605 yılında Babililerin eline geçer. Daha sonra sırasıyla Medler'in, Persler'in (M.Ö. 533), Makedonya Krallığı'nın (M.Ö.333) Selevkosların hakimiyeti altına girer.

Bu gün Atatürk Barajı suları altında kalan Samosatta (Samsat), İ.Ö. ikibin sonlarında Kummuh Krallığı devrinden başlamak üzere, Asurlular, Urartular, Medler, Persler ve Hellenistik krallıklar dönemlerinde başkent olmuş, İsa'dan önce 1300 yıllarında Kommagene Krallığı'nın kurucusu Kral Samos'un adı verilerek Samossata adıyla anılmış ve konumu nedeniyle tarih boyunca önemini korumuştur. Kommagene Kralı 1. Antiokhos'un sarayının bulunduğu kent, Roma İmparatorluğu'nun 16. Lejyonunun merkezi olmuş. İslamî devirde de önemli bir yerleşim birimi olma özelliğini korumuştur.

Samsat Höyük'te yapılan arkeolojik kazılarda tarih öncesi çağlardan başlamak üzere 30 yapı katı saptanmıştır. Samsat

yakınlarındaki Şehramuz'da Paleolitik Çağ'a ait bir çok taş alet bulunmuş, "Atatürk Barajı Kurtarma Kazıları" kapsamında Lidar Höyük, Hasek Höyük, Kurban Höyük ve Nevali Çori'de kazı çalışmalarında, Akeramik Neolitik Çağ'dan Osmanlı Dönemi'ne kadar çeşitli buluntular ortaya çıkarılmıştır. "Üç Taş", "Üç Sütun" anlamına gelen Sesöng (Dikili Taş) Adıyaman vilayetinin Besni ilçesi yakınlarındaki Kızıldağ'ın tepesindeki platoda yer alan oval biçimli, Kommegene dönemine ait bir tümülüstür (höyük-ören yeri). Tümülüsün güney, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşeleri, düzensiz aralıklarla üç çift sütunla çevrilidir. Sütunların üzerinde yer alan heykellerin bazıları düşerek parçalanmış, bazıları da başka yerlere götürülmüştür. Gaziantep ilinin Araban ilçesine bağlı olan "Elif, Hasanoglu ve Hisar köylerinde yer alan anıt mezar" Roma devri eseridir. Hisar anıt mezarında kesme taştan yapılmış kare planlı yüksek bir kaide üzerinde, köşelerde yer alan dört sütun, yaklaşık 10 metre yüksekliğindeki gövde kısmını oluşturmaktadır. Örtü sistemlerinde taşıyıcı elemanlarda ve süslemelerde farklılıklar olmasına rağmen genel bir mimarî bütünlük içinde olan bu anıt mezarlardan Hisar anıt mezarı günümüze kadar fazla hasar görmeden gelebilmiştir.

Halfeti

Halfeti yalnız bir ceylan, yaralı

Düşmüş su içtiği Fırat'a yarısı

Dönüşü yok nice sesler ve sırların

Şahit buna Hay'ların yonttuğu taşlar

Şimdi portakal bahçelerinde koşuşturmakta

Ezansız camiden çıkan balıklar.

*Siyah gülün yurdunda
İpeksi hüzün hayat
Ve bir parça da Mustafa"*

Hüseyin Şengül

Fırat kenarında yer alan Halfeti, kaderi Fırat'la berebar değişen şehirlerimizdendir. Birecik Barajı'nın su toplanmasıyla insanlar refaha kavuşacak belki ama insanlık tarihinin bir bölümü burada Fırat'a gömülecek. Büyük bir medeniyet baraj sularının altında kalacak. Biz de burada bazı tarihî camilerin minarelerini su yüzünde gördükçe tarihi yad etmekle yetineceğiz.

Tarihi Milattan önce 850 yıllarına dayanan Halfeti'nin ilk ismi Şitamrat idi. Urartu yazıtlarında Halpa olarak geçer. Bu dönemde Asur egemenliğinde bulunan şehir, Yunanlıların eline geçince Urima olarak isim değiştirir. Arap Müslümanlar, buraya sahip olduklarında kente Kal'atür-Rum adını vermişlerdir. Osmanlılar döneminde Halfeti ismini alan şehir, Cumhuriyet döneminde bir kasaba iken 1954 yılında ilçe konumuna getirilmiştir.

Halfeti ve Fırat'ın sunduğu bir dünya harikası var: **Siyah Gül**. Dünyada yalnızca Halfeti'de yetişen, büyük şair Sezai Karakoç'un meşhur şiiri Monaroz'a'da

"Siyah güller ak güller

Geyve'nin gülleri ve beyaz yatak"

diyerek andığı güller işte bu güllerdir.

Halfeti'de gövdesi Fırat'ın suları altında kalmış minareler uzaktan göze çarpar. Minarenin üst şerefesini çepeçevre saran desenli porselen tabaklar hala yerinde duruyor.

Birecik

Fırat Nehri'nin sol kıyısında kurulmuş olup etrafı yarım daire şeklinde dağlarla çevrilmiş bir ovanın merkezini teşkil etmektedir. Fırat Nehri'nin, Birecik'ten itibaren dağlık bölgeyi terk ederek Suriye-Mezopotamya'ya giden ana yollarından biri de Birecik'ten geçmektedir. Bu sebeple şehir, tarihte Yakın Doğu'nun önemli merkezlerden biri olmuştur.

Âramice "Birsâ" kelimesinden türeyen ve Arapça el-bire (kale, hisar), mahallî Halep dilinde Bâracık halk dili de Belecik şeklinde kullanılan ve XIX. yüzyılda "Berecük" imlâsıyla yazılan Birecik "küçük kale" demektir. XIX. yüzyılda ismi Biretül'-Fırat olarak geçer. İbnü'l Esir, Dımaşkî ve Ebü'l-Fida gibi İslam tarih ve coğrafyacılardan eserlerinde adına el Bire şeklinde de rastlanır.

Millâttan önce 2000 yıllarında Hititler'in elinde bulunan şehir Millâttan önce 840'larda Asur hâkimiyetine girmiş, daha sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans imparatorluklarının idaresinde kalmıştır. Birecik Hz. Ömer'in hilafeti zamanında, kumandan İyâz bin Ganm'ın Urfa ve Fırat bölgesini fethi sırasında İslâm topraklarına katıldı (16/637). Abbasi Halifesi Harun Reşit zamanında (786-809) Bağdat'ın Fırat Nehri üzerindeki bir iskelesi olduğu için imar edildi.

Birecik, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Mercidâbık Savaşı'ndan sonra Osmanlı idaresine girdi (1516) ve Halep eyaletine bağlı Urfa sancağının merkezi olarak teşkilâtlandırıldı. Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn Seferi'nden (1533-1536) dönerken ordunun Birecik'in de arasında bulunduğu bölgede kışlamasını emretmiş ve Halep'e giderken Birecik'ten geçmişti.

Fırat'ın içinden geçtiği Birecik'in Osmanlı'nın en önemli tersanelerinden biri olduğunu ve burada yapılan gemilerin uzak denizlere açıldığını söylersek yanlış anlaşılmaz sanırım.

Birecik tersanesinin orada yapılan donanmaların Ceza-yir'e gönderecek ölçüde çok güçlü tersanelerden biri olduğu göz önüne alınırsa, Fırat'ın Urfa tarihinde yalnızca Harran Ovası'na suyunu akıtmasıyla değil, üzerinde hüküm süren devletlere savaş sırasında destek olduğu gerçeği de görülür. Yüzyılın başında kabakla Fırat'ı geçenlerin anlattıkları hatıralar ve ilginç öyküler edebiyatın bağrında saklı durmaktadır. Hatta ünlü Alman generali Montge mektuplarında Urfa'yı anlatırken daha çok askerî bir gözle şehri tanımlamaya çalışır ve ardından Birecik'teki tersaneden bahseder...

Fırat Nehri boyunca Birecik'ten Bağdat'a kadar nehir yoluyla askerî nakliyat yanında sivil ulaşım da yapılmaktaydı. Fırat Nehri'nde kuzeye doğru ulaşımın son durağı olması sebebiyle ticarî bir iskeleye sahipti. İskele gelirleri XVI. yüzyılın ortalarında 180.000-200.000 akçe arasında değişen Birecik'te iskele hizmetinde bulunanların sayısı 1552'de beşi reis, ikisi neccâr ve otuz sekizi kürekçi olmak üzere kırk beş; 1570'te ise altısı reis, üçü neccâr ve elli dördü kürekçi olmak üzere altmış üç kişi idi. Bunlar hizmetleri karşılığında avârizdan¹¹ muaf tutulmuşlardı.

XVI. yüzyılda şehre gelen bazı Batılı tüccar ve seyahatçiler Birecik'in bir ticaret şehri olduğunu, buraya gelen ticarî malların türlerine göre gruplandığını, şehirde keten kumaş, bal mumu, mısır ve ince darı ambarları bulunduğunu anlatmaktadırlar. Yine bu devirde Halep'ten Bağ-

11 Osmanlı Devletinde olağanüstü hallerde, bilhassa savaş dolayısıyla alınan vergi, avarız-ı divaniye

dat'a gitmek isteyenler ya çöl yolunu tercih ediyorlar veya karayoluyla Birecik'e gelip oradan nehir yoluyla Bağdat'a gidiyorlardı. Fırat üzerindeki bu yolculuk 15-55 gün arasında değişmekteydi. Şehirde boyahane ve debbağhânelerin¹² bulunmasından dokumacılık yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Birecik'in fethinden sonra Osmanlılar'ın Fırat kenarında bir tersane kurdukları bilinmektedir. 1571'de Birecik Tersanesi'nde 250'si asker için, 150'si zahire nakli için olmak üzere 400 gemi inşa edilmişti. Birecik Tersanesi'nde daha sonraki yüzyıllarda da ihtiyaç halinde nehir gemisi yapıldığı tespit edilmektedir. Tersanede gemi inşası için gerekli olan malzemeler ise civar bölgelerden temin ediliyordu.

Evliya Çelebi'ye göre 150 akçelik bir kaza merkezi olan Birecik'te müftü, nakibüleşraf¹³, şehremini, gümrük emini ve iskele emini¹⁴ bulunuyordu. Birecik Kalesi, Fırat'ın kuzeydoğusunda taştan yapılmış, kuleleri birbirine bakan altıgen bir bina idi ve savunması için irili ufaklı yetmiş top bulunuyordu. Buradaki evler kayalar üzerinde kurulmuş ve Fırat'a bakan iki katlı binalardı. İç hisarda Selim Han Camii başta olmak üzere on bir cami-mescid, tekke, sıbyan mektebi, çarşı-pazar, iskele yanında han ve hamam yer almaktaydı. Birecik, Halep ve Bağdat gibi iki büyük ticaret merkezinin iskelesi durumunda olduğundan dükkânlarında değerli eşyalar satılmaktaydı. Çok verimli olan ovasına "Vâdizzeytün" deniliyordu.

Birecik, cumhuriyetin ilk yıllarında bir gelişme kay-

12 Derilerin terbiyelenip meşin haline getirildiği yer, tabakhane.

13 Bir cemaat, topluluk önderi

14 İskele emini, nehir ulaşımının sağlandığı kelek mauna gemilerinin idaresine bakıyordu.

detmediyse de 1956'da Fırat üzerinde Türkiye'nin en uzun köprülerinden birinin yapılmasıyla yeniden gelişmeye başladı. Şehir, bugün Fırat boyunca doğuya doğru tarım alanları istikametinde gelişme göstermektedir. Dünyada soyu giderek tükenmekte olan ve Türkiye'de sadece Birecik'te yaşayan Kelaynak kuşlarının burada koruma altına alınması da ayrıca önem taşımaktadır.

Chesney riyasetinde (1836-1837) Fırat'ı tetkik eden heyetin de tesbit ettiği gibi nehir, Birecik'ten itibaren, büyük kayıkların ve hattâ su kesimi az olan vapurların seyr-i seferine elverişlidir. Chesney'in bu tecrübesi tekrar edilmemiş (Yalnız Mithat Paşa, Bağdat vâililiği sırasında, daha güneyde bulunan Meskene'ye kadar vapur işletmek teşebbüsünde bulunmuştu). Son devirlerde nehir yolu ile sayısı pek az olan ve buğday nakleden sal ve kayıklar yalnız Birecik'ten Dêyruz-Zôr'a gitmekte idiler.

Asurlar zamanında Fırat Nehri'nin tulumlarla geçildiği bu devire ait çivi yazılı tabletlerden anlaşılmaktadır. Selevkoslar'ın hakimiyeti sırasında, Fırat'ın Toroslar'dan kurtularak ovaya açıldığı yerde tombozlar üzerinde iki köprü yapılmıştır. Birisi Birecik'in kuzeyinde Samsat mevkiinde, diğeri bugünkü Birecik'in olduğu yerde kurulmuştur. Daha çok işlek olan Birecik Köprüsü'nün iki başında iki şehir meydana gelmiştir. Fırat'ın solunda Birecik'in yerindeki kasaba bizzat I. Selevkos tarafından inşa ettirilerek eşinin adına nisbetle Apamea olarak adlandırılmıştı.

Şanlı Urfa

Çağlar boyunca olduğu gibi günümüzde de Fırat Nehri, hem Şanlıurfa hem de GAP'tan etkilenen Güneydoğu Anadolu Bölgesi için büyük önem taşıyor. Ve GAP, Fırat'ı günümüzde yöre insanının "can suyu" haline getiriyor.

Şanlıurfa, toprak demektir. Bu yörede yaşayan insanlar tarih boyunca toprakla aç kalmış, toprakla doymuş, toprak uğruna ölmüştür. Toprak insan için çok şey ifade ederken, jeologlar toprağı bilimsel çerçevede ele alıp, ince ince araştırmışlardır. Bu topraklar dünyanın en verimli toprakları; fakat suya hasret.

Fırat'ın Harran'a akıtılması yalnızca 20. yüzyıl insanının düşüncesi değildir. Tarih boyunca insanlığa beşiklik yapmış, Urfa'da yaşamış bütün uygarlıkların temel amacı Fırat'ın sularını Harran'a akıtmak olmuştur.

Fırat'ın şehirleri içinde Urfa'nın farklı ve özel bir yeri vardır. Urfa, Fırat ile beraber dün olduğu gibi bugün de dünya kenti olmaya devam etmekte, medeniyetler yaratmaktadır. Dünyanın en eski şehri Urfa'nın kaderi, dünyanın en eski nehri Fırat ile birlikte akmış, birlikte şekillenmiştir. Fırat, Urfa'ya, dahası Harran'a olan aşkını Atatürk Barajı ile taçlandırmış ve burayı dünyanın kalbinin attığı bir yer yapmıştır. Mutlu bir aşkın, binlerce yıllık bir arayışın sonucu da böylesine güzel, böylesine anlamlı sonuçlanmıştır.

Fırat'ın bir de kültürel boyutu vardır Urfa için. Fırat'ı görüp de üzerine şiir, destan yazmayan ve türkü yakmayan sanatçı yok gibidir. Fırat üzerine yakılan ağıtlar, onun ne denli büyük ve hırçın bir nehir olduğunun göstergesidir. Fırat'a iki türlü ağıt yazılmıştır. Biri, Fırat'ı geçerken ya da Fırat'ın yutduğu insanlar üzerine yazılan ağıtlar, diğeri Fırat'ın Harran'a kavuşmamasından dolayı yazılan ağıtlar. Urfa'da en çok ağıt türü Fırat ile Harran'ın ayrılığı üzerine yazılan ağıtlardır. Burada ilginç olan Fırat ile Harran'ın birer insan gibi telakki edilmesi ve kişileştirilmesidir... Urfa'da yetişen son dönem şairlerinin büyük çoğunluğunun en büyük sevdası Fırat'ın Harran'a kavuşma sevdasıdır. Yazdıkları şiirler adeta bir ağıt, bir destan niteliğindedir.

Araştırmacı- Yazar Mehmet Kurtoğlu bir yazısında Fırat ve Urfa'yı değerlendirirken düşüncemizi şu cümlelerle destekliyor:

"Fırat'ın birçok şehirleri vardır. Birçok şehirden ve ülkeden akıp gider. Ama en çok Urfa ile bütünleşmiş, en çok Urfa'ya yakışmıştır Fırat... Yüzyıllardan beri dağları delip, ovaları aşarak öfkeyle akan bu erkeksi nehrin, bin yıllık bu arayışı sanki Urfa'yı bulmak içindir. Dicle'nin kadını ve kıvrak, dans eder gibi akışının tersine, Fırat sevdiğini kaybetmiş ve akli başından alınmış bir âşık gibi delicesine akmaktadır... onun için kızlara Dicle erkeklere Fırat ismi vermişlerdir.

Fırat binlerce yıllık bu delice akışının durağanlaşması, sevgilisi Urfa ile ancak teskin bulmuştur. Urfa'da sevdiğine kavuşmuş, Urfa'da durulmuştur. Yağmurların ve nehirlerin erkek, denizin ve toprağın dişi olduğu kabul edilir. Gök eril yer dişidir. Yağmur bir toprağa düştüğünde nasıl ki, bitki yeşerir, tabiat canlılık kazanırsa, Fırat'ın Urfa'ya akması da bu topraklara canlılık kazandırmıştır. Öyle ki, bin yıllık firak, visal ile sonuçlanmıştır."

Bu nedenledir ki o hırçın, o deli dolu, o hoyrat Fırat, yüzyıllardır aşkını arayan mecnun gibi dağlar aşır, ovalar geçerek geldiği Urfa'da ancak sevdiğine kavuşmuş ve durulmuştur. Harran'ın çatlak dudakları ile yıllardır terennüm ettiği *"yağdır mevlam su!" "gönder mevlam su!"* inlemelerine kulak vermiş de gelmiştir Fırat... İşte bu yönüyle Urfa ile Fırat'ın hikâyesi binlerce yıllık ölümsüz bir aşk hikâyesidir. Nesilden nesile aktarılan bir destandır.

*Fırat deli akar delinir dağlar
Kara bahıtlı Harran sevinçten ağlar
Bir tarih yazılır: Aşılır çağlar
Canlara can katan şehir bu Urfa!*

Kadim kentler olduğu gibi kadim nehirler de vardır. Mesela Nil, mesela Dicle, mesela Tuna... Medeniyetlerin doğup büyüdüğü ve bulunduğu coğrafya üzerinde bir zaman sonra medeniyet tasavvurunun oluştuğu nehirlerdir. Nil olmasa Kahire, Dicle olmasa Bağdat, Tuna olmazsa Dinyeper olmazdı...

Bu bağlamda Fırat'ın Urfa ile ilişkisi yalnızca toprak su ilişki değildir. Fırat olmasa Urfa eksik ve öksüz kalırdı.

Harran

*Havva, buğday tanesini düşürdü Harran'a
Şimdi kayıp yollar düşüyor bereketin yurduna*

Orta Çağ'ın en önemli yerleşim ve uygarlık merkezlerinden biri Harran şehridir. Kendi adıyla anılan büyük bir ovanın merkezinde kurulan bu antik kentin en eski adı Harran olarak bilinir. Tarihte Harran, Mezopotamya gibi bir bölge adıydı ve Urfa ile birlikte anılırdı. Bazı kaynaklarda Harran adı, "kesişen yollar" olarak bilinir. Gerçekten de bu antik şehir, Güney Mezopotamya'dan gelen iki önemli ticaret yolunun kesiştiği bir nokta üzerinde bulunmaktadır.

Tarih kaynakları bize Harran'ı büyük medeniyet merkezi olarak göstermekte. Dünyanın ilk üniversitesi burada kurulmuş. İlk felsefi ve bilimsel çalışmalar burada yapılmıştır. Bu eseri hazırlarken yaptığımız araştırmalar ve konuyla ilgili olarak görüştüğümüz uzman kişilerin yönlendirmeleri neticesinde Babil devletinin sulama sistemi ile karşılaştık. Klasik dönem tarihçisi Herodot, Babillilerin Fırat üzerinde bentler yaptığından söz ediyor. Ve yine Fırat'ın kollarından akan iki nehir Harran'ı suluyordu. Nasıl günümüzün insanı GAP'la Fırat'ı dizginlemeye çalışmışsa Babilliler de dönemin teknolojisiyle

aynı şeyi yapmaya çalışmışlar. Bununla beraber Harran'ın medeniyet merkezi olmasının dini boyutu da vardır.

Din ile efsanenin, efsane ile felsefenin içi içe geçtiği bu bölge, ilginç bir inanışa da sahne olmuş. Buranın Adem ile Havva'nın Cennet'ten çıkartıldıktan sonra dünyaya ilk ayak bastığı yer olduğuna inanılır. Diz boyu otları, renkli güzel kokulu çiçekleri, kuş cıvıltılarıyla cennetten bir köşeye benzer. Harran'ın, Adem ile Havva'nın cenetten çıkarılmasından sonra dünyaya ayak bastıkları ilk yer olduğu söylenir. Babamız Hz. Adem, cennetten bir nar ile bir ak gül dalını toprağa diker... Fidanların daha hava kararmadan ağaç olduklarını görür. Karınları acıktığında fidanları kısa sürede büyüten bu toprakların rızıklarını vereceğini anlar. Havva anamızın avucundaki buğdayı ekerler... Efsaneye göre Harran'ın buğdayla ve insanla tanışması böyle olmuştur. İnanışa göre Harran Ovası ilk insanın ayak bastığı, toprağın ilk kez sürüldüğü, öküzün çifte koyulduğu yer olarak kutsaldır.

Zeugma Antik Kenti

Nizip ilçesinin 10 kilometre doğusunda, Fırat Nehri kıyısında bulunan Belkıs köyü yakınlarında yaklaşık 20 bin dönümlük bir arazi üzerinde yer almaktadır. Büyük İskender'in ölümü ile generalleri arasında başlayan yönetim kargaşası, yeni kentlerin doğmasına, yeni yönetimlerin parlamasına neden olmuştur. Generallerden Seleukos I. Nikator, günümüzde Birecik Baraj Gölü olan Fırat Nehri kıyısında kurduğu kente, kendi adı ile Fırat'ın adını birleştirerek "Seleukeia Euphrates" adını vermiştir.

Kentin kuruluş ve imar çalışmalarından sonra eşi Apama adına "Apameia" kentinin kurulmasını sağlamıştır. Her iki kentin bağlantısını sağlamak amacıyla daha sonra büyük önem

taşıyacak olan ve günümüze ulaşamayan köprüyü yaptırmıştır. Zamanla gelişerek önem kazanan kent, Seleukos'un kızı Laodikeia'nın, Kommangene Kralı Mithridates I. Kallinikos ile evlenmesi sonucu Kommagene Krallığı'na çeyiz olarak verilmiştir. 40 yıl boyunca Kommagene Krallığı'nın dört büyük kentlerinden olma özelliğini korumuştur. Adıyaman ili sınırları içinde bulunan "Nemrut Dağı Milli Parkı'nda" bulunan I. Antiokhos'un tümülüsü ve kolosal heykeller kentin gelirleri ile inşa edilmiştir. M.Ö. 64'te Roma topraklarına katılan kente, Romalılar geçit köprü anlamına gelen "Zeugma" adını vermişlerdir.

Zeugma, Roma'nın doğu sınırında bulunan en son kalelerden biri olması nedeni ile stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı, ilk olarak Anadolu askerlerden oluşan Sikitia (İskit) Lejyonu, daha sonra 6,000 askerden oluşan IV. Lejyon, Zeugma'da konuşlandırılmıştır. Roma dünyasının seçkin grubundan olan üst düzey komutanlar, subaylar ve danışmanları ile aileleri buraya yerleşerek kente ticarî anlamda büyük canlılık getirmişlerdir.

Önemli bir geçiş noktasında bulunan kentte para trafiğinin hareketlenmesi zengin tüccarları da buraya yönlendirmiştir. Zeugma'nın önde gelenlerinin ve zenginlerinin yaşamaları için Fırat manzaralı teraslarda villalar inşa edilmiştir. Zeugma kenti, sanatta en iyi düzeye gelmiş ve pek çok usta sanatçıya ev sahipliği yapmıştır. Sanatçılar, villaların iç dizaynını hayal dünyasını zorlayan eserlerden oluşturmuşlardır. Tabanlarda, Fırat'tan çıkarılan rengârenk taşların kübik biçiminde 8-10 mm. boyutunda kesilmesi ile (tessera) yapılan, mitolojik kahramanların öykülerinin betimlendiği mozaikler yer almaktadır. Eğer sanatçılar açık mavi, açık ve koyu yeşil, turuncu gibi renkte taşları doğada bulamazlarsa, bu renkleri cam tesseralarla elde etmişlerdir. Bunlardan Samsatlı Zosimos

Usta'nın Zeugma'ya gelerek yaptığı "Venüs'ün Doğuşu" ve "Ziyafet Sofrası" adlı iki mozaiği hayranlık uyandırıcıdır. Ele geçen mozaiklerin büyük bir bölümü Roma İmparatorluğu'nun en zengin olduğu, sanatın doruğa ulaştığı 2. ve 3. yüzyıla aittir.

Duvarlarda ise, sanatçıların ustalıklarının hayranlık uyandırdığı, renklerin ve şekillerin bütünleştiği freskler bulunmaktadır. Duvar resimlerinde tanrıça, insan, hayvan figürleri ve geometrik motifler kullanılmış olup, renklerin canlılığı ile uyumu ilgi çekicidir. Zeugma'da, Fırat kıyısından 300 metre yükselen akropol tepesinde kentin koruyucusu Tyche Tapınağı vardı. Bu tapınak, Zeugma'nın kendi darp ettiği sikkeler üzerinde görüntülenmiştir. Kentin kuzeyinde toprak altında agora, odeon ve hamam gibi resmî binalar, batısında tiyatro, askerî kamp, kuzeybatısında atölyeler, doğusunda ise villaların olduğu teraslar mevcuttur. Nekropol alanı, kentin güney ve batısından iki ucu Fırat Nehri'yle sonlanan yarım ay biçiminde sarmıştır.

Zeugma'nın günümüzde bile kusursuz diyebileceğimiz bir su şebekesi ve altyapı sistemi bulunmaktadır. Görkemli kentin güzel günleri, Sasani Kralı I. Şapur'un Zeugma'yı yağmalayarak ele geçirmesi ile son bulmuştur. Arkasından yaşanan bir deprem kentin geride kalan güzelliklerini de yok etmiştir. 5. ve 6. yüzyıllarda kent Bizans egemenliğine girmiştir.

7. yüzyılda yaşanan Arap akınları sonucunda halk topraklarını terk etmiştir. Uzun süre tarih kitaplarında yer almayan kent, M.S. 9. ve 12. yüzyıllar arasında Müslümanların yerleşim alanı olduğu görülmektedir. Zeugma'dan geçen tarihi İpek Yolu'nun önemini yitirmesiyle kent de önemini yitirmeye başlamış ve 17. yüzyılda Zeugma'nın bulunduğu yerin yanına Belkıs Köyü kurulmuştur.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında hayata

geçirilmesi planlanan Birecik Barajı nedeniyle, arkeolojik açıdan oldukça zengin yapıya sahip olan Zeugma'daki değerlerin, baraj faaliyete geçmeden önce kurtarılması için "kurtarma kazıları" yapılmıştır. Çıkan eserler Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Rumkale

Fırat Nehri ile Merziman Çayı'nın birleştiği, Fırat'ın batı sahilinde yüksek kayalarla örtülü bir tepede yer alan Rumkale (Hromgla), Urfa-Halfeti'ye 4 Gaziantep- Yavuzeli ilçesine 22 kilometre uzaklıktadır.

Stratejik açıdan önem taşıyan Rumkale M.Ö. 840 yılında Geç Hitit döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Buranın Asur Kralı III. Salmanassar tarafından M.Ö. 885 yılında ele geçirilen "Şitamrat" olduğu düşünülmektedir. Bölge, M.Ö. 9. yüzyıl ortalarından itibaren Assur, Med, Pers, Roma ve Arap uygarlıklarının yönetiminde kalmıştır. Günümüzde ayakta kalan mimarî kalıntılar, Geç Roma ve Orta Çağ karakteri taşımaktadır. Tarihî yapılar arasında en dikkati çekici olanı, geniş ve silindirik bir havalandırma kuyusu ile kuyunun kenarından helezonik bir yol ile Fırat seviyesinin altına kadar inen sistemdir. Bu doğal sistem 120 x 200 metre ebatlarında dikine kesilerek ulaşılması zorlaştırılan doğal kaynak platform üzerine oturtulmuştur.

Sur duvarı düzgün kesilmiş kalker kesme taş bloklarıyla inşa edilmiştir. Kalenin kuzey ve doğu surlarında 7 burç yer almaktadır. Güney yönde yer alan kayalık uzantı 12. yüzyılda oyularak hendek haline getirilmiştir. Kaleye doğu ve batı yönlerinde bulunan iki ana giriş kapısıyla girilebilmektedir. Batı yöndeki kapıya Merzimen Çayı üzerindeki köprüden ulaşılmaktaydı. Kapıdan girildikten sonra doğal kapıya uygun kade-

meli olarak yapılan burçlara açılan 3 ayrı kapıdan geçilip iç kaleye girilebilmektedir. Fırat Nehri'ne bakan doğu kapısına ancak nehir geçildikten sonra ulaşılabilir. Böylece kale-nin kendine özgü savunma sistemi oluşmuştur.

Hız. İsa'nın havarilerinden Johannes'in (Yohanna) Hristiyanlığı yaymak amacıyla Roma döneminde Rumkale ve çevresinde yaşadığı belirtilmektedir. Johannes'in Rumkale'de inzivaya çekilerek İncil müsveddelerini kopyaladığı, koruduğu, daha sonra bunların Beyrut'a kaçırıldığı söylenmektedir. Hristiyanlarca Johannes'in mezarının da Rumkale'de bulunduğuna inanılmakta ve kutsal sayılan bu yer ziyaret edilmektedir. Merkezi Şanlıurfa'da olan Urfa Haçlı Kontluğu'nun başlıca kalelerinden birisi de Rumkale'dir.

Haçlıların yenilgisiyle 1292 yılında kale ve çevresi Müslümanların yönetimine geçmiştir. Türk-İslam dönemine ait pek çok değerli eser günümüze ulaşmıştır. Türk- İslam sanatının özelliklerinin de görülebildiği kalede, kullanılmayacak kadar harabe olan bir de mescit bulunmaktadır.

Karkamış Harabeleri

Gaziantep ili Karakamış ilçesinde, Suriye sınırında bulunan Karkamış antik kenti, Yakın Doğu arkeolojisinin en önemli yerleşimlerinden biridir. Tarihî kent M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Mısır'a ulaşan yolların önemli kavşak noktasındadır. "İç Kent", "Dış Kent" ve "Kale" olmak üzere üç bölümden oluşan Karkamış'ta yönetsel ve işlevli yapılar, kentin çekirdeğini oluşturmaktadır.

İç ve dış şehir surları, tapınaklar ve hilani¹⁵ tipi ev kalın-

-
- 15 Hilani planı kendi başına bir bütündür. Bu yüzden ne başka yapılarla birleşip tek bir yapı olabilir ne de eklentilerle genişletilebilir. Bu durum, Zincirli'deki örneklerde açık olarak görülmektedir. Sarayların çoğu sütun dizisine sahip avluların çevre-

ları görülmektedir. Bu yapılarda Hitit ve Asur üslubu kabartmalarda rahipler, savaşçılar betimlenmiştir. Erken ve Geç Hitit dönemlerinden kalma iki ana yerleşimin saptandığı Karkamış'ta, daha çok Geç Hitit dönemine tarihlenen ve simgeleşen kabartmalar, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Deyru'z-zor

Suriye Çölü'nde, Fırat Nehri'nin sağ sahilinde bir şehir olup, XIX. asrın ortalarına kadar, yağmacı kabilelerin sığındıkları bir mevkinden ibaret iken, 1857'de Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa kumandasında sevk edilen kuvvetler tarafından bu kabilelerin hepsi zabt u rabt altına alınmış bundan sonra te'sis olunan Zor sancağı merkez kabul olunmuş, bu suretle Halep ile Bağdat arasındaki yol üzerinde asayişin sağlanması neticesinde gelişmiştir. XIX. asrın son yıllarında Deyru'z-zor'un düz ve muntazam sokakları, 2500 kargir¹⁶ veya kerpiç evi, eski pazarın yerine 1880'da inşa edilmiş kargir bir çarşısı yeni bir hükümet konağı, kışla ve askerî hastahanesi vardı.

O zamanlar nüfusu 15.000 olarak gösteriliyordu. Deyru'z-zor'un bahçeleri, Fırat'ın bir kolu ile kendisinden ayrılan ve şehre bir köprü ile bağlı olan Hivica "koru" adlı bir ada da bulunmakta ve buradan asıl Fırat'ın sol sahiline Turayma denilen büyük bir sal ile geçilmektedir. Osmanlı hakimiyetinin son dönemlerinde inşa edilmesi kararlaştırılan köprü, I. Dünya Savaşı sonunda henüz yapılmamış bulunuyordu. Savaştan evvel Deyru'z-zor'un kervan nakliyatı, Halep'e olan 350 km. mesafe üzerinde 8 konakta, Şam'a olan

---

sinde yer alıyordu. Bu avluların görkemli giriş kapılarına da anıtsal merdivenlerle ulaşılmaktaydı. Karkamış'ta ortaya çıkarılan merdivenler bunun güzel bir örneğidir.

16 Taş ya da tuğladan yapılan bina.

483 km. üzerinde (Tedmür yolu ile) 9 konakta¹⁷ yapılıyor ve Fırat'ı takiben 9 konakta Bağdat'a gidiliyordu. Ayrıca savaştan evvelki yıllarda Halep ile Bağdat arasında, atlı arabalar ile yolcu nakliyatı yapılıyor ve bu nakliyat, kervan yolculuğuna nazaran, daha kısa (5-18 gün kadar) sürüyordu.¹⁸ Deyru'z-zor'un ehemmiyeti Halep-Bagdat, Şam-Bağdat ve Şam-Musul yolları üzerinde yegane büyük kasaba ve başlıca merhale teşkil bitişik olup, bu sayede, bütün Suriye Çölü'nün ortasında, güneyden gelen bedevi kabilelerinin sürüleri ile beraber, şimale (kuzey) geçtikleri bir mevki hizmetini görmekte, pazarlarında bedevilerin muhtaç oldukları eşya ile onların getirdikleri canlı hayvan ve hayvanî mahsüller satılmaktadır. Fırat Nehri'nin iki tarafındaki arazi, kuru ve tamamıyla çıplak olmakla beraber, serin ve oldukça nemli geçen bir kış mevsiminden sonra, bahar mevsiminde buraları koyun sürüleri için otlak olmakta, geniş Fırat vadisi, bilhassa Deyru'z-zor'un aşağısında, bahçeler ve tarlalar ile kaplı bulunmakta ve Irak hurmalıkları buradan başlamaktadır.

Deyru'z-zor, 1918 senesi sonbaharında İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, daha sonra Cemiyet-i Akvam tarafından Fransa idaresine bırakılan Suriye'ye ilhak olunmuş ve son senelerde Suriye-Irak devlet yolu üzerinde oldukça ehemmiyetli bir mevki almıştır. 1870'e doğru Bağdat valisi Midhat Paşa tarafından Fırat üzerinde vapur işletme teşebbüsü, bugüne kadar tekrarlanmamıştır.

Kûfe

İslam medeniyetinin Irak'ta ilk kurduğu şehirler Kûfe ve Basra'dır. Bunların her ikisi de Hz. Ömer zamanında ve

17 Bir günlük yol, iki menzil arasındaki mesafe. Yalnız eskiden yapıla yolculuğun kervan usulü olduğu hatırdan çıkarılmamalı.

18 Babanzade İsmail Hakkı, Irak mektupları, İstanbul, 1329

mutad plana göre yapılmıştır. İslam teolojisinin Arap gramer ve filolojisinin, bir sözle İslamî ilmin temellerinin atıldığı yerler bu şehirlerdir.

Bağdat'ın 150 km. kadar güneyinde Fırat'ın batısında ve Fırat'tan ayrılan bir cetvel üzerinde bulunan Kûfe'nin gelişimi Basra'dan daha yavaş olmuş ve ilkin bir ordugah olan bu şehir, yerleşik hayatın genişlemesiyle büyük bir şehir haline gelmiştir. İmam-ı Ali'ye şehadeti zamanına kadar hilafet merkezliğini yapmış olmak bakımından da Kûfe bütün İslam aleminde ve hususiyetle Şiilerce sonraları ayrı bir öneme sahipti.

Ancak Kûfeliler'in vefasız oldukları da -haklı olarak- "الكوفي لا يوفي" (El Kufi la yufi: Kufeliler feraha ermeyecektir.)¹⁹ sözleri ile çok tekrarlanmıştır.

Şehrin Emeviler devrinden başlayarak, muazzam şöhreti yavaş yavaş erimiştir. Mezhep mücadeleleri, dahilî harpler, hükümete karşı kıyamlar burayı da Basra gibi hasara uğratmıştır. Nihayet 13. yüzyılda Kırmıtî'lerin zulümleri sırasında büsbütün harap olmuştur.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kûfe, artık küçücük bir köyden ibaretti. Katip Çelebi, buradan bahsederken Hz. Nuh'un Tennur'unun²⁰ burada bir mescidin içinde olduğunu, Hz. Ali'nin aynı mescitte yaralandığını yazmakta, "*Hala Kûfâ'da Cami-i Kadim ve İmam Raziyallahu anh hanelerinden gayri abadi yoktur*" demekte ve Kûfe'de Hz. Ali'nin eştiirdiği kuyudan başka tatlı su bulunmadığını da ilave etmektedir.

Babil

M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan büyük tarihçi Heredot'un altı

19 El Kufi la yufi: Kufeliler feraha ermeyecektir. Bu söz, Hz. Hüseyinin şehid oluşundan dolayı Araplar arasında kullanıla gelen bir darb-ı meseldir.

20 Hz. Nuh'un gemisinin kazanı.

ciltlik eserinde anlattığı Babil, asma bahçeleriyle, kulesiyle, kadın pazarlarıyla ve güzelliğiyle ün kazanmış uluslar arası bir eğlence kenti idi. Orada hayat kasırgaları eserdi. Fırat'ın ikiye ayırdığı bu şehrin iki yakası bin bir türlü entrikalarla yoğrulan nice savaflara sahne olmuştu. Neler olmuştu Babil'de!...

Asma bahçeleri, bir kralın karısı için yaptırdığı eşi bulunmaz güzellikte bahçelerdi. Kuzey'in dağlık, ormanlık, gölcüklerle, sularla kaplı serin yaylalarından getirilen güzel Kraliçe, Babil'in sıcak havasına dayanamayınca ona burayı aratmayan bu serin, tatlı, güzel bahçeler yapılmıştı.

Bu bahçelerin güzelliği karşısında hayranlığını gizleyemeyen Herodot, *"Bu bahçelerde öyle sessiz bir güzellik vardır ki onu kişi kurgusu alamaz. Burası olsa olsa Tanrıların gelip dinlendikleri bir yerdir"* der. Gerçekten de Fırat'ın geçtiği yerde Tanrısal bir güzellik bıraktığını günümüzde de müşahede edebiliyoruz. Yahudiler Filistin'den sürgün edildikleri (M.Ö 597) bu kentte 70 yıl kadar yaşamışlar ve kenti yeniden onarmışlardır. Dıştan merdivenli, kalın yüksek bir kule idi burası. "Yetmiş dilli kule" denilirdi. Babil Üçüncü Ur döneminde kurulmuştu. (M.Ö 2130) Yetmiş dil konuşulurdu bu uluslar arası kentte. Surlar iki buçuk mil tutuyordu.

Herodot, Babillilerin Fırat üzerinde bentler yaptığundan söz eder. Nasıl günümüzün insanı GAP'la Fırat'ı dizginlemeye çalışmışsa, Babilliler de dönemin teknolojisiyle aynı şeyi yapmaya çalışmışlar. Herodot olaya şöyle tanıklık ediyor:

"Eski krallar zamanında bir yandan öbür yana geçmek için kayığa binmek gerekiyordu. Ve bu bana kalırsa pek sağlıklı bir şey değildi. O da böyle düşündü. Fazla suları akıtmak için bir yapma göl açılırken, bu arada başka anıt kazanma fırsatı da çıktı. Önce kocaman taşlar yontturdu ve taşlar hazır, kazma işi de hazır olunca ırmağın suyunu kazılmış olan çukura çevirtti. Burası doluncaya kadar geçen sürede ırmak yatağı

tamamen kurudu. O zaman ırmağın kentin içinden geçen bölümünü de, her iki yakasını ve kapılarını ırmağa açılan yerlerini kale bedenlerinde olduğu gibi pişmiş tuğla ile örülmüş duvarlarla pekiştirdi. Sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde taş ocaklarından getirilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdurttu. Bu maden iskelet üzerine gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor ve Babilliler bir yandan öbür yana geçiyorlardı... Geceleri hırsız, uğursuz takımı geçmesin diye tahtalar kaldırılıyordu... Yapma göl sahici bir göl haline geldikten ve o arada köprünün yapımı da bittikten sonra Fırat yeniden eski yatağına çevrildi.”

Doğrusu Babillilerin dönemin imkanları ile yapmayı amaçladıkları şey, bugünkü ile neredeyse aynıdır. Bu kent Sümerler'in Akkadlar'ın ve Asurlar'ın egemenliği altında uzun süre kalmışlardır. Ünlü Gilgamiş destanı burada yapılan kazılarda bulunmuştur.

Babil edebiyatımızda genellikle Babil Kuyusu (Çah-ı Babil) ve bunlara bağlı olarak Harut ile Marut melekleri nedeniyle sıkça geçer.²¹

Kerbelâ

Kerbelâ Çölü'nün, İmam Hüseyin'in şehadet tarihinden beri (10 Muharrem 61/10 Ekim 680) İslâm aleminde müstesna bir yeri vardır. Ancak Kerbelâ şehri; Arap, İran ve Türk edebiyatlarına Maktel-i Hüseyin adı altında çok geniş bir edebî türe vücut veren bu faciadan çok zaman sonra kurulmuş ve ilerleyen dönemlerde de gelişmiştir.

Kerbelâ, Bağdat'ın 80 km. güneybatısına, Fırat'ın 25 km.

21 Babilde eskiden bir kule ve bir kuyu varmış. Harût ve Marût bu kuyuda büyüçülüğe uğraşır ve insanlara büyü öğretirlermiş. Bkz. Babil Kuyusu Efsanesi

kadar batısına düşer. Bağdat Salnamesi'nin "*Hz. İmam Hüseyin mahalli şhadetlerinde ve türbe-i şerifesi etrafında devr-i celil-i Osmanide tesis ve ihdas edilmiştir.*"²² demesi, şehrin bu tarihten önce, büsbütün yokluğuna değil, Kanunî'nin açtırdığı Hüseyniye Kanalı ile o zamana kadar küçük bir kasaba halinde olan Kerbelâ'nın yeni ve bereketli bir hayata kavuşmasına işaret olmalıdır.

Kerbelâ toprağı, İslâm-Şiî aleminde kutsal toprakların başlarında gelir. Şiiler için Atebat-ı Aliye'den olan Kerbelâ'yı ziyaret, farz makamındadır.

Gerek Şah İsmail ve gerekse Kanunî, Necef'ten bahsederken söylediğimiz gibi Necef'le birlikte Kerbelâ'yı ziyaret etmişler ve İmam Hüseyin'in türbesine karşı büyük hürmet ve bağlılık göstermişlerdir. Kanunî Süleyman, Necef'ten evvel Kerbelâ'ya vardığında, bu yakıcı çöle Fırat'tan geniş bir kol su getirtmesini, dileyenlere bir cemile olma ve devrinde Kerbelâ gibi susuzluk remzi mahiyetine gelen bir şhadet mahalline hizmet etmek arzusu ile, su getirtilmesini ferman eylemiş ve bu fermanın hükmü az zaman içinde yerine getirilmiştir. İşte bu suretledir ki Hüseyniye Kanalı adı ile maruf olan, sekiz saat uzunluğundaki büyük cetvel -Kerbelâ Fırat'a nisbetle daha yüksek rakımlı sanılmış olmasına rağmen- açılmış, buraları canlandırmıştır. Nazmîzade, bu kanalın açılması ile çevrenin çok güzelleştiğini, hatta mahsullerdeki bereketten Bağdat'ın bile faydalandığını, eskiden çöl tarafından gelen kumlarla İmam Hüseyin makamının dolduğunu ve Sâdâkat-ı kirâmın, tathiri için çok zahmet çektiklerini; oysa ki bu nehr-i şerif ile Harem etrafının bağ ve bahçelerle cennet gibi olarak Kerbelâ sakinlerinden zahmet tozlarının kalkarak geçinme ve rahat sebepleri birleştiğini tatlı tatlı hikaye etmektedir.

22 Bkz. Karahan Abdülkadir, Fuzuli-Hayatı Muhihi, İst. 1992

XVI. asırdan itibaren gittikçe bayındır bir hal alan, hurma bahçeleri ile süslenen ve halkının büyük çoğunluğu Şiilerden mürekkep bulunan Kerbelâ çok dar sokaklı idi; evlerinin so-kağa bakan pencereleri de yoktu. Kârgir kemerli, üstü kapalı çarşısında yaldızlı billûr şişeleri dolduran ıtıriyat, boncuklar, neceften tesbihler, gerdanlıklar, üstü yazılı taşlar... O zamanlar da dikkati çekerdi. Fakat Kerbelâ'yı Kerbelâ yapan -ki son zamanlarda Bağdat'tan sonra bu dolayların en önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir- asıl öge İmam Hüseyin türbesidir.

Altın kaplamalı muhteşem kubbesi, âdetâ yine altın kaplamalı güzel minareleriyle İmam Hüseyin türbesi, inşa bakımından İmam Ali türbesini andırır. Minareler altın kaplı tuğlalarla ve diğer kısımlar kâşi²³ taşlarla süslenmiştir. Bu türbede -Bağdat'taki Musâ Kâzım türbesinde olduğu gibi ve ondan da fazla- altınlar, gümüşler, aynalar, türlü işlemler, süsler çok bol ve cömertçe harcanmıştır. Okul, medrese, cami, sebil, dergâh gibi birbirine bitişik dört köşeli geniş bir alan ortasında yükselen türbe göz kamaştırıcıdır. Hele duvarları, köşeleri kaplayan aynalar; gümüşten veya renkli billûrdan dökülmüş yazılar, kabartma altın yaldızlı pek ince dallar, budaklar, çeşit çeşit güller ve hep göze, gönle dokunan "Hüseyin-i Şehit" ve "Hüseyin-i Mazlûm" kelimeleri, yakıcı mersiyeler ve sonra billûr âvizeler, şamdanlar, geceleri bunlardan dökülen altın ışıkların akisler yapan şaşaası...

Her yıl Muharrem ayı gelince Kerbelâ ziyaretçi ve tüccar akınına uğrar. İmam Hüseyin'in kabri öyle günler olur ki bir mahşer yerini andırır. Feryatlar, ahlar, dualar yalnız türbenin kubbesini değil, gök kubbeyi de çınlatır. Hülâsa Kerbelâ faciasının yıl dönümleri buralarda en önemli bir olaydır.

Şehrin güney kısmında İmam Hüseyin'in kardeşi İmam

23 Bir tür çini. İran'ın Kâş şehrinde yapıldığı için bu ismi almıştır. Sırlı bir çini olduğu söylenir.

Abbas'ın türbesi vardır ki burası da umumi ziyaret makamıdır. Burası da renkli kâşi taşlarla yapılmış, türlü çiçek resimleri ile süslenmiştir.

Hille

Bu şehir, Bağdat'ın 100 km. kadar güneyinde ve Fırat kıyısında Mezyedoğulları'ndan (1012-1150) Seyfed Dev'le tarafından 941/1011 tarihinde kurulmuş olan Hille; Bağdat, Kerbelâ, Kufe gibi üç önemli makamlı müasebeti olan bir yerde ve meşhur Babil harabelerinin yanı başında ve Fırat gibi büyük bir ırmak kenarında belirdiği için çabucak genişlemiş büyümüştür. Onun gelişmesi ile birlikte ticareti ve ekonomik hayatı da yükselmiş ve mamur büyük bir şehir olmuştur. Fakat Abbasiler'in çöküşü sıralarında eski şöhretini, kısmen kaybetmişse de bitişik zaman Kûfe gibi bir köy haline düşmemiştir.

Şehrin büyük bir kısmı Fırat'ın batısında düzlük üzerinde olup binalar Fırat boyunca uzunluğuna yayılmıştı. Eski surları, Kâtip Çelebi zamanında haraptı. Fırat üzerindeki -bağ ve bahçelerin çoğunun Fırat'ın şark kıyılarında olması dolayısı ile- köprüsü günlük hayatında çok işe yarar.

Yapı işlerinde kullanılan tuğlaların çoğu, Bâbil şehri harabelerinden alınmıştır. Osmanlı hâkimiyeti zamanında daima Bağdat eyaletinin tanınmış bir sancağı olarak kalmıştır. Seydi Ali Reis, Hille'den İmam Mehdi ve Hz. Ali'nin kardeşi İmam Ukayl makamları ile Mescid-i Şems'i ziyarette bulunmuştur. Büyük şairimiz Fuzuli'nin burada doğduğu ve meşhur şiiri "Su Kasidesi"ni bu şehirde, Fırat kıyısında yazdığı bilinmektedir.

Basra

Irak'ın Kufe ile birlikte, Müslümanlar tarafından kurulmuş en eski şehri olan Basra, Bağdat'ın güneydoğusunda

Fırat'ın Dicle ile birleştiği yer olan Şatt-ül-arab üstündedir.

Tesis 16-17/637-638 yıllarında ve Hz. Ömer'in emri ile-
dir. İslam ordularına bir depo yeri hizmetini gören Basra'nın
mekkü, vazifesine elverişli idi. Çok büyük bir çabuklukla
inkişaf eden Basra, kurulmasından çok kısa bir süre sonra,
İslam dünyasında önemli bir rol üstlenmiştir. Dahilî harpler,
mezhep kavgaları, ilim münakaşaları bakımından ilk safta
gelen merkezlerdendi. Abbasiler devrinde ikbalinin en üstün
derecesine varan bu şehrin bir zamanlar 700 kadar mescidi
varmış. Bir zamanlar yine 8000'e yakın cetvel buralarda araziye
suluyormuş. Sonraları kanalların dolması ve başka sebepler
dolayısıyla şehrin içini ve etrafını dolduran nefis hurmalıkların
sulanması med cezirlerle mümkün olabilmıştır.

Zengiler'in (257/871), Karmatlar'ın (311/932) tahripleri,
yağmaları şehri çok sarstı. Büveyhîler (932/1055) Mezyedîler
(1012/1150), Selçuklular (1040/1157) nüfuzunun Irak'ta
bulunduğu zamanlar, Basra da bundan müteessir olmuştur.

Moğol istilâsı, (656/1258) şehrin tarihinde yeni bir mer-
hale olmuştur. Şehri -kanalların ihmali yüzünden olacak- baş-
ka bir yere nakil, Hülagü'nün torunları zamanında gerçekle-
miştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SEMAVİ DİNLER VE FIRAT

Ey ayağının tozuyla kapımıza gelen ırmak

Ey binlerce yıllık ezberimiz

Ey dudaklarımızın rahmeti Fırat

Bize geldiğin cenneti anlat!

Hüseyin Akın

Yahudilik ve Fırat

Fırat, semavi dinlerce kutsanmış bir nehirdir. Bu nehir, İslamiyet'te olduğu gibi diğer semavi dinlerden Musevilik için de önem arz etmiş ve Tevrat'ta bu nehre ait bilgiler verilmiştir. Tevrat'ın Tekvin nüshasında 16. babın 18. ayetinde Fırat Nehri şu şekilde geçer. *“O günde Rab, Abram'la Ahdedip dedi: Mısır Irmağı'ndan, Büyük Irmak'a, Fırat Irmağı'na kadar, bu diyarı Kenileri, Kenizzileri, Kadmonileri, Hittileri, Perizzileri, Refaları, Amorileri, Kenanlıları, Girgaşileri ve Yebusileri senin zürriyetine verdim.”* (Tekvin, Bab:16, ayet: 18, s.13)

Yine Tevrat'ın Tesniye nüshasında 12. babın 25. ayetinde vaad edilen topraklardan bahsederken Fırat bir hudut olarak belirlenmiştir. *“O zaman Rab, bütün milletleri önünüzden kovacak, sizden büyük ve kuvvetli milletlerin mülkünü alacaksınız. Ayak tabanınızın basacağı her yer sizin olacak; sınırınız çölden ve Lübnan'dan, ırmaktan, Fırat Irmağı'ndan Garp Denizi'ne kadar olacaktır. Önünüzde kimse duramayacaktır; Allah'ınız Rab, size söylediği gibi dehşetinizi ve korkunuzu ayak basacağımız bütün diyar üzerine koyacaktır.* (Tesniye, Bab:12, ayet: 25, s.189)

Yahudi kaynaklarında, Arami asıllı Hz. İbrahim'in, aşire-

ti ile İsrail'e geldiği anlatılmış ve Fırat'ın (Büyük Nehir'in) öte tarafından geldikleri için, bunlara " İbrani ya da ivri" denilmiştir. İbranicede; ivri veya İbrani kelimesi öte taraftan gelen anlamında kullanılmaktadır. Fırat Nehri'nin de aynı kökten gelen bir isim olduğu söylenmektedir.

Buradan hareketle diyebiliriz ki, Fırat Nehri, Yahudilerin arz-ı mev'ud'u içinde değerlendirilmektedir. Buna göre bölgenin kendilerine ait olduğunu düşünüp buraları ele geçirmek için yaptıkları mücadelenin tarihsel sürecine bir göz atmakta fayda vardır.

Yine Ortadoğu'da ilk su sorunu ile ilgili talepler 1897 yılında İsviçre'nin Bern kentinde Siyonist Teşkilatları tarafından yapılan ortak toplantıdan gündeme gelmiştir. Theodore Herzl'in²⁴ II. Sultan Abdülhamit'e gelerek Filistin'de Yahudilerin yurt edinmesi karşılığında Osmanlı borçlarının Yahudi teşkilatları tarafından ödenmesini teklif ettiği bilinmektedir. Padişahın olumsuz cevabı karşısında Yahudilerin İttihat Terakki ile başladığı entrikalar bugün de biliniyor. Yine bu bağlamda 19. asır İngiltere'sinin bütün hükümet erkanını ele geçiren Yahudiler, bir yandan Araplar'a Arap ve Yahudiler'in aynı kökten geldiği fikrini yaymakta, diğer yandan da imparatorlukların baş belası olan milliyetçilik-şövenizm tohumlarını da bu halklar arasında demektedirler.

Yahudilerin kendileri ise bu arz-ı mevudda geçen hadiseden dolayı komşu ülkelerin özellikle Mısır ve Türkiye'nin kaygı duymalarının yersiz olduklarını şöyle ifade etmektedir:

"Yahudilerin 400 sene esaret yaşayıp Hz. Musa önderliğinde terk ettikleri Mısır'a yani Nil Nehri'ne dönmek gibi bir merakları yok ve "yaban toprak" olarak kabul ettikleri Babil

24 Siyonizm akımının kurucusu kabul edilen Macar asıllı, Avusturyalı Yahudi lider.

Irmağı'na (Fırat'a) dönmek gibi bir merakları da yok. Babil kralı Nabukadnezar tarafından sürgüne gönderildikleri M.Ö. 586'dan Pers kralı Cyrus tarafından kurtarılmış oldukları M.Ö. 537'ye kadar süren Babil Esareti (Fırat Nehri) esnasında, "Tanrı'nın türküsünü yaban ellerde nasıl söyleyelim?" diye ağıt yakanlar gene İsrailoğulları yani Yahudi halkının kendisiydi....

Günümüz gerçeklerine dönecek olursak, Ürdün Nehri ile Fırat Nehri arasındaki coğrafyada Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak ve Türkiye'nin güneydoğusunda 50 milyondan fazla insan yaşamakta. Kendi Filistinli Arap nüfusu ile demografik sorunları olan, ve tarihi anavatanı olup Yahudi halkına ismini veren Judea'yı (Batı Şeria) Filistinli Araplarla barış için paylaşmaya razı olan bir İsrail'in Fırat'a kadar olan coğrafyayı sınırlarına katacağını düşünebilmek geniş bir muhayyile gerektirir.

Sina'yı 1956 ve 1967'de tamamen ele geçiren İsrail'in barış karşılığı oraları iade etmiş olması ve bunun dini bütün kitleler nezdinde bir protestoya sebebiyet vermemiş olması da bunun ilave bir kanıtıdır."²⁵

Bu bilgilerden yola çıkarak Yahudi lobileri, "Nil'den Fırat'a Yahudi Devleti" hikâyesinin Arap devletlerinin, İsrail'i Türkiye için stratejik bir tehdit olarak algılatmak ve tüm İslam dünyasını Arap milliyetçiliğinin davasını gütmeye seferber etmek için kullandıkları bir argüman olarak göstermeye çalıştığını ileri sürerler.

Fakat, hepimizin bildiği gibi, kutsal kitaplarda Yukarı Mezopotamya olarak bilinen, Dicle ve Fırat nehirlerinin sula-
dığı havza, tüm dünyada önemli bir yerdir. Dicle ve Fırat nehirleri, Tevrat ve İncil'in en az yirmiyeye yakın bölümünde, bu

kutsal kitaplarda zikredilmektedir. Bu havza da dünya literatüründe önemli bir yer işgal etmektedir.

Yahudi kimliğinin oluşumu sırasında belirtmeyerek özellikle bu bölüme ayırdığımız bir olgu daha var ki; bu İsrail'in Filistin'de kurulması gerekliliğinin Yahudilerce meşruluk sebebi sayılan "Vaad edilmiş topraklar" ve "Mesih" inancıdır.

Yahudilere göre "Mısır Irmağı'ndan, Büyük İrmak'a, Fırat Nehri'ne kadar olan" Kenan ili, ashında Hz.İbrahim'e ve onun zürriyetine Tanrı Yehova tarafından verilmiş topraklardır (Tekvin,15/18). Bu topraklar üzerinde tarihî haklara sahip olduklarına inanan Yahudiler, bir gün mutlaka geleceğine inandıkları kurtarıcı -Mesih önderliğinde toplanacaklarına ve Siyon üzerinde Kutsal Mabet'i tekrar inşa ederek evrensel egemenliklerini kuracaklarına inanırlar. Bu inanış Yahudilerde o kadar baskındır ki; sürgün yıllarından itibaren erimeme psikolojisinin temel dayanağı haline getirmişlerdir. Her sene iki defa kutsal bayramlarını "gelecek sene Kudüs'te buluşma" temennisi ile bitirmeleri ve İsrail devletinin kuruluş bildirisinde geçen "Yahudi halkının tarihî ve tabii hakları ile Filistin'de kurulduğu" ifadesi bunun göstergesidir.

Yahudilerin Hz. Süleyman'ın döneminde İsrail'in sınırlarının güneyde Nil Nehri'nden, kuzeyde Suriye içlerindeki Fırat Nehri'ne kadar uzanması, her Yahudi'nin evinde bu tarihe dair haritaların yer alması insanı ister istemez tedirgin etmektedir.

Ayrıca Yahudilerce Fırat'tan içilen su, Fırat şehirlerinden Harran'da yetiştirilen buğdaydan yapılan ekme ve burada otlayan koyunun eti kutsaldır.

Aslında Yahudiler'in Fırat'ı coğrafi bir sınır ya da coğrafyalarının içerisinde görmelerinin nedeni, özelde İsrail'in, genelde Ortadoğu'nun su kıtlığı çeken yüzey alanlarından bir yer olmasındandır. Burası tarih boyunca böyledir. Mesela

Babil İmparatorluğu'nun haritasına baktığımızda Fırat ve hinterlandı uzun balon şişkinliğindedir. Hep Fırat'a yakın toprakları kendine almış, hatta bugünkü modern sulamanın ilkel şekillerini de kullanmıştır.

Su Vakfı Başkanı Zekai Şen, Yahudilerin gözününün Fırat'ta olduğunu şu cümleleriyle ifade etmektedir:

“Yakın tarihte Lübnan, Suriye, Ürdün ve İsrail devletleri sınırlarında suni olarak ortaya konulmuş bu tür küçük ölçekteki su sorunlarını özellikle Türkiye'yi de içine çekecek biçimde şekillendirilmesine çalışılmaktadır. Böyle bir durumda en fazla çıkarı olacak devlet, Arap devletlerinden ziyade İsrail olacaktır. İsrail'de Dicle ve Fırat nehirleri suları ile ilgilenen bir birimin olması bu durumu aslında tüm açıklığı ile ortaya sermektedir. Türkiye sularının bu küçük ve yerel ölçekli su sorunları içine çekilmesi için bazı Batılı diplomatlar tarafından Ortadoğu su kaynaklarının sınırlar düşünülmeden havza bazında değerlendirilmesi istenmektedir. Bu bakımdan kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak ile Türkiye arasında bazı su sorunlarının bulunması doğal ve kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak buna küçük ölçekteki su sorunlarının yaşandığı Filistin, Ürdün ve özellikle de İsrail'in katılımlarının sağlanmaması önemlidir.”

Bu açıdan Yahudilerin muharref kitaplarında böylesi stratejik bir nehir ve bölgesine “Tanrının bize bir lütfudur” şeklinde baktıkları aşikardır. Bugün birçok kişinin su savaşları diye nitelendirdiği anlaşmazlıklar, aslında bu zihniyetin bir ürünüdür. Yine bu zihniyet, Ortadoğu su kaynaklarının uluslararası konsersiyum tarafından işlenmesini teklif etmiştir. Koyu bir Yahudi olan Şimon Perez'in meşhur sözünü hatırlayalım:

“Geçmişte toprak için savaşmıştık, gelecekte su için savaşabiliriz.”

Hristiyanlık ve Fırat

Hristiyanlar açısından Fırat, en az Müslümanlar ve Yahudiler kadar ehemmiyet arz eder. Fırat Nehri'nin İncil'de yaklaşık yirmi yerde geçmesi ve Hz. İsa'nın yeryüzüne dönüş alametlerinden biri olan Fırat Nehri'nin kuruyacağı ve altından bir dağ çıkacağı inancı bu bağlamda Fırat'ın kutsanmış bir nehir hüviyetine kavuştuğunu gösterir.

İncil'de bir coğrafi konum olarak Fırat hakkında şu bilgiler mevcuttur: Hz. Adem ile Havva Anamızın yeryüzüne düşüşü hakkındaki metinlerin alışılmamış sonsuz unsurlar içerdiğini görüyoruz. Yaratılış kitabının üçüncü bölümünde tarihsel anlatımla edebiyatının önemli unsurları mevcuttur. Bölüm ikide Cennetteki Aden Bahçesi'nin konumu, isimleri Pişon, Gihon, Hiddekel (ya da Dicle) ve Fırat olan dört ırmağın doğduğu yer olarak belirtilmiştir.

Roma döneminde Hristiyanların burayı merkez yaparak Hristiyanlığı Rumkale ve çevresinde yaymaya çalıştığı ayrıca Hz. İsa'nın havarilerinden Yuhanna'nın İncil müsveddelerini Rumkale'de sakladığı ve bu müsveddelerin daha sonra Beyrut'a kaçırıldığı rivayet edilmektedir. Bu nedenle burası Hristiyanlarca kutsal sayılmaktadır.

Yine bir gazeteci tarafından ortaya atılan habere göre Fırat Nehri ile ilgili Hristiyan aleminin çok ilginç çalışmalarının var olduğunu öğreniyoruz. Sabah gazetesinden Jan Devletoglu, Dr. Michael Sanders, ABD California eyaletinin Irvine kentinde 2 yıl önce, "İncil'in Gizemlerini Araştırma Enstitüsü" kurduğunu, bu çerçevede araştırmalar yaptığını, Eski Ahit'teki Cennet Bahçesi'nin, Basra Körfezi'nde değil, Sinop ile Ağrı dağı arasındaki bölgede olduğunu söylüyor.

Sanders, cenneti Türkiye'ye bağışlamakla kalmamış, Nuh tufanının da bu bölgede yaşandığını, Babil Kuleleri'nin de

Türkiye'de bulunduğunu öne sürmüştü. Sanders, Eski Ahit'te geçen, Cennet Bahçesini sulayan nehrin, bahçeden sonra dört kola ayrılması ifadelerine ve İncil'de bu dört nehrin adlarının Pison, Gibon, Hiddekel ve Fırat olarak bildirilmesine dayanarak bugüne kadar bilim adamları, bu nehirlerin Basra Körfezi'ndeki Fırat ve Dicle nehirlerinin kaynakları olduğunu söylüyordu. Uydu fotoğraflarından bu dört nehrin, Murat, Dicle, Fırat ve Karasu olduğu, bu dört koldan birinin Ağrı dağına aktığı görülüyor. İncil'e göre, Ağrı Dağı, Nuh tufanından sonra gemisinin durduğu yerdir. Gemidekiler de, tufandan sonra kendilerini cennet bahçesine götürecek nehri izlemişlerdir.²⁶

İslamiyet ve Fırat

Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayet şöyledir: "Resulullah şöyle buyurdu; Fırat Nehri'nin suyu çekilip, altın bir dağ meydana çıkmadıkça kıyamet kopmaz. Bu hazine üzerine kıtal (savaş) vukua gelir, her yüzden doksan dokuzu ölür." Diğer bir rivayette ise "*Fırat Nehri'nin* suyu çekilerek altın hazinesini açıklaması zamanı yaklaşıyor. Her kim o zaman orada bulunursa, o hazineden bir şey almasın. Aksi halde ya ölür veya öldürülür", denmektedir.

Hadiste önüne çıkacak "altından bir dağ" nedeniyle Fırat'ın sularının kesileceğini ve sonra da bu dağ yüzünden çok kanlı bir savaş olacağı söyleniyor. Bu söylenenlerin Hicri 14. asrın başlarında yaşanan olaylarla paralellığı şaşırtıcı boyutlardadır. Çünkü Fırat'ın suyu gerçekten de ilk kez Keban Barajı'nın yapımı sırasında 1973 yılında, yani Hicri 14. asrın hemen öncesinde kesilmiştir. O tarihli gazetelerde, Keban'ın açılışı ile ilgili şu satırlar yer almıştı:

"Gözümüz Aydın Olsun, Keban Açıldı... Cumhuriyetin

ilanından bu yana Türkiye'deki en büyük yatırımlardan biri olan Keban Barajı'nda derivasyon tünellerindeki kapaklar dün kapatılmış, Fırat Nehri'nin akışı, üç günlüğüne ilk defa durmuştur. Fırat, tarihinde ilk ve son defa üç gün akmayacak".

Barajı, sahip olduğu ekonomik önem nedeniyle de hadiste geçen "*altından dağ*" şeklinde anlamak mümkündür. Hadiste haber verilen diğer olay, yani bu dağ yüzünden çıkacak kanlı savaş da, gerçekten 14. yüzyılın başından bu yana, büyük ölçüde su sorununun bir yansıması olan kanlı çatışmalar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu kadar çok rivayetin çok anlamlı bir tarihte birbiri ardına gerçeğe dönüşmesi, kuşkusuz bir rastlantı olamaz.

Bir başka rivayette ise "Fırat, Dicle ve Nil cennetten kaynayan nehirlerdir" buyrulmaktadır. Bu hadisler İslam alimleri değişik yorumlar getirmektedir. Bazıları bunu gerçekten bir kıyamet alameti olarak görürken bazıları da bunu Peygamberin bir zenginlik alameti olarak sunduğuna dikkat çekmektedir. Hatta bu hadislerin ışığında GAP'ı peygamberin bin dört yüz yıl önce müjdelediğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bütün bu hadislerin ışığında Fırat kenarındaki halk arasında yaygın olan görüş ise, Fırat suyunun tutulmasıyla kıyametin kopacağı ya da işgale uğrayacağıdır. En yaygın görüş ise GAP'ın getirdiği zenginlik dolayısıyla çıkacak bir savaşa işaret edilmektedir.

Özellikle Fırat suyu üzerine kurulan yaygın inanış; Fırat Nehri'nin kuruyacağını, susuzluktan ölümlerle karşı karşıya kalan bölge insanların kanlı savaşa tutuşacaklarıdır. Din ve efsanenin hatta komplo teorilerinin iç içe geçtiği bu gerçek ve efsane arası rivayetler, Fırat nehri üzerinde canlılığını korumaktadır.

"Fırat Nehri'nin

'altından bir dağı' veya 'bir altın hazineyi' ortaya çıkarma zamanı yakındır."

Fırat havzası, tarih boyunca değişik milletlerin dikkatini üzerine toplamış bir bölgedir. Bu bölgenin orta kısmında yer alan Ortadoğu çeşitli yönleriyle dünyanın kalbinin attığı yer olarak görülmüştür. Fırat ve Dicle nehirleri dikkate alınarak bölge Maveraünnehir diye isimlendirilmiştir. Tarihte nice devletlerin ve medeniyetlerin kurulduğu bu havza dinamizmini hep korumuştur. Bu konumundan bugün de bir şey kaybetmemiştir. Bu bölgede yer alan Fırat ve Dicle'den Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in kıyamet ile ilgili haberler veren hadislerinde bahsedilmektedir. Konuyla ilgili farklı rivayetleri olan, "Fırat Nehri'nin altından bir dağı çıkaracağını" ifade eden hadis-i şerifi, konunun uzmanlarınca incelenmiş ve şu sonuç ortaya çıkmıştır. Önümüze tarihin derinliklerinden süzülüp gelen bir havzanın tarım potansiyelinden kültür mozayığına, yer altı ve yer üstü maden zenginliklerinden önemi giderek artan stratejik konumunun özelliklerine kadar pek çok pencere açıldı. Açılan pencerelerin en önemlilerinden biri de hadiste de zikredildiği üzere ortaya çıkacak olan "altın dağ" veya "altın hazine" idi. Bütün bunları şöyle bir tasnife tabi tuttuk.

Fırat Nehri'nin kuruyacağı ve içinden altın bir dağ çıkaracağına dair hadisi şu şekilde değerlendirebiliriz. Bu hadis, Buhâri başta olmak üzere pek çok kaynakta zikredilmektedir. Şöyle ki; "**Fırat Nehri'nin 'altından bir dağı' veya 'bir altın hazineyi' ortaya çıkarma zamanı yakındır**" ifadesinden sonra Buhari'deki rivayette, "**Kimse ondan bir şey almasın.**" denilmektedir. Hadisin başka rivayetlerinde, "**İnsanlar ona hücum edecek, onun için savaşacak ve onların onda dokuzu veya**

yüzde doksan dokuzu ölecek veya öldürülecek.” şeklinde ifadeler vardır. Bu ve bunun gibi gelecekle ilgili uyarı niteliği taşıyan hadisler, fiten-melahim ve kıyamet haberleri ileten hadislerdir ki, bunlar hadislerin en zor anlaşılabilir ve en zor yorumlananlarıdır.²⁷ Bunlar sosyo-politikle de ilgili pek çok konuyu ihtiva ederler.

Bu hadis, ana fikri ve muhtevası itibariyle klasik ve antik çağda pek çok medeniyete beşik olan Fırat havzasının zenginliğine dikkat çeken, dün de bugün de öneminden hiçbir şey kaybetmeyen bu bölgenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin, dikkatli davranılmazsa istikrar yerine istikrarsızlık unsuru olacağı uyarılarını taşıyan bir hadistir. Bu yaklaşım, dünya ölçeğinde stratejik ürün olan petrol zengini ülkelerin sürekli istikrarsızlığı göz önüne alınırca fevkalade ciddi bir nebevî uyarı olarak değerlendirilmelidir. İsnadı itibariyle sahih olan bu hadis, yorumu itibariyle farklı fikir ve görüşlere açıktır.

Fırat Nehri ile ilgili hadislere baktığımızda bu hadislerin senetlerinde herhangi bir şüphenin olmadığı görülmektedir.²⁸ Kaynaklarda bir çok sahih isnad ile zikredilen hadisin bazı zayıf tarikleri de vardır. Hatta bir tariki Ebu Hüreyre'ye nisbet edilen “*esahh-ü esanîd*” dediğimiz bir rivayetle nakledilmiştir ki, bu oldukça dikkat çekicidir. Yani hadis, ilk dönemlerden beri bilinmekte ve klasik literatürde zikredilmektedir. Detaylandırmak her zaman mümkün olmakla beraber özetle söylemek gerekirse hadisin isnadında yer alan ravilerin hemen hepsi en üst düzeyde güvenilir ravilerdir. Bu sebeple isnadı itibariyle hadisin sıhhatine mani ciddi bir eleştiriye muhatap ravi yoktur. Ayrıca muhaddis Tirmizi de hadisin sahih olduğunu tasrih etmektedir.

27 Çapku, Murat, *Doç. Dr. Ali AKYÜZ Hoca, Fırat'la ilgili Hadisleri İle İlgili Raporaj, Yeni Dünya Dergisi*, 1 Şubat, İstanbul 2003

28 Çapku, Murat A.g.r

Fırat Nehri'yle ilgili hadislerin anlaşılma şekline gelince: Her metin hem hakiki hem de mecazî ve kinayeli anlatımlar içerir. Hatta gelişmiş, ikellikten uzaklaşmış, zengin dillerin en bariz özelliği, edebî sanatları bünyesinde bolca bulundurmalarıdır. Hadisin tevil edilebilme ihtimal ve imkanını mahfuz tutmakla birlikte öncelikli olarak hakiki anlamı öne çıkarılmaktadır. Şöyle ki; hadis, *"Yakında Fırat Nehri altından bir dağ ya da bir hazineyi (an cebelin/an kenzin) açığa çıkaracaktır. Kim onu görür/ona şahit olursa ondan bir şey almasın! İnsanlar bunu duyunca oraya hücum edecekler, büyük bir kavg/kargaşa/savaş çıkacak ve insanların onda dokuzu veya yüzde doksan dokuzu öldürülecek."* ifadeleriyle zikredilmektedir. Buna göre Fırat Nehri, bir *altın dağı* veya bir *hazineyi* ortaya çıkaracaktır. Ancak bir kısım alimler, Fırat Nehri'nin *suyu kuruyarak* içinden altından bir dağ çıkacaktır şeklinde bir tevilde bulunuyorlar ki, bu ifade hadislerde yoktur. Bu mütercimlerin te'vilidir. Bir nass veya metinde hangi şartlarda teville gidilir, bunun için uzun kurallar anlatılmıştır. Fırat Nehri hadisinde de iyi inceleme yapılmadan tevil yapıldığı kanaatindeyiz. Bu tevil öne çıkarmanın çok isabetli olmadığı düşüncesindeyiz.²⁹ Fırat Nehri'nin sularının kuruması neticesinde bir hazinenin açığa çıkması mümkünse de, zaruri bir yorum değildir. Sular kurumadan da bu hazine açığa çıkabilir. Tıpkı tarihte bölgenin seller sonucunda kaybolan zenginliğini çeşitli sebeplerle oluşacak su baskınlarının ortaya çıkarması gibi.

Bu hadis birkaç şekilde anlaşılabilir: Öncelikle hadisin lafzında da zikredilen biçimiyle altın hazineler olduğu düşünülebilir. Bu bir yeraltı zenginliği, altın madeni olabileceği gibi, o bölgede yaşamış olan medeniyetlerden kalan ve çeşitli tabii ve sunî felaketler neticesinde yok olan, toprak altında

29 Bkz. Çapku, Murat, A.g.m

kalan zenginliklerin suyun aşındırma ve erozyonu sebebiyle ortaya çıkması da olabilir. “**Altın dağ ve tepe**” ifadesini, bu bölgede yok olmuş medeniyetlerin toprak altında kalması sonucunda meydana gelen yükselti ve höyükler olarak anlamak ve yükselen suyun bu höyüklere girmesi ve oluşturduğu aşındırma ve erozyon etkisiyle bu hazineleri ortaya çıkarması şeklinde düşünmek tevilsiz bir yaklaşım olması itibariyle, isabeti daha fazla bir yorum gibi görünmekte ve o bölgede yaşadığı bilinen medeniyetlerden intikal eden zenginliklerin açığa çıkması gerçeğine de ışık tutmaktadır. Suların kuruması neticesinde bir hazinenin ve altın bir dağın ortaya çıkacağı yorumunu hadisin yalın lafzından çıkarmak çok güç olduğu gibi böyle bir tevil yapmak için de herhangi bir zorlayıcı sebebin var olduğunu düşünmemizi gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Ayrıca bu yorum, “**Fırat’ın bir hazineyi ortaya çıkarması yakındır**” ifadesinde failin, Fırat olduğu gerçeğini biraz olsun değiştirmektedir. İkincisi, hadisteki hazineyi çeşitli yeraltı zenginlikleri olarak anlamak mümkündür ki, petrol, doğalgaz ve hatta bor ve toryum gibi stratejik madenler olarak değerlendirmek imkan dahilindedir. Ayrıca su ile tarımın buluşması neticesinde ortaya çıkacak büyük bir tarımsal zenginliğin adı da olabilir. Üstelik suyun bu bölgede giderek stratejik bir mahiyet arz etmesi de bu düşüncüyü desteklemektedir. Ancak doğrusu herhalde, herhangi birini tercih etmek yerine, hadisin, bölgenin sahip olduğu bütün zenginlikleri göz önünde bulunduran bir yaklaşımla, yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yanında tarihî derinliğe denk bir kültür ve gömü/define zenginliğinin deşifre olacağına dikkat çektiği şeklinde yorumlanması daha isabetli olur düşüncesindeyiz.

Hadisin sonunda şöyle bir ifade var:

“Bu hazineden herkes almak için hücum edecek ve oraya gidenlerin onda dokuzu veya yüzde doksan dokuzu ölecek.”

Hazineyi su olarak yorumlamak gerekir ki Şimon Peres'in, "Geçmişte toprak için savaşmıştık, gelecekte de su için savaşabiliriz" şeklindeki ifadesi bunu destekliyor. Yine ABD menşeli bir stratejik araştırmalar merkezinin yayın organında Ortadoğu'da gelecekte belirleyici unsurlardan birinin su olacağı ifade ediliyor. GAP'ı da bu manada ele almak doğru olacaktır. Araştırmalar, 2025-2030 yıllarında tatlı suların azalacağı, iklimin değişmesiyle deniz seviyesindeki şehirlerin su altında kalacağını ifade ediyor. Dolayısıyla gelecekle ilgili bir haber açısından Fırat Nehri hadisinde zikir geçen hazine su olarak ele alınabilir

Halbuki konunun madenler, petrol, kültür, arkeoloji, antropoloji ve siyasî/askerî stratejilerle çok yakından ilgisi var. Ve bu konular, uzmanlar tarafından değerlendirilmelidir. İklim değişiklikleri sonunda o bölgede olabilecek demografik hareketlilik, geçmiş milletlerin orada oluşturdukları zengin birikim; hâlen orası ile yakından ilgilenen Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri, İsrail ve ABD'nin şimdi bile aynı bölge ile yakından ilgilenmesi konusunda elimizde yeterli döküman var. Hasılı tarihî verileri de göz önüne aldığımızda, hadisi bu hassas bölgeye ait Hz. Peygamber'in nebevî ve ciddi bir uyarısı olarak algılıyoruz. Hadiste, böylesi bir zenginliğe sahip olmanın avantaj kadar dezavantajlarının da olduğu, bu zenginliği paylaşmada basit dikkatsizliklerin bile çok pahalıya mal olacağı hususlarına vurgu yapılmakta, yönetilenler kadar yönetenler açısından da fevkalade ufuk açıcı tavsiyeler sıralanmaktadır.

Öyleyse hadisteki uyarıyı da dikkate alırsak o zaman şöyle bir mana da çıkarmak mümkündür: Şayet insanlar böyle bir tehlikenin olduğuna dikkat ederlerse kan dökülme hadisesi de önlenmiş olur. Mesela zenginliğe hücumun olacağı konusu da zikredilmektedir. Bu da beşerî bir olgudur. İnsanoğlu hırslı ve tamahkardır. Hadis, böyle bir hadiseyle karşılaşıldığında apar

topar üzerine gidilmemesi, çok dikkatli olunması gerektiğine dair açık uyarılar ihtiva etmektedir. Ancak bir başka şey de var ki, o da insanların zenginlik ve mal edinme konusundaki aceleciliği ve oburluğudur. Bir zamanların Amerika'sında kovboyların altına hücum serüveninde yaşadıkları hepimizin malumudur. Bu hep oldu ve olmaya da devam edecektir. Öyleyse bu hadisin bize anlattığı manayı iyi düşünüp oradaki zenginlikleri geniş bir ufukla değerlendirmeliyiz. Hadisten, kurt kanunundan uzak, adil ve makul bir paylaşımın tavsiye edildiği konusunda ihtilafın da olmayacağını anlıyoruz. Enerjinin büyük miktarının karşılandığı, ülkemizin yıllardır yatırım yaptığı, büyük zenginlikleri bünyesinde barındıran bu bölgeyi ve bu bölgeyle ilgili hadisi önemsiyoruz. Konuyla ilgili dikkat çekmemiz gereken şey, hadisin isnadı ve anlamını değerlendirme yönündedir. Daha önce de ifade edildiği üzere hadis, Buhari, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud, Tirmizi ve İbn Mace'de yer almaktadır. Hadis mezkur kitaplarda farklı rivayetleriyle geçmektedir. Bu farklı rivayetler, o bölgeye dikkat çekmekte ve dikkat edilmezse bir takım sıkıntıların olacağını beyan etmektedir.

Gördüğümüz kadarıyla Fırat Nehri ile ilgili hadislerin hepsi fiten³⁰ ve kıyamet alametleriyle alakalı bölümlerde geçmektedir. Buhari'nin attığı bab başlığı dikkat çekicidir. Buhari, bu hadisi "*ateşin ortaya çıkışı*" babında zikretmiştir. Doğu'dan ateşin yükselmesi kıyametle ilgiliyse de mecazî anlamı ihtiva ediyor olması da mümkündür. Tabi bu ateşin çıkışı kainatın mı yoksa belli bir medeniyetin çöküşü ile mi ilgili

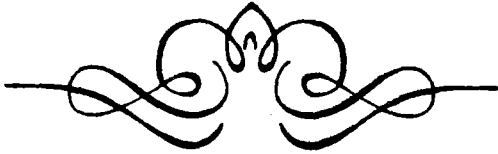
---

30 Fiten'in anlamı "fitneler" yani "imtihanlar"dır. Hadis edebiyatında "ahir zaman"da meydana geleceği için insanlar için birer imtihan niteliği taşıyan olayları haber veren hadislere "FİTEN" hadisleri denir ve ahir zamana ait haberler oldukları için de Kıyamet Hadisleri ile aynı başlık altında toplanır.

olduğu hususu açık ve net değildir. Bahse konu olan hadise kısaca değinmeliyiz.

Şöyle ki, Doğudan yükselecek olan bu ateşin, insanları doğudan batıya göç ettirecek nitelikte ve çapta bir ateş olacağı ifade edilmektedir. Düşünün ki, insanlar hep doğudan batıya göç ediyorlar. Acaba bu ateşi mecazî olarak yorumlamak mümkün müdür? Doğunun, insanı/sujeyi merkeze yerleştiren medeniyetinin, nesne/obje merkezli Batı medeniyetine yenik düşme ve koşmasının ateşi mi? Kim bilir? Zira insanların yoğun bir arzuya Batı'ya yöneldiği günümüzde bu sosyal bir dönüşüm müdür (sosyal sıkıntıların toplumun bünyesinde açtığı yaralara ait bir ateş midir?) yoksa bir yerlerde meydana gelecek jeolojik bir dönüşüm müdür bilemiyoruz. Ama hadisi okuduğumuzda aklımıza bunlar da gelmiyor değil. İnsanlar bilinçsizce bütün değerlerine sırt dönerek, gönlüne bir aşk ateşi düşmüş kara sevdalılar gibi düşünmeden Batı'ya yöneliyorlar. Halbuki Batı, Doğu'nun zenginliğine göz dikmiş, ona doğru koşmakta, oysa Doğu'da da birçok zenginlik olmasına rağmen Doğulu insanlar da Batı'ya koşmakta! Dolayısıyla bu ateşi sosyal bir dönüşüm olarak da yorumlayabilir miyiz, doğrusu düşünülebilir kanaatindeyiz. Tabi bu çok sancılı bir dönüşüm! Toplumsal açıdan doğuracağı neticeleri kestirmenin pek kolay olmadığı bir göç... Bu hadisle art arda rivayet edilen Fırat hadisi, doğunun sahip olduğu kendi zenginliğine dikkat çekerek ayakları üstünde durmasının isabetini de kaydetmektedir.³¹

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
FIRAT'IN HAZİNESİ: GAP

Hâk-i pâyine yetem dir ömrlerdür muttasıl
Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su

Fuzûlî

Hadis-i Şerif Işığında Bir Hazine

ABD-Irak Savaşı'nın başladığı 2003 yılının Nisan ayında Mısırlı diplomat Ebu Davud tarafından bir kitap yayımlanmıştı. "*Fırat'ın Hazineleri*" isimli kitap bütün dünyada ve özellikle Arap dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştı. Bu ilginin sebebi, ABD'nin Irak'a düzenlediği askerî operasyonu, Fırat Nehri'nin altında yatan son derece değerli hazinelere bağlıyor olmasaydı. Yazar, bu husustaki ilginç görüşlerini daha doğrusu iddialarını ise şu şekilde sıralıyordu:

ABD maliyeti çok yüksek olmasına rağmen AB'yi de karşısına alarak Irak'ı işgal etti.

ABD, çok gelişmiş teknolojik imkanıyla, uydu aracılığıyla çok gelişmiş cihazlarıyla bunu ortaya çıkardı ve sırrını kimseye açmadı. Irak Savaşı sona erdi. Amerika, işgal ettiği topraklardan 20 yıl sonra çekileceğini bildiriyor. ABD, Fırat'ın hazineleriyle; çökmeye yüz tutan ekonomisini ayakta tutmak için ne pahasına olursa olsun siyasetçileri, diplomatları ve araştırmacıları şaşırtarak Irak'a girdi.

Ebu Davud'un tezleri kısaca böyle. Kitabı hazırlamaya yönelten sebebi ise İslamiyet ve Fırat bahsinde bahsettiğimiz Hadis-i Şerifin ona ilham vermesi olarak açıklıyor. Tekrara düşmeden bu hadis, Buhari başta olmak üzere pek çok kaynakta zikredilmektedir.

Şöyle ki;

"Fırat Nehri'nin 'altundan bir dağı' veya 'bir altın hazinesi' ortaya çıkarma zamanı yakındır" ifadesinden sonra Buhari'deki rivayette, *"Kimse ondan bir şey almasın"* denilmektedir. Hadisin başka rivayetlerinde, *"İnsanlar ona hücum edecek, onun için savaşacak ve onların onda dokuzu veya yüzde doksan dokuzu ölecek veya öldürülecek."* şeklinde farklı lafızlarla rivayet gelmektedir.

Hadis-i Şerif'in ilk elde muhatapları olan başta din adamları, bu iddiayı zayıf bulurken sosyologlar, teorisyenler, strateji uzmanları, araştırmacılar, bunun mümkün olabileceği gibi, Irak'ın petrol zenginliği ortadayken bunu çok yüzeyde olan bir petrol hazinesi olarak da düşünmenin mümkün olabileceğini vurguluyorlar.

Malum hadis üzre görüşlerini paylaştığımız Doç. Dr. Ali AKYÜZ, şunları söylüyor:

"Tarımsal zenginliği, stratejik değerde suyu, petrolü ve hatta varsa eğer altının hepsini ele alıp hazine olarak değerlendirmek mümkündür. Yine orada ekonomik ve kültürel zenginlik vardır (Zeugma gibi). Orada pek çok tarihsel zenginliğin olduğu konusunda da ittifak vardır. İfade edilen sebeplerle bölgenin, dünyanın dikkatini çektiği gözden kaçırılmamalıdır. Yıllardır o bölgede yaşadığımız terör anlamsız ve sebepsiz mi? Kimler var bunun arkasında? Batı dünyası, ABD, bu zenginliği istemeyen yakın komşularımızın bu teröre destek verdiği zaman zaman medyaya yansımıyor mu? Zira hadisin metninde zikredilen "insanlar bu zenginliği elde etmek için savaşır" ifadesi hem insanın psikolojik tahlilini içermekte hem de bölgesel olduğu kadar evrensel müdahaleyi de ilham etmektedir. İşte bütün bu açılardan bakıldığında konuyla ilgili hadisi, fiten hadisi deyip reddetmek yerine, daha iyi değerlendirmek gerekir. Kanaatimce bu hadis yukarıda saydığımız meseleler açt-

sından bile dikkate alınsaydı, sanırım daha az hata yapılırdı. Ama bu, fırsatın elden kaçtığı anlamına gelmez. Hâlâ bu fırsat eldedir.”

Bu hadis ışığında GAP'ı, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bin dört yüz yıl önce müjdelediğini söyleyenler bulunmaktadır. Bütün bu yorumların ışığında Fırat kenarındaki halk arasında yaygın olan görüş ise Fırat suyunun tutulmasıyla kıyametin kopacağı ya da işgale uğrayacağıdır. Kıyametin kopmasına çok az bir süre kaldığıdır. En yaygın görüş ise GAP'ın getirdiği zenginlik dolayısıyla çıkacak olan savaştır. Olayın bu tarafı ister istemez insanımızı düşündürmektedir.

Ebu Davud, iddialarını tespit ededursun, ülkemiz açısından elle tutulur bir hazineye kavuştuk. Hem de yıllarca ağıt yakarak, türküler söyleyerek. Atatürk Barajı ve GAP...

Aysberg'in Görünen Hazinesi

Dünyanın en verimli topraklarına sahip olan Mezopotamya, kuraklıktan bunalmış olmanın yol açtığı bir can havliyle yanı başında akan Fırat'a kavuşacağı anı yıllarca hep bekleyip durdu. Suyun değerini bu bölge insanı kadar kimse kolay kolay anlayamaz.

GAP'ı gerçekleştirenlerden siyasîlerin, bürokratların, mühendis ve işçilerin şöyle bir amacı vardı: Boşa akıp giden suların, kurumuş toprakların, bu topraklar üzerinde mavi gökle çatlak toprak arasında doğanın zulmüne maruz kalmış, ağzı susamış, yüzü solmuş, dudağı çatlamış insanları refaha, medeniyete ve suya yeniden kavuşturmak...

Türkiye'nin en az yağış alan bölgesi olan Güneydoğu Anadolu, az yağışa rağmen Türkiye'nin en önemli iki akarsuyuna, Fırat ve Dicle'ye topraklarını açıyordu. Fakat düzensiz akıp giden suların bölgeye yararı yoktu. Su akıyordu ve insan-

lar bakıyordu. Çözüm; düzensiz akışlı bu nehrin sularının dizginlenmesindeydi. Fırat'ın dizginlenmesi suretiyle su kaynaklarının, su bekleyen engin toprakların sulanması, suların enerjiye dönüşüp tüm ülkenin aydınlanması için kullanılması demektir. İhtiyaç belliydi. 1960'larda suya doğru yola çıkmanın vakti gelmişti. Devlet Su İşleri'nin çalışmaya başlamasıyla 1961 yılında Diyarbakır'da "Fırat Planlama Amirliği" kuruluyordu. Fırat Planlama Amirliğince yapılan çalışmalar sonucunda 1964 yılında Fırat havzasının sulama ve enerji potansiyelini belirleyen "Fırat Havzası İstikşaf Raporu" hazırlandı. Buna 1966 yılında Aşağı Fırat bölümü de eklendi. Daha sonra Dicle Nehri üzerinde yapılacak çalışmalar da bu projeye dahil edildi. 1977'ye gelindiğinde tüm bu çalışmaların adı "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak benimsendi.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na verildi. Çalışmaların daha sağlıklı yürütülebilmesi için de 6 Kasım 1989'da Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı kuruldu. İdarenin sorumluluğu ise oldukça geniş. GAP kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması ve yatırımların gerçekleştirilmesi için; plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldurtmak, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamaktır.

Fırat'ın Hazinesi olan GAP'ın resmi tarihi böyle başlıyordu. O günlerin canlı şahitleri vardır hiç şüphesiz. Bunlar arasında dönemin DSİ genel müdürü Süleyman Demirel ve DSİ bölge müdürü Recai Kutan. Daha sonraki yıllarda siyaset sahnesinde birbirlerine rakip olacak bu ikilinin hatırala-

rına başvurmadan malum hazinenin sırlarına vakıf olamayacağız.

Süleyman Demirel anlatıyor:

“Ben 1955’ten 1960’a kadar “Devlet Su İşleri” genel müdürüydüm. Türkiye’nin çeşitli yerlerinde çok güzel şeyler yapıyoruz. Ama henüz işin kabuğunu kıramamışız. Aslında Türkiye’yi çok iyi bilmiyoruz. Türkiye’nin kaynaklarını çok iyi bilmiyoruz. Irmaklarını da bilmiyoruz. Bunu kimsenin kusuru olarak söylemiyorum...”

GAP dendiği zaman, benim için bir mühendislik eseri, bir mühendislik projesi değildir. Benim için Türkiye’deki demokrasi kavgasının özüdür...1957 yılında Karayolları bölge müdürü Orhan Büyükalp, Su İşleri bölge müdürü Recai Kutan ve diğer devlet görevlileriyle taa Mardin’den başlayarak bütün ovayı geziyoruz. Ovada yol yok, iz yok, yatacak yer yok. Tozun, toprağın içindesin...

Ovada bir yere vardık. Köyün birinde kadınlar urganlarını omuzlarına almış gidiyorlar. Nereye gidiyor bu urganlar? Meğer onun ucu kovaya bağlı, kova 50 metre derinlikte. Oradan çamurlu su çekiyor. Ben, onu gördüğüm zaman, “Böyle Türkiye olmaz!” diye isyan ettim. İşte o gün, merhum Bayar ve merhum Menderes’e gittim. “Böyle Türkiye olmaz!” dedim. Daha sonra Bayar beni çağırdı. “Anlat bana şu Güneydoğu olayını” dedi. Ben anlattım o dinledi. Notlar tuttu. İnsana, hayvana, toprağa ve kuşa bir avuç su bulalım diye...

O insanlara biz su bulduk. Hanok Tüneli diye bir tünel... Su İşleri genel müdürüyken Derik’ten bir adam geldi bana. Dedi ki, “Bey, bizim orda bir tünel var. Buranın içinde nehir akıyor. Burası kalker arazi; hemen Recai Beyi (Kutan) çağırdım. Git bir bak bakalım” dedik. Gittiler, baktılar. Haki-

katen burada nehir akıyordu. O nehri çıkardık ve ovanın köylerine dağıttık. İşte buydu insanın suyla buluşması. Bana sorsanız, bu olay Atatürk Barajı kadar önemlidir...

Keban Barajı aslında GAP'ın birinci adımıdır. Ve Fırat'a vurulan ilk kelepçedir. Keban'ın temelini 1966'da, Karakaya'ninkini de 1976'da attık. Atatürk Barajı'nın temelini de 29 Ekim 1980'de atacaktık. Eylül'de ihtilâl oldu, atamadık. Durdurdular."

GAP tarihi aslında 1990'lardan bu yana ülkemizin siyasî tarihi ile de paralellik gösteriyordu. Bu büyük yatırım, sınırlı kaynakları olan ülkemizin ekonomi politikasını da doğal olarak çok yakından etkiliyordu. GAP, bittiği zaman bereketi Türkiye'ye dağıtılacaktı. Ama yatırım esnasında harcanan kaynakların büyüklüğü zaman zaman tartışmalara yol açacaktı. Ancak projeler ilerlediğinde, barajlar su tuttuğunda tartışmalar, eleştiriler alkışlara dönüşüyordu.

Fırat'ın en büyük hazinesi olan Atatürk Barajı'nın temeli, Demirel'in içinde ukde kalıyor ve bu devasa eserin temelleri, siyasî rakibi merhum Turgut Özal tarafından atılıyordu. Ancak açılışı yine Demirel yapacaktı. Siyasî gelişmeler bir yana, GAP 1960'lardan beri süregelen bir rüyaydı. Ve bu rüya, yavaş yavaş elle tutulur, gözle görünür hale gelmeye başladı. Binlerce yıl kuraklıktan yanan bu verimli topraklar, şimdi suyun, yani bereketin coşkusunu yaşıyor.

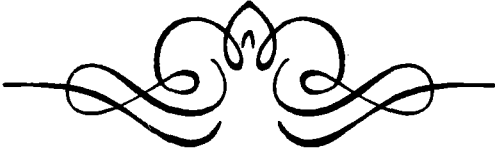
İlk meyveleri 1998 yılında alınan bu proje bazı eksikliklerine rağmen 2005 yılında tamamlandı. GAP projesi tamamlandığında bu projeye bağlı kurulan GAP İdaresi, bölge kalkınma ajansına dönüşecek. Halen 7 milyon kişinin yaşadığı bölge değişiyor. Sulama ile birlikte gelen verimlilik, GAP bölgesini Türkiye'nin tarım deposu yapmış durumda. Hep Çukurova ile birlikte anılan pamuk üretimi üçe katlanacak. Tarımsal sanayiye yatırımlarla beraber bölge uluslar arası bir

ticaret merkezi haline gelecek. Yabancı ülkelerin GAP'ta buna dayalı çeşitli yatırımlar yapması, bu olayın bir göstergesidir. İlk sonuçları gözle görüldü bu projenin, halkın "beyaz altın" dediği pamuk, bu rüyanın hakikat olduğunun en güzel örneği. Ülkemizin pamuk üretiminin 750 bin ton olduğu tahmin ediledursun sadece bu bölgede sulama ile birlikte 700 bin ton üretim yapılacak. Bu da GAP'ın tek başına Türkiye'nin pamuk üretimini iki katına çıkarması anlamına geliyor.

Halkın "beyaz altın" dediği pamuk acaba Hadis-i Şerif'in işaret ettiği "Altın Dağ" olmasın? Biz Fırat'ın altından bir dağ beklerken karşımıza bir deniz çıktı. Bu deniz hiç şüphesiz Atatürk Barajı ve GAP'tan başka bir şey değildir....

Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine 24 kilometre bir mesafede kurulan barajın kuruluş aşaması da uzun bir geçmişe dayanıyor. İlk çalışmalar Elektrik İdaresi tarafından 1960 yılında başlatılıyor. Keban Barajı'ndan sonra çalışmalara hız verildi. Fırat Nehri'nin Suriye ile Keban arasındaki kısımlarda ne gibi tesislerin yapılacağı hususunda tartışmalar başlamış, nihayetle Keban ile Suriye sınırı arasındaki kot farkı göz önünde tutularak bu bölümde ancak yüksek barajın inşa edilebileceği, vadinin açıldığı en aşağı kısımlarda ise alçak barajın yapılabileceği kanaatine varılmıştı. Bu çalışmalar ışığında haritası çizilen barajın inşaatına, Sam köyü yakınlarında başlanacaktı. 1983'e gelindiğinde barajın temeli atılmış ve 80 ay gibi kısa bir sürede 1996 yılında bitirilmiştir. Tamamiyle son teknolojiyi kullanıldığı baraj, dünyanın en uzun sulama tüneline sahip olacak, hemen yanında kurulan elektrik santrali ile de yılda 9 milyar kilovat saat üretebiliyor. Bu de ülkemizin enerji üretiminin üçte birine takabül ediyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM
FIRAT EFSANELERİ

Onlar efsane söylediler ve uykuya daldılar...

Ömer Hayyam

Fırat Nehri Kralı Akheloos

Akheloos Helen teogonisinde yer alan en eski çiftlerden olan Okeanos ile Tethys'in her biri ırmak tanrısı olan 3 bin oğlunun en büyüğüdü.³² Akheloos ile ilgili değişik efsaneler mevcuttur. Bu efsanelerden birine göre; Aitolia'da Kalydon Kralı Oineus'un komşusu olan Akheloos, Kralın kızı Deianeria'ya evlenme teklifi eder. Ancak ırmak tanrısı olarak Akheloos'un metamorfoz yeteneği sayesinde; istediği şekle girebilmekteydi. Kimi zaman boğa, kimi zaman ejderha vs. olabiliyordu. Bu yetenek, böylesine rahatsız edici bir kocayla evlenmeyi düşünmeyen Deianeria'yı korkutur. Herakles, Oineus'un sarayında kendini takdim edip kızı Deianeria'ya evlenme teklif edince güzel kız da bu teklifi hemen kabul eder. Bununla birlikte Herakles, yerinin alınmasına kolay kolay razı

---

32 Fırat'ın bolluk ve bereket Tanrısı diğer bir Zeugma mozağine daha konu olmuştur. Fırat Nehri'nin kralı olan Akheloos'un başı yemişler ve meyveler saçan bereket boynuzuyla birlikte betimlenmiştir. Akheloos kanat biçiminde bıyıklıdır. Saçına çiçekler takılmış, alın üstü çift bereket boynuzuyla taçlandırılmış, Fırat çevresinde yetişen üzüm, armut, incir, nar, yenidünya, ayçiçeği gibi meyvelerin resimleri bu mozaikte bereket boynuzu ve dallarla çevrilerek resmedilmiştir.

olmayan Akheloos yüzünden kızı elde etmek için zorluk çeker. İki talip arasında kıyasıya bir çatışma olur. Akheloos bütün yeteneklerini, Herakles de bütün gücünü kullanır. Mücadele sırasında Akheloos boğaya dönüşür. Herakles O'nun boynuzlarından birini koparır. Bunun üzerine Akheloos kendini yenik sayarak teslim olur. Deineria'yla evlenme hakkını Herakles'e bırakır ama kırılan boynuzunu geri ister. Herakles bu boynuza karşılık, Zeus'un süt annesi keçi Amaltheia'nın bol çiçekler ve meyvalar saçan, bir boynuzunu ona hediye eder.

Bazı yazarlar bu harika boynuzun Akheloos'un kendi boynuzu olduğunu da ileri sürerler. Günümüzde Akheloos ırmağı Astropotamo adını taşımaktadır ve Patras Körfezi'nin girişinde Yunan Denizi'ne dökülür.

Toprak ve Bereket Tanrıçası Demeter

Güzel Saçlı Kraliçe, Güzel Örgülü Demeter diye anılan toprak ve bereket tanrıçası Hesiodos'a göre Kronos'la Rheia'nın kızı, ikinci tanrı kuşağındandır.³³ Rheia'nın ilk kızı

---

33 Fırat ile ilgili tanrıları batı bitişiğinde kare sığ bir havuz içinde buğday başakları ve çiçeklerle taçlandırılmış, sol omuzunda bereket boynuzu olan Toprak ve ürün tanrısı olan Demeter büstünün olduğu mozaik yer alır. Burada mozaik ustası önce suyu Fırat Nehir tanrılarının olduğu havuzdan geçirip sonra bolluk ve bereket tanrıçası Demeter'in olduğu havuza ileterek Fırat'ın çevresine sunduğu bolluk ve bereketi tasvir edip, ürün ve üretim denklemini kurmuştur. Ayrıca, Demeter büstü, sırasıyla sekizgen kuşak, sekizgen dalga kuşağı, doksan derece döndürülerek iç içe geçirilen iki eşkenar dörtgen ve bu dörtgenlerin sekiz köşesi aralarında sekiz balta betimi bulunan bezeklerin merkezindedir. Sekiz sayısının geometrik bezeklerle verildiği bu kompozisyon köşeleri ışkın (Bitki sürgünü, filiz meydana getirmek) süren bitkisel bezekli kare içine yerleştirilen dairevi bir kuşakla çevrilir. Bu panodaki sekiz sayısı Demeter'in kızı

Hestia'dan hemen sonra doğmuştur.

"Demeter'in de yatağına girdi Zeus. Canlıları doyuran, tarlalar tanrıçasının. Ak kollu Persephone'yi doğurdu Demeter,

yeraltı tanrısı Aidoneus

kaçırdı onu anasının koynundan

ve bilge Zeus bıraktı kızını ona."

Demeter ekinleri ve özellikle buğdayı simgeler, onun 'tek efsanesi mevsimleri simgeleyen bir efsanedir. Bu efsane Yunan dünyasının daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiş, tutunmuştur. En çok tapıldığı yerler Fırat havzasıdır, ovalarıdır, ama tapımına Girit'te, Trakya'da ve Peloponnesos'ta da rastlanır.

Demeter tapımında da, efsanesinde de kızı Persephone'den ayrılmaz. Kimi zaman "Kore" (genç kız) adıyla anılan Persephone ile Demeter'e "iki tanrıça" denir. Persephone'nin Aidoneus, yani yeraltı tanrısı Hades tarafından kaçırılması Demeter kültürünün de merkezindedir, tanrıçanın Eleusis'te kutlanan "myster"lerinde de bu efsanenin derin sırlarına ermekle Demeter erenleri arasına karışırdı.

"Persephone bir gün oyun arkadaşlarıyla birlikte çayırda çiçek toplarken birdenbire yer yarılmış, tanrı Hades arabasıyla

---

Persophone ile ilişkili olmalıdır. Çünkü Zeus Persophone'nin yılın üçte ikisini (sekiz ay) yani çiçek açma ve meyve zamanını, annesi Demeter'in geri kalan üçte birini yani kışı da kocası Hades'in yanında geçirmesine karar vermiştir. Demeter tapımında da (efsanesinde) Persephone'den ayrılmaz. Bu anne kızı "ilk tanrıça" da denir.

Bu sebeplerle anne kız Belkıs/ Zeugma mozaiklerinde de birbirinden ayrılmamış olup, burada Persephone sekiz sayısı kuralına göre yerleştirilen geometrik bezeklerle temsil edilmiştir.

dışarı çıkagelmiş, kızı yakaladığı gibi kaçıp gitmiş. Ümitsizlik-
ten ne yapacağını bilmeyen Tanrı Ana, kızını araya araya bü-
tün dünyada dolaşmadık yer bırakmamış. Sonunda her şeyi
gören ve bilen güneş tanrı Helios Kore'nin bulunduğu yeri
söylemiş. Bunun üzerine Demeter Olympos'tan kaçmış, yüreği
sızlayarak ıssız bir yere çekilmiş. Onun küsmesiyle toprağın
bereketi kalmamış, insanlar kıtlık tehlikesine uğramışlar. Zeus
boşuna onu barıştırmaya çalışmış, boşuna Hades'ten kızı geri
vermesini istemiş: Tanrı kadın yalvarmalara kulak vermiyor,
kendisine Hades'in sunduğu nar meyvesini yemiş olan
Persephone bu sevgi büyüyle yeraltı hâkimine bağlanmış
bulunuyormuş. Bütün yalvarmalarının boşa gittiğini gören
Zeus, Persephone'nin yılın üçte ikisini yani çiçek açma ve
meyve zamanını, anası Demeter'in, geri kalan üçte birini, yani
kışı da kocası Hades'in yanında geçirmesini kararlaştırmış.
Böylelikle toprağa yeniden bereket gelmiş.

Sıkıntılarla dolu bu dolaşmaları sırasında Demeter bir ko-
cakarı kılığına girmiş olarak Eleusis kralı Keleos'un evine
uğramış. Kralın karısı Metaneira karşısındakinin tanrı olduğu-
nu anlayamamış. Demeter'e oğlu Demophon'u bakmak, bü-
yütmek üzere vermiş. Demeter bir tanrı besliyormuş gibi ço-
cuğu nektar ve ambrosia ile beslemiş. Bir gün Metaneira süt-
nineyi çocuğu alevler içine tutarken yakalamış. Çok korkmuş
olan kraliçeye tanrıça kim olduğunu söylemiş, büyük bir işi
bozduğunu bildirmiş: Demophon alevler içinde bütün dünya
bağlarından kurtulup temizlenerek tanrı olacakmış; şimdiyse
bir ölümlü olarak kalmış.

Başka masallara göre, Demophon'un erkek kardeşi
Triptolemos tanrının evlatlığıymış. Triptolemos kanatları bu-
lunan sihirli bir arabayla bütün dünyayı dolaşüyor, insanlara
tarla bakımını ve Demeter tapımını öğretiyormuş. Anlatıldığı-
na göre, tanrı kadının kendisi Keleos'la oğullarına Eleusis'teki
Demeter tapınağını kurmak öğüdünü vermiş. Bu tapınağın

mysteria denilen gizli tapımı bütün eskiçağ boyunca büyük bir saygı görüyordu"

Fırat'ın Genç Nehir Tanrısı Merzimen

Genç tanrı Merzimen³⁴, Fırat tarafından akıtılan bu temiz ve berrak suyu, uçsuz bucaksız ovalara bırakır, oradan durgun bir şekilde kanallara akar ve Mezopotamya'nın kavurucu sıcaklarında bölge insanını bir nebze serinletirdi.

Merzimen bu kutsal görevine karşın tembel yaratılışlı biriydi. Her şeyi bereket tanrısı Demeter'den beklerdi. Gövdesinin üstü çıplak genç nehir tanrısı dirseğini bir podyuma dayamış halde çimlerin üstünde hafif yan yatmaktadır. Arkeologların Fırat Nehri'ne su sağlayan bu pınarlarla arası yoktu. Bu yüzden pınarlar Fırat'a varmadan kuruyordu. Su Tanrısı Nainas gibi olmak isterdi.

Su Perisi Nainas

Bir zamanlar, gökyüzünün henüz adı yokken ve aşağıda yeryüzüne bir ad verilmemişken iki suyun arasında, Fırat'ın tanrısı Euphrates'in sağında bir su perisi belirdi. Adı Nainas'tı³⁵ bu su perisinin. Çimlerin üzerine sol dirseğini dayadı ve Tanrıdan su diledi. Bunun üzerine Tanrı Demeter, perinin dirseğinin altından bir pınar fışkırttı. Bu pınardan bütün hayvanat ve nebatat su içti. Mezopotamya'ya bereket

---

34 Bu genç nehir tanrısı, Fırat Nehri'ne su sağlayan bir çayı (Merzimen) simgeliyor olmalıdır.

35 Halen Zeugma motifinde, su perisinin dirseğinin altından pınar akmaktadır. Bu da Fırat'ı besleyen çaylara su sağlayan pınarları simgeliyor olmalıdır.

geldi. Ürünler bol alındı. Bu pınarın bir kolu Harran'a diğer kolu Haleb'e doğru aktı. Ardında yemyeşil ovalar bıraktı. Peri yazın istirahata çekildiğinden pınar kuruyordu. Bundan faydalanan rüzgar ve güneş buğday tarlalarını kurutup altın sarısına dönüştürüyordu. Ve halk bunları toplayıp ekmek yapıyordu.

Fırat Nehri Tanrısı Euphrates

Fırat Nehri'nin tanrısı Euphrates, Zeugma'da sekizgen sığ bir havuzun taban mozağine işlenmiştir. Bu mozaikte Euphrates bir divan üzerine hafi, yatar vaziyettedir. Dirseğinin altındaki testiden Fırat akmakta ve suyla buluşan topraktan yeşillikler fışkırmaktadır. Sol elinde bir dal tutar. Gövdesinin üstü çıplak, ayak ucunda bir ağaç mevcuttur. Bu mozaik Belkıs/Zeugma Mezarlıküstü mevkiinde 2000 yılında kurtarma kazısında Roma villasının havuzlu koridorunda Fırat Nehri tanrılarıyla birlikte gün ışığına çıkarılmıştır. Bu koridorda iki sığ havuz yer alır. Efsaneye göre Fırat Nehri'ne adını veren Euphrates'in, Aksurtas adında bir oğlu vardı. Bu delikanlı bir gün annesinin yanında uyuyordu. Euphrates bir gün karısının yanında uyuyan öz oğlunu yabancı bir erkek zannederek öldürür. Euphrates sonra bu acı hatasını farkeder ve kendisini Medos Irmağı'na atarak intihar eder. O günden beri Medos Irmağı'nın adı Euphrates (Fırat) olarak söylenir.

Fırat'ta Zelzele Efsanesi

Yeryüzünde gökten gelen korkunç bir ses işitildi. Öyle ki bu gürültüden yeryüzü temelinden sarsıldı. Bütün köy ve kasaba bu sesi işitti, zelzeleyi duydu. Her bucaktan tehlikeli söylentiler ve kötü haberler geldi. Bir kısmının söylediğine göre, Fırat Irmağı ile Aberne kaynağında mucizeli bir belirti görüldü. Bu söylentiye göre Fırat ve Abeme kay naklarında

kurumuşlardı. Bu bana asılsız gibi gelmiyordu. Çünkü, her ne zaman toprak zelzele ile sarsılrsa, bu çatlak yerlerdeki akarsular artık akmazlar ve çok zaman yönlerini bile değiştirirlerdi.³⁶

Fırat ve Herkül Efsanesi

Anlatılır ki çok ama çok eski zamanlarda Fırat kıyılarında kurtla kuzu birlikte yaşar, mutlu bir yaşam sürdürürmüş. Burada insanlar barış içinde yaşar, yemeklerini, av larını, sularını ve mutluluklarını birbirleriyle paylaşmış. Kavga, kin nedir bilmezlermiş. Ancak bir gün bu barış ortamını kıskanan kavimler Fırat kıyısında yaşayanları ortadan kaldırmaya karar vermişler. İşte o gün Fırat kıyıları yabancı olduğu savaş ve talanla tanışmış. Barış ve kardeşlik içinde yaşayanlar, saldırılara uğramış, birçoğu ölürken, sağ kalanlar da çok uzaklara sürülmüş.

İşte, o gün bu gündür Fırat kıyıları barış yüzü görmedi. Savaşsız bir gün bile geçmedi. Fırat kan aktı tarih boyunca.

Uzun yıllar Bizans ve Roma egemenliği altında kalan Urfa, kültürel ve sosyal hayatında Helen kültüründen izler taşımaktadır. İşte bu anlatılardan biri de yukarıda bahsedilen Fırat ile ilgili bir efsanedir. Rivayetlere göre işte bu dönemlerde Ojias adında bir hükümdar yaşarmış. Ve bu hükümdarın çok büyük bir ahır varmış ve bu ahır üç asır boyunca hiç temizlenmemiş. Ahırın içinde tam 300 baş hayvan yaşıyormuş. Yunan mitolojisinin güçlü ve kuvvetli kahramanı Herkül, Urfa'dan geçerken Ojias onu görmüş. Ne yaptığını sormuş. Herkül de iş aradığını söylemiş. Bunun üzerine Ojias, bahsi geçen ahırın temizlemesi işini vermiş. Herkül, hemen işe koyulmuş. Fırat'ın suyunu ahıra çevirmiş ve ahır temizlenmiş.

---

36 Mehmet Kurtoglu, Urfa Efsaneleri s.59

Kelaynak Efsanesi

Bugün nesilleri tükenmekte olan Kelaynak kuşları, bir Fırat şehri olan Birecik'te koruma altına alınmıştır. Birecik'in artık sembolü haline gelen kelaynaklar, buraya şubat ayı sonunda gelir, ilçenin kayalık bölgesinde yuva yaparlar. Yumurtlama döneminden sonra yavrularıyla birlikte temmuz ayı sonlarında geri dönerler. Rivayete göre göçleri esnasında kutsal topraklardan geçerken Kabe'nin üzerinden uçmazlarmış... Fırat Nehri'nin kenarını mesken tutmuş olan Kelaynakların görünüşü pek güzel olmamasına rağmen halk arasında bereketin sembolü olduğuna inanılır.

Efsaneye göre Hz. Nuh, tufan olacağını önceden haber alınca koca bir gemi yaptırır. Bu gemiye dünyadaki bütün hayvanlardan bir çift koyar, Tufan olunca gemi sürüklenir ve gelir Ağrı Dağı'na oturur. Hz. Nuh gemide tuttuğu hayvanları bir çift halinde belli bölgelere salar. Bu arada serbest kalan Kelaynaklar, yaşamak için günlerce uygun bir yer aramış ve sonunda verimli ovaların bulunduğu ve ortasında Fırat'ın geçtiği Birecik ilçemizin kayalık yamaçlarına gelip yuva yapmışlar.

Ayrıca Birecik Köprüsü'nün yapımından önce Fırat Nehri'ni ancak sallarla geçiyorlarmış. Özellikle kış aylarında suyun yükselmesiyle geçit vermeyen Fırat'ta sal ile geçiş çok zor oluyormuş. Kelaynakların gelişiyle suyun durgunlaşması arasında bir paralellik kuran halk, bu kuşlara müjdeciler olarak bakmış ve gelenek olarak kelaynakların gelişini kurbanlarla karşılıyorlarmış. Kelaynaklar buradan göç ettiklerinde ise Fas'a gidiyorlarmış...

Zeynep Kız Efsanesi

Çok eskiden Malatya ile Adıyaman arasında Fırat'ın sularından korkup kaçtığı rivayet edilen küçük bir göl varmış. Adı "Bahtı Olmayanların Gölü-*Gola Bî-bahta*-" imiş. İnsanlara iftira atanlar, bir süre sonra pişman olduklarından bu göle gelip ellerini, yüzlerini yıkarlarmış. Gölün içinde sarı, siyah ve kırmızı derili üç tane yılan varmış. Eğer bu iftiracılar gerçekten yaptıkları fenalıklardan pişman olmuşlarsa bu yılanlardan biri gelir, ayaklarına dolanır, ama hiç zarar vermezmiş. Hatta vücudundaki hastalıkları emer, onları bedenlen rahata kavuşturmuş. Gölün yakınlarında bir köyde Seramin adında fettean bir kadın varmış. Seramin, çocukluk arkadaşı Zeynep'le sürekli dertleşirmiş. Zeynep kocasıyla mutlu bir hayatı olsun istiyormuş. "Çocuklarımız olsa, mutlu olsak" diyormuş. Zeynep kocasını anlattıkça, Seramin her seferinde "boş ver, o seni aldatıyor" diyormuş. Zeynep sevgisinden eminmiş ama Seramin'in boş ver demesi de içine bir kurt düşürmüş. Hatta Zeynep, Seramin'in yanına gidip dertleştikten sonra kocasına yüz vermez, ona aylarca sırtını dönermiş.

Aşk ve unutmak, unutmak ve hemen bırakıp gitmek aşkın hallerindedir ya, Zeynep de bir gün "ben gidiyorum" demiş. Ve gitmiş. Kocasını her yerde Zeynep'i aramış. Zeynep ile bir araya gelmek, mutlu olmak için gitmediği kimse kalmamış. Zeynep ise doğruca Seramin'in yanına gitmiş. Ayrıldığını söylemiş. Bu haber Seramin'e bir müjde gibi gelmiş. Zafer kazanmanın mutluluğundan uçan Seramin, işini ustaca yaptığında: "Bir şey olmaz, sana koca mı yok, sevgili mi yok? Bak işte falan, bak işte filan senin için can atıyor. Güzelsin, gençliğin var" deyip teselli etmeyi de ihmal etmemiş. Arkasından da Zeynep'in kocasına gidip "senin karından sana hayır yok" demiş. Kocasını yine Zeynep'i aramaya koyulmuş. Evlenmeden önce buluştukları mağaraya gitmiş. Gün geceye dönmüş, koca-

sı geri gelememiş. Birkaç gün sonra avcılar sivrisineklerin vızıldadıklarını duymuş. Gidip baktıklarında, parçalanmış bir ceset görmüşler. “Bu, Zeynep’in kocasıdır” deyip köye getirmişler. Zeynep gerçeği öğrenmiş ama iş işten geçmiş.

Araya epey bir zaman girmiş. Seramin bir gün annesine gitmiş. Annesi muttasıp biriymiş. Seramin birkaç gün annesinde kalmış. Eve bir gün erken gelmiş. Eve geldiğinde yatağının altında bir kadın halhalı bulmuş. Bu halhal kimin diye düşünmüş. Akşam kocası gelince hiç oralı olmamış. Çünkü bu halhal Seramin’in yakın arkadaşı Emine’ninmiş. Seramin ihanete uğradığını, kocasının ona ihanet ettiğini kafasından atamaz olmuş. Ama başkalarına akıl veren insanları iftiralarıyla boğan Seramin, gidip konuşacak kimse de bulamamış. Aklına Zeynep gelmiş. Zeynep’e bu sefer gerçekten kötü olan biri talipmiş; ama Seramin, bunu söyleyememiş. Söylese Zeynep inanmayacak. Ama ne yapsın Seramin alıp başını meşhur göle gitmiş. Durulanmak, temizlenmek istemiş. İnsanlara attığı iftiralardan artık kendisi bile nefret etmiş. Göle ayaklarını sokar sokmaz üç yılan ortaya çıkmış. Seramin ayaklarını hemen gölden çekmiş. Büyük bir şiş olmuş vücudunda. Tekrar ayağını göle uzatınca üç yılan birden ayaklarına sarılmış. Seramin’in vücudundaki bütün kiri emmişler. Kir emildikçe Seramin’den geriye hiçbir şey kalmamış. Bu yılanlardan biri de Zeynep’in kocasının ruhunu taşıyormuş. Seramin’in kalbinde küçük bir damar kalmış. O damar da Zeynep’in saflığıymış.

Fırat Suyunu Kesme Efsanesi

Fırat Nehri’nin kıyısında bir köy varmış. Bu köyde doğum sancıları çeken kadının dar yerde kurtulmak için çırpınışı sürerken çevresindeki kadınlar ya da ona doğum yaptıran ebe “*kalk erkek kardeşin gelmiş*” veya “*kalk misafirin var*” gibisinden sözler ederler.

Doğum yapan kadın bunu duyunca utanıp kasılır ve daha rahat doğum yapar diye düşünülür. Eğer yine doğum sancıları sürüyor ve çocuk bir türlü doğmuyorsa evin erkeği ya da en yaşlısı birkaç el silahla ateş eder ki ağrısı ağırlaşan kadın aylıp kendine gelsin, bir an önce bebek doğsun. Bunlara rağmen kadın doğum yapamıyorsa ya da doğumu gecikiyorsa evin erkeği gidip Fırat'ın suyunu bıçağıyla keser. Böylece kadının sancıları diner. Kadını bağlayan ip kopar, çocuk doğar. Suyun bıçakla kesilmesi inanışa göre loğusa kadının al anasının hışmına uğraması anlamına geliyor. Al anası uzun boylu, zayıf, kocaman memeli ve bu memelerini omuzlarından arkaya atan bir cadıdır. Ve bu cadı, loğusa kadının ciğerlerini söker. Söktüğü ciğeri de Fırat'a götürüp yıkar. Eğer bu yıkama işleminde başarılı olursa kadın doğum yapmadan ölür. Kadının doğum yaptığı sırada yaşadığı türlü sıkıntılar, al anasına bağlanır. Ve bu yüzden de Fırat'a gidilip su kesilir. Kimi zaman da loğusa kadının etrafında ateş yakılır.

Rumkale Efsanesi

Rivayet edilir ki Rumkale Beyi'nin tahtını bırakacağı bir oğlu olmuş. Bey oğlunun adını Nergis koymuş. Bu oğul o kadar güzel ve biçimli bir yapısı varmış ki onu gören tüm kızlar ona aşık olmuş. Ancak kızlar aşkına karşılık bulamayınca yıkılır ve onun aşkından intihar ederlermiş. Delikanlı ise buna bir anlam veremezmiş.

Günlerden bir gün Rumkale saldırıya uğramış. Kalenin beyi oğlunu saklamak ve kaçırabilmek amacıyla Rumkale su kuyusuna indirmiş. Kuyunun dibindeki su çok berrakmış. Tıpkı bir ayna gibi olan suda delikanlı kendi görüntüsünü görmüş ve ona aşık olmuş. Eğilip ona ulaşmak isteyince de önce kuyunun dibine, oradan da Fırat'a yuvarlanarak boğulmuş.

Denilir ki; delikanlının boğulduğu yerde bir çiçek bitmiş.

Adına Nergis denmiş. Dünyanın en güzel kokan çiçeklerinden biri olan Nergis buradan tüm dünyaya yayılmış. Ama hiçbir yerde Halfeti'deki kadar güzel kokmamış.

Enkidu ve Ölüler Diyarı (Gılgamış Destanında)

Bir zamanlar Fırat Nehri kıyısında dikilmiş ve onun sularıyla beslenmiş bir Huluppu ağacına Güney Rüzgarı vahşice saldırdı. Ve ağaç Fırat'ın sularına gömüldü. Oradan geçmekte olan tanrıça İnanna, ağacı alıp kendi şehri olan Uruk'a getirdi. Ağacı kutsal bahçesine dikti. Ona bin bir özenle baktı. Çünkü ağaç büyüyeceği zaman kendisi için bir iskemle ve sedir yapmayı tasarlıyordu.

Yıllar geçti ağaç olgunlaştı ve büyüdü. Ama İnanna ağacı kesmek istediğinde bunun hiç kolay olmadığını anladı, çünkü ağacın dibine "çekicilikten nasibini almamış" yılan yuva yapmıştı; tepesine İmdigud (baykuş olmalı) yuva yapmıştı, dallarına da Lilith evini kurmuştu. Her zaman şen, güler yüzlü olan İnanna, bunu görünce acı gözyaşları döktü.

Tan yeri ağarıp da, kardeşi güneş tanrısı Utu, uykudan uyanınca İnanna ona gözyaşları içinde *Huluppu* ağacının başına gelenleri anlattı. Bu sırada İnanna'nın sızlanmalarını duyan Gılgamış kahramanca onun yardımına koştu. Elli minalık zırhını kuşandı ve yedi talent, yedi minalık baltasıyla ağacın dibindeki "çekicilikten nasibini almamış" yılanı öldürdü. Bunu gören İmdugud kuşu yuvasını toplar, yavrularını alarak dağa kaçtı. Lilith de evi yakıp ıssız harabelere sığındı. Gılgamış, beraberindeki Uruklularla birlikte ağacı kesti ve iskemle ile sedir yapması için İnanna'ya verdi.

İnanna ne yaptı? Ağacın gövdesini bir *pukku* (davul) ve dallarını da bir *mukku* (tokmak) yapmak için kullandı. Sözünde durmayan İnanna'nın elindeki *pukku* ile *mukku*

ölüler diyarına düştü. Haber Gilgamiş'a ulaştı. Gilgamiş onları almak için elini ayağını uzattı, ama erişemedi. Bunun üzerine ölüler diyarınının kapısına oturdu ve şu ağıdı yakar:

"Ey pukkum, ey mukkum.

Gücüne karşı konulmaz pukum

Dansının ritmi eşsiz mukum

Eskiden marangozun evinde benimle olan pukum

Marangozun karısı beni doğuran ana gibi benimleydi o zaman,

Marangozun kızı küçük kardeşim gibi benimleydi o zaman

Pukkum seni ölüler diyarından kim çıkaracak,

Mukkum, seni ölüler diyarının "yüzünden" kim çıkaracak?

Bunun üzerine Gilgamiş'ın hizmetkarı Enkidu, ölüler diyarına inip onları çıkarmayı üstlendi:

"Ey efendim, niçin ağlıyorsun, yüreğin niçin kan ağlıyor?"

İşte, hemen gidip ölüler diyarından çıkaracağım pukkunu,

Gidip ölüler diyarınının "yüz" ünden çıkaracağım mukkunu."

Daha sonra Gilgamiş hizmetçisine bazı öğütler verdi "Ölüler Diyarı"na dair. Enkidu efendisinin öğütlerine kulak asmadı. Gilgamiş'ın uyarılarını hiç uygulamadı. Ve ölüler diyarında esir düştü. Yine Gilgamiş'ın uzun uğraşları sonucu esirlikten kurtuldu.

Gilgamiş önce tanrı Enlil'den yardım istemişti. O yardım etmeyince Güneş tanrısı Utu'ya ölüler diyarında bir delik açmasını buyurdu. Açılan delikten Enkidu kaçarak kurtuldu. (Bkz. Mezopotamya Edb. S.)

Babil Kuyusu Efsanesi

Babilde eskiden bir kule ve bir kuyu varmış. Harût ve Marût adlarında iki melek bu kuyuda büyüçülüğe uğraşır ve insanlara büyü öğretirlermiş.

Melekler, insanların günahkar hallerine bakarak Allah'a *"Ya Rab! Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüzüyor, buna nasıl tahammül ediyorsun"* dediler. Allah onlara *"Eğer siz onlar yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle konuşuyor-sunuz."*

Devince de "haşa! Biz onlar gibi yapmazdık" dediler. O zaman Allah, en güvendikleri iki melek seçmelerini ve onları imtihan için yeryüzüne indireceğini söyledi. Melekler, en üstünleri olan Harût ve Marût'u seçtiler. Allah onları Babil'e indirdi. Gündüzleri insanların davalarına bakıyorlar, geceleri İsm-i Âzam duası okuyarak göğe çıkıyorlardı. Birgün kocasından şikayetçi olan İranlı Zühre adlı bir kadın bunlara müracaat eder. Kadın çok güzeldi. İkisi de kadının güzelliğine vuruldu. Kam almak istediler. Kadın onlara ya içki içmelerini ya kocasını öldürmelerini, ya da puta tapmalarını şart koştu. Bunlar ilk gün razı olmadılar. İkinci gün kadın şartlarını tekrarladı. Nihayet üçüncü gün razı olup bu üç şartın en hafifi olan içki içmeyi kabul ettiler. Ancak içkiyi içince puta da taptilar ve kadının kocasını öldürdüler. Kadın onların sarhoşluk anında göğe çıkmak için okudukları duayı öğrendi ve semaya yükseldi. Allah da onu gökyüzünde parlak bir yıldızla çevirip insanlara ibret olsun diye orada bıraktı. İşte Zühre (Çoban Yıldızı, Venüs) bu kadın imiş. Olaydan sonra Allah Harût ve Marût'u cezalandırmak istediye de bunlar İdris peygambere müracaat edip şefaata dilerler. Allah da onları dünya azabı ile ahiret azabı arasında muhayyer bıraktı. Onlar ahiretin ebedi, dünya azabının ise fani olduğunu düşünerek dünya azabını istediler. O

zaman Babil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşığı asıldılar ve insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar. Aşığılarındaki suya asla erişemiyorlardı. Kendilerine başvuran kişilere sihir ve büyü öğretiyorlardı ancak bunun günah olduğunu söylüyorlardı.

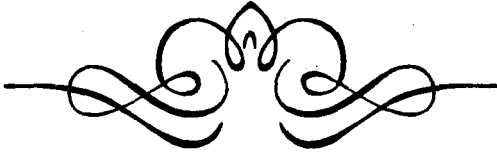
Şair Nedim bu olayı;

O fitne kim onu Harût Babil'de

Siyah gözlerinin hab-ı aremisindedir.

Şeklinde anlatır.

ALTINCI BÖLÜM
HATIRALAR

Aney kalk bir zılgıt çal

Harran'a su geliyor

Harran'la Fırat'ın Düğünü

*Aney kalk bir zılgıt çal
Harran'a su eliyor*

Yıllar, yıllar önceydi. Develer, pireler şekil değiştiriyor, analarımız babalarımız beşiklerini tıngır mıngır sallıyordu. Toprak ana, Harran'ın can çekişine dayanamamıştı, Tanrı Su'ya yalvardı, göz yaşı akıttı. Bunun üzerine Tanrı Su, Fırat'a seslenerek "Harran'a doğru ak, orayı dirilt ve yeşert!" dedi. Fırat, bu emri belledi, yere çöktü, önüne bentler kurdu ve Harran'a doğru akmaya başladı.

Eğer Harran'ın Fırat'a kavuşması, yazılı tarih öncesinde gerçekleşmiş olsaydı annelerimiz bizi uyutmak için bu masalları anlatıyor olacaktı. Ne toprağın dili oldu, ne Fırat konuştu. Yıllarca masallar yerine ağıtlar yakıldı, türküler söylendi. Fırat'ın Harran'a akması için dua edildi. Yağmur duasına çıkıldı.

Yüzyılın bitimine beş kala dualarımız kabul oldu. Harran'ın ummadığı bir şey oldu. Serin sular yavaş yavaş yuvarlandı Harran üstüne. Önce anlamadı, anlayamadı; bir süre içmedi suyu. Kokladı, kokladı ve sonra tanıdı. Bu, duasına çıktığı Fırat'ın serin sulariydi.

Harran'ın Fırat ile düğününe şahit olmuş ve o günleri kaleme almış bir gazetecinin hatıralarını okumaya ne dersiniz.

Gazeteci Fikret Otyam Anlatıyor:

“O yıl türküler yakıldı Harran üstüne “Aney Kalk bir zılgıt çal, Harran’a su geliyor!” nidaları hala kulaklarımızda. Sonra bir düğün alayını kıskandıran zılgıtlar eşliğinde Harranlı hicranlı yaralarına su bırakıldı. Harran yeşerdi, çatlaklarını onardı. Sonra her çeşit sevdaya bir meyve verdi bu topraklar.

Harran topraklarına 1953 yılında ayak bastım. Birecik Köprüsü çalışmaları yeni başlamıştı. Kocaman bir sal ile karşıya geçtim. Bir Orta Anadolu çocuğu olarak Güneydoğu’ya ilk kez ayak basmıştım. Urfa’ya girince başka bir dünyada buldum kendimi, hani ilk görüşte aşık olmak diye bir şey var ya, deyim doğrudu.

Kiralık bir ciple Harran ovasını dolaşmaya başladım. Han-el Ba'rür diye bir köye geldim, mataramdaki su bitmişti, bir kupa “may” (su) istedim, bir telaştır aldı ortalığı. Neden sonra yıkanamamaktan buzlu cama dönüşmüş bir kupa /belli ki peşkirden de süzölmüş/ su getirdiler, kirli bir su. Bir yudum aldım, ekşi/ kekremsi/acımsı... İçilecek gibi değildi, döktüm, kırk çift göz bu toprağa düşen suya baktı, yer ıslandı, biraz sonra sudan iz kalmadı. Suyu iki saat öteden tulumbalarla getiriyorlarmış. Oysa Fırat, aşağılarda güröl güröl akıyordu. Taştığı zaman, haykırdığı zaman; ev, bark, insan, hayvan ne varsa önüne katıp götüren Fırat neden baraja tutulmuyor, neden bu insanlar bu topraklar susuzluktan kıvranıyordu.

Bir ay sonra İstanbul’a döndüm. Doğu’dan gezi notları tam sayfa otuz gün süreyle Dünya gazetesinde yayınlandı. Han-el Ba'rür köyünde o kekremsi bulanık su üzerine şunlar yer alıyordu yazılarda:

"Kekolar, eğuylar, kardeşler... Sabredin, gün gelecek şu Fırat'a gem vurulacak, dudaklarınız, topraklarınız sıtmalı dudağı gibi çatlamayacak. Sabredin kardeşler, sabredin..."

Ertesi yıl yine gittim o topraklara, dertlerini yazmaya. 1957 yılında o topraklarda bazı su borularını gördüm. Bunların ne olduğunu sordum köylülere, "Sülman Bek göndermiştir, Ağuy" dediler. Kimdi bu "Sülman Bek" "Nasıl tanımirsen, su müdiridir Ankara'da"... konuşmalar "Sülman Bek" in kimliği üzerine sürdü gitti. Bu DSİ Genel Müdürü ve onların deyimiyle "İspartalı su müvendizi Sülman Bekti." Yani Demirel.³⁷

Demirel, Harran topraklarına 1955'te ayak basmıştı. Su boruları, zamanla barajlara dönüştü. Fırat'ta barajlar yapılmaya başlandı. İlk göz ağrımız Keban'ın temeli atılırken iki kişi duygu yüklüydü ve çaktırmadan ağlıyorlardı. Biri Orta Anadolu çocuğu Fikret Otyam, diğeri İspartalı su müvendizi Başbakan "Sülman Bek"

Fırat'a Akan Mukaddes Kan

İslam dünyasını derinden sarsan ve Peygamber Efendimiz'in torunu Hz. Hüseyin ve ailesinin ihanetle öldürüldüğü Aşura (Kerbelâ) olayı,³⁸ Fırat Nehri'nin hemen yanı başında

37 Fikret Otyam, *Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa*, Garanti Leasing, İst. 1998

38 Harezmi rivayet etmiştir: *Hz. Hüseyin'in (r.a.) doğumunun II. yıldönümünde Resulullah (s.a.v.) yolculuğa çıkmıştı. Bir süre sonra aniden durarak ağlar bir gözle İstirca (İnna lillah-i ve inna ileyh-i raciun) ayetini okudu. Sebebini soranlara "Cebrâil bana Fırat Nehri'nin kenarında bulunan Kerbelâ adlı yerde oğlum Hüseyin'in öldürüleceğini haber verdi." diye buyurdu. "O'nu kim*

Kerbelâ'da yaşanmıştır ki bu olay burada yaşandığı için bu adla da bilinmektedir.

Müslümanlar, Fırat'ı hatırladıklarında Kerbelâ; Kerbelâ'yı hatırladıklarında ise Fırat akla gelir. Hatta Hazret-i Hüseyin'e yakılan ağıtlarda bazen Fırat'a öfke yüklenir, sitem yüklenir. "Ey Fırat, Hüseyinim susuzluktan çatladı, sana yetişemedi. Ama sen ona yetişebilirdin."

Kerbelâ olayında Fırat, olayın ikinci planında yer almakla beraber Hazret-i Hüseyin ve ailesinin hep susuzluklarını gidermek için gitmeye çalıştığı yer olarak Müslümanların zihninde yer almıştır.

Yezid, babası tarafından Müslümanların başına halife tayin edildiği günden itibaren İslam dini kökünden ciddi bir şekilde tehlikeye maruz kaldı. Muaviye, Hicretin 95. yılında oğlu Yezid'i kendisinden sonra halife olarak tayin etmeye karar vermişti. Bu işi kesin şekilde yerine getirmek için daha hayatta olduğu sırada Yezid için biat topladı ve kendisi de ona biat etti.

.....Kardeşlerinin şehid düştüğünü gören Abbas (Hz. Hüseyinin kardeşi) kendisinden başka Hz. Hüseyin'in kimse-sinin kalmadığını gördü, Hüseyin 'den (a.s) meydana gitmek için izin istedi.

Hz. Hüseyin itiraz ederek "Ey kardeşim! Sen benim san-caktarımın."

öldürecektir?" sorusuna cevaben ise Hz: Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Yezid denen bir şahıs (onu öldürecektir). Orada bedenin defnedilip, başının da armağan götürüldüğünü görür gibiyim. Allah'a andolsun ki Allah, oğlum Hüseyin'in başını görüp de sevinişi nifaka dıçar eder ve kalbiyle dilini ihtilafa düşürür."

Abbas: "Allah'a andolsun ki kalbim daralmış durumdadır. Azizlerimizin kanının intikamını bu münafık insanlardan almak istiyorum."

Hz. Hüseyin:

"O halde haremdeki susuz yavrucaklar için biraz su getirmeye çalış."

Abbas küfür ordusunun karşısında durarak onlara nasihat etti ve çocukların susuzluğunu hatırlatarak onlardan biraz su vermelerini istedi. Ancak Abbas'ın sözleri o ölü kalplere etki etmeyince İmam'ın yanına geri döndü ve çocukların susuzluktan feryat ettiklerini duydu. Bir tulum alarak atına bindi ve Fırat'a doğru hareket etti. Fırat kıyısında dört bin kişi Abbas'ı çevreleyerek onu mızraklarına hedef aldılar. İmam Hüseyin'in (r.a.) ordusunun komutanı ve İmam'ın büyük kardeşi düşman ordusunun çokluğundan bir zerre korkmadı ve onların safını yarararak suya ulaştı. Tulumu Fırat'tan doldurduktan sonra avucuna su alıp içmek için ağzına yaklaştırdığında İmam Hüseyin'in susuzluğunu hatırlayarak elindeki suyu tekrar Fırat'a döktü ve kendi kendisine şöyle dedi:

"Ey nefis! Hüseyin'den (a.s) sonra hayatta olup olmaman fark etmez!

Hüseyin şehadete doğru giderken sen Fırat'ın soğuk suyunu mu içmek istersin?

Allah'a andolsun ki, bu dinimin mücadele etmediği bir şeydir."

Daha sonra su tulumunu alarak atını çadırlara doğru sürdü. Yezid orduları Abbas'ın yolunu kestiler. Abbas kılıç sallayarak onları öldürdüğü halde şöyle recez okumaktaydı:

"Ölümden korkmam ben, ölüm sesi duyduğumda.

Kılıçlar arasında bedenim kaybolursa bile

Feda olsun canım Mustafa'nın (s.a.v.) pâk torununa.

Çadırlara su tulumu götüren Abbas benim.

Karşılaştığımda savaşmaktan da hiç korkum yok!"

Bu esnada Zeyd b. Verka el Cuheni saklandığı yerden çıkarak Hekim b. Tufeyl'le birlikte Abbas b. Ali'nin sağ kolunu bedeninden ayırdılar. Abbas b. Ali kılıcı sol eline alarak şöyle şiir okudu:

"Vallahi sağ kolumu da kesseniz

Ben yine dinimi savunacağım

İmamım ve sadık olan önderimi

Pâk ve emin olan Peygamber'im'in torununu himaye edeceğim."

Hekim b. Tufeyl tekrar hücum ederek bir kılıç darbesiyle Abbas b. Ali'nin sol kolunu da bedeninden ayırdı. Bunun üzerine Abbas sancağı göğsüne çekti. Küfür ordusu onu kuşatarak ok yağmuruna tuttular. Bu esnada bir ok su tulumuna isabet etti, ikinci ok göğsüne ve üçüncüsü de gözüne isabet etti. Ve sonra da birisi çadır direğiyle İmam Hüseyin'in yiğit kardeşine hücum ederek başını yarıdı. Bu sırada Abbas b. Ali şöyle seslendi:

"Benden sana selam olsun ya Eba Abdullah"

Bundan sonra Yezit ordusu, Hz. Hüseyin'in çadırlarına yönelince şu cevapla karşılaştı:

İmam: *"Ben sizinle, siz de benimle savaşıyorsunuz; bu kadınların hiç bir suçu yok. Ben hayatta olduğum sürece askerlerinizi Ehl-i Beyt'ime saldırmaktan alıkoyun!"*

Şimr: *"Doğru söylüyorsun ey Hüseyin"* dedi.

Bunun üzerine Yezid'in ordusu Hüseyin'e hücum ettiler ve savaş yeni bir boyut kazandı. Gücünü susuzluk nedeniyle büyük ölçüde yitiren İmam (r.a.) kılıç sallayarak Fırat'a doğru ilerledi. Dört bin kişiyle Fırat'ı kuşatan Amr b. Haccac'ı yo-

lundan uzaklaştırarak Fırat'a ulaştığı an adamın biri şöyle seslendi:

"Nasıl su içme lezzetini alabilirsin; oysa çadırlarını yağmalamaktalar."

İmam Hüseyin (r.a.) bir damla su içmeden Fırat'ı terk ederek çadırlara yöneldi. Kılıç sallayarak o alçak insanları dağıttı ve bir kere daha Ehl-i Beyt'ini teskin ederek şöyle buyurdu:

"Zor ve gamlı günler için hazırlanın ve bilin ki, Allah Teala sizin koruyucunuzdur; sizi yakın bir zamanda düşmanların şerrinden kurtaracak, akibetinizi hayır kılacak ve düşmanınızı çeşitli azaplara düşürülecektir. Bu zorluk ve musibetlere karşılık çeşitli nimet ve kerametler bağışlayacaktır. Öyleyse şikayet etmeyin ve değerlerinizi düşürecek şeyleri ağızınıza almayın!"

Bu esnada Ömer b. Sa'd ordusuna bağırarak şöyle seslendi: "Hüseyin'e hücum edin ve kendisiyle meşgulken onu öldürün. Allah'a andolsun ki, kendine gelirse onu kendinizden uzaklaştıramazsınız.

Bunun üzerine Yezid ordusu ok ve mızraklarla İmam Hüseyin'e (a.s) saldırmaya başladılar; öyle ki sayısız oklar havada birbirine isabet ediyordu. İmam Hüseyin (r.a.) hırçın bir aslan gibi onlara hücum ediyor, karşısına çıkanlar yere seriliyordu. Yezid ordusunun ok yağmuru ise üzerine yağıyordu. İmam ara-sıra çadırlardan duyulacak yüksek bir sesle: *"La hevla ve la kuvvete illa billah-il aliy-il azim"* diyordu.

Düşman ordusundan biri şöyle dedi:

"Ey Hüseyin! Bakıver şu Fırat'a. Vallahi susuzluktan ölecek ve ondan tatmayacaksın."

İmam (a.s) buyurdu ki:

"Allah'ım! Onu susuzluktan öldür."

Nakledildiği üzere o adam sürekli su içtiği halde her zaman susuzdu ve nihayet aşırı miktarda su içmesi yüzünden cehenneme yuvarlandı....³⁹

Fırat'ın İkiz Kardeşi Dicle

Mezopotamya'nın ışıltılı ırmağı Fırat, kendisine kardeş olarak da Dicle'yi seçti. Biri deli dolu akar, biri nazlı mı nazlı... İncecik bir ip gibi akan Dicle, narin ama bir o kadar dik başlıdır. Her ikisinin kutsallıkları ve asilikleri doğan çocuklara isim olarak verilir. Fırat erkek, Dicle genellikle kız ismidir. Nedeni bilinmez bir hikmetle böylesi bir yakıştırma yapılmıştır.

Doğu Anadolu dağlarının emzirdiği ikiz yavrulardan Dicle, Fırat'ın kız kardeşi şeklinde telakki edilir. 2.000 kilometre uzunluğunda olan Dicle, Elazığ'ın güneydoğusunda Gölcük'te neş'et eder. Ergani yakınlarında Zibana suyunu aldıktan sonra güneye döner. Diyarbakır'da önemli bir ırmak halinde yüksek dağlardan çoğunlukla kurtulmuş olarak akar. Batman, Botan gibi çayları aldıktan sonra Cizre'de artık tamamıyla ovaya inmiş duruma girer.

Irak tarafına giren Dicle ilkin muhtelif tabiatta kayalar arasında oyduğu boğazlardan geçer. Musul ile Bağdat arasında dağlardan yaylalardan gelen büyük ve küçük Zap sularını da alır. En çok istifade edilen Diyale Suyu, Bağdat güneyinde Dicle'ye karışır. Bağdat önlerinde genişliği 200 metreyi aşan Dicle; bir çok dirsekler çevirerek Kût-ül-Amare'de ayrılan bir kolu yayılan bir kolu bir takım bataklıklarda yayılıp Nasırıyye yakınlarında Fırat'a kavuşmakla beraber nihayet Ammare'den

39 *Yazarın Notu:* Hatıranın bundan sonraki kısmı çalışmamızın muhteviyatı dışında olduğundan yer vermiyoruz.

geçtikten sonra Korna'da Fırat'la birleşip Şatt-ul-arap adı ile anılmağa başlar.

Dicle ırmağının taşması da, alçalması da buralarda çok önemlidir. Aralık, şubat ve nisan aylarında bazen ekimi yok etmesi korkusunu uyandıran şiddetli taşmalar setleri kırar, büyük hasarlara sebep olur. Bazen de hiç taşma olmaz ki, bu ırmağın iki tarafındaki cetvellere, harklara su girmediğinden bir hayli ekinin kuraklıktan telef olması ile sonuçlanır. Taşmanın istenilen haddi bulmasına hıyal denir ki, öyle yıllarda, feyiz ve bereket ziyade olur.

Eski çağlarda, ta Keldaniler zamanında bile, akıntıyı düzenlemek ve bayındırlığı artırmak amacı ile kanallar açılmıştı. Meşhur ve harap olan Nehrevan Kanalı, Sindiye'yi ve Yakubiye'yi takip ederek (ve Selman-ı Pâk doğusuna doğru ayrı bir kol da tarak) Aziziye köyü Civarında Dicle'ye çok yaklaşırdı.

Bağdat şehri kurulduğundan beri bu taşma âfeti, bir çok defalar etrafı tahrip etmiş; belki 30-40 sefer bu türlü su baskınlarına uğranılmasına ve milyonlarca hasar ve kayıp kaydedilmiş bulunulmasına rağmen bir türlü sürekli ve esash tedbirler alınmamıştır.

Suların zararı yalnız maddi hasarla kalmaz, sağlık bakımından da büyük tehlikeler baş gösterir. Çünkü sular çekilince, balık, kurbağa gibi hayvanlardan toprak üstünde kalanlar, tabiat ile telef olur; güneşin harareti ile kokan bu artıklar, ve bataklıklar her yıl sıtmanın ilk faktörleri olmasının yanında bazen veba, kolera gibi hastalıkların da çıkmasına sebep olurlar.

Fırat'ın Çizdiği Sınırlar

Arsakidlerin yıkılışı ile İran'da Sasani hanedanının saltanata geçişi Roma-İran mücadelesinde yeni bir devre açmıştır.

İki buçuk asırdan beri daima Roma'nın üstünlüğü ile devam eden mücadelede artık iki taraf arasında bir nevi denge kurulacak ve hatta İran lehine kısmî ve nisbî bir üstünlük bile görülebilecektir. Bu mücadelelerin ya Fırat'ın batı yakasında ya da doğu yakasında ama kenarında yapıldığını konumuz itibariyle zikretmek durumundayız.

Romalılara karşı ilk Sasani hareketi 230 yılında Ardaşir'in (224-241) Romalılara harp ilan ederek onları bütün Asya'yı tahliyeye davet etmesiyle başlar. İlk safha Roma'nın mağlubiyeti ile nihayete ermesine rağmen Romalılar Mezopotamya'yı muhafaza etmeye muvaffak olmuşlardır. Yalnız 235-238 yılları arasında Nusaybin ve bunu müteakip Harran, İranlıların eline geçmiştir. 242 yılında Gordianus III Suriye'ye gelerek Mezopotamya'ya girmiştir. Bu arada İran tahtına geçmiş olan Şapur (241-272)'un ordusu Re'sul'ayn yakınında Romalılara mağlup olduğu cihetle Harran yeniden Romalıların eline geçmiştir.

Gordianus, Fırat yoluyla Ktesiphon üzerine yürümek isterken kendi maiyetinden ve Arap aslından Marcus Julins Philippus tarafından öldürüldü (244). İmparator tanınmak üzere İtalya'ya dönen bu zat, İranlılarla anlaşarak Fırat'ı hudut olarak kabul etti, fakat Roma silahlarının zaferine rağmen böyle mağlûbane bir muahedenin akdi efkar-ı umumiyete o kadar fena tesirler uyandırmıştı ki, yeni imparator İranlılara verdiği sözü tutmayarak Mezopotamya'da bulunan Roma garnizonlarını yerlerinde muhafaza etmek mecburiyetini hissetmiştir. Ancak yediği darbe ile İran da zayıf düşmüş olduğundan, muahedenin tam tatbiki hususunda ısrar edemedi. Bu suretle Osrhoöne (Mezopotamya) bölgesi yine Roma idaresinde kalmış oldu.

İki büyük devlet arasında silahlar ancak pek kısa bir müddet için susmuştur. 251 yılında imparator Decius, Gotlara

karşı yaptığı savaşta maktul düşünce Roma, doğuyu tamamıyla kendi mukadderatına terk etmek zorunda kaldı. Vaziyetten istifade etmek isteyen Şapur, 252 veya 253 de, Ermenistan'ı işgal ettikten sonra Mezopotamya'ya girdi. Fakat müstahkem şehirler, başta Edessa (Urfa) olmak üzere kendilerini İranlılara karşı müdafaa ettiler.

Bu arada Roma'da devlet buhranı sona ermiş ve Valerianus imparator olmuştu. Antakya'ya gelen imparator, ordusunun bir veba salgını yüzünden kırılmış olmasına rağmen, çok sıkışık bir durumda olan Edessa'ya yardım etmek üzere Fırat'ı geçti. 259 yılı sonunda veya 260 başında bu imparator tedbirsizliğinin cezasını çekerek İranlıların eline esir düşmüş ve esarete ölmüştür. Roma için büyük bir felaket teşkil eden bu hal bütün Şarkın, İran ordularının akınlarına hedef olmasıyla sonuçlanmasına rağmen Edessa teslim olmayarak kendi kendini müdafaaya devam etti. Diğer taraftan geniş araziye dağılmak İranlıların felaketini mucip oldu. Liyakatli bir Roma generali olan Kallistos ani bir baskınla Şapur'un haremını ele geçirdi. Bu yüzden süratle memleketine dönmek mecburiyetinde kalan Şapur, Edessa arazisinden geçebilmek için Urfa'lılara, Romalılardan ganimet olarak aldığı bütün altınları vermek mecburiyetinde kalmıştır. O zamana kadar Roma'ya tabi serbest bir şehir olarak mevcudiyetini idame ettirmiş olan Palmyra (Tadmur), kudretli ve akıllı şefi Odaenathos idaresinde bu vekayie karışarak, Antakya'dan geri çekilmekte olan İran ordusuna büyük zayıat verdirdi. Bu arada Roma'da imparator ilan edilen Gallienus'u iktidarsızlığından ümide kapılan Samüt'daki Roma garnizonu kumandanı Macrianus, iki oğlunu birden, yukarıda zikri geçen Kallistos'un yardımıyla imparator ilan etmiş ve bunlardan birisini İtalya'ya yola çıkarmıştı (261). Bütün şark eyaletlerinin bu imparator namzetlerine itaat etmelerine rağmen,

Odaenthos, Gallienus'a karşı sadakatini muhafaza ederek Himş civarında karşılaştığı Quietus'u, Kallistos'un ona ihanetle kendi tarafına geçmesi sayesinde mağlup ederek şark eyaletlerini kendi hükmü altında birleştirdi. Gallienus bu yararlılığından dolayı onu, saltanatını evlâdlarına verasetle intikal ettirebilmek şartıyla, Şark'ta imparator naibi tayin etti.

Odaenathos **Fırat**'ı geçerek, yeniden muhasara edilmiş olan Urfa'lılara yardım etmiş ve Harran ile Nusaybin'i İranlıların elinden almıştır. Roma imparatoru namına da olsa bütün Şarkı ele geçirmiş olması her halde Roma'da büyük endişe ile müşahede edilmiş olan Odaenathos, 266/7 de Himş'da bir yeğeni tarafından, belki de Romalıların teşvikiyle, katledilince, bütün Şarka yerine geçen karısı hakim oldu. Malum bulunduğu üzere 270 yılında imparator Claudio'nun vefatını müteakip yerine geçen Aurelianus, Roma'ya rakip olacak bir dereceye gelmiş bulunan bu Palmyra devletini yıkmış ve bu şehri ikinci bir isyanını müteakip 273 de tamamıyla tahrip etmiştir. Yalnız Roma ile Palmyra devleti arasındaki mücadele esnasında Mezopotamya'nın tekrar İranlıların eline geçtiği ve Roma-İran hududunu yeniden **Fırat**'ın teşkil ettiği görülmektedir.

Ne Aurelianus ne de halefi Probus bir daha **Fırat**'ı geçmeye teşebbüs ettiler. Bu vaziyet ancak 282 ye kadar devam etti. Probus'un vefatı akabinde ordu Marcus Aurelius Carus'u imparator seçince, bu zat Ermenistan ve Mezopotamya'yı silah kuvvetiyle almış, hatta Ktesiphon'u da zaptetmiştir. Fakat bilinmeyen bir sebepten dolayı, asıl İran içine doğru hareket ederken ölünce, halefi Numerianus, Ermenistan ve Mezopotamya Romalılarda kalmak şartıyla, Bahrim II (takriben 277-294) ile barış anlaşması yapmıştır.

293 veya 294 de hükümdar olan Narseh (takriben 293-303), 296 yılında Mezopotamya ve Ermenistan'ı ele geçirmek için Roma'ya harp açtı. Roma imparatoru Diokletian bu harp

ile Caesar'ı olan Galerius'u tavzif etti. İranlılar Harran'a kadar gelmişlerdi. Galerius bunlara karşı lejyonlarını Nikephorion (Raqqa) yanında Fırat'tan geçirdi, fakat Rakka ile Harran arasındaki bir yerde yapılan savaş Romalıların bozguna uğramalarıyla neticelendi. (296). Bunun üzerine Diokletian bizzat harp sahnesine gelmiş fakat onun harekete geçmesine lüzum kalmadan Galerius Ermenistan içlerinde Narseh'i bir hezimetle uğratmış ve kadınları ile çocuklarını esir almıştır (297). Bunun neticesinde İran şahı, Ermenistan ve Mezopotamya'nın Roma'da kalması şartıyla, Romalılarla barış akdine mecbur olmuştur ki, bu barış kırk yıl sürecektir.

Bu müddet zarfında surları tarafından korunan Urfa harbin felaketlerinden masum kalmakla beraber, istiklalini de elde edememiş ve iç kalede, valinin emri altında, bir Roma garnizonu oturmakta devam etmiştir.

Bu mücadeleler sonucunda yapılan anlaşmalar ile Fırat Nehri bu iki devlet arasında genel itibarıyla sınır olarak kabul edilirken arka planda Fırat'ın sularını paylaşmamak da ayrı bir savaş sebebiydi.

Fırat'ın Öksüz Bıraktığı Kale: Caber

Suriye'de Fırat Nehri'nin kıyısında harabeye dönmüş eski bir kale var; Caber Kalesi...

Bu kalenin hemen yanında yer alan türbenin öyküsü işlenmiş tarih kayıtlarına. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu, Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah Türbesi...

Malazgirt zaferinden sonra Erzurum bölgesinde yedi sene kalan Süleyman Şah, Orta Asya'ya geri dönmek üzere kabilesini hazırlar. Fırat kıyılarını takiben, Elbistan ve Halep üzerinden Caber Kalesi önlerine gelmiştir. Fırat'ın karşı kıyısına geçmek için Şah, atını nehre doğru sürmüş ve suyun derinli-

ğinde kaybolmuştur. Süleyman Şah'ın sudan çıkarılan naaşı, Caber Kalesi'nin yanına defnedilmiştir.

Osmanlı kaynaklarında Bilad-ı Şam olarak geçen bölge, imparatorluğun yıkılması üzerine sömürge haline geldi. Fransız mandası olan Suriye'nin sınırları dâhilinde kalan Süleyman Şah'ın mezarı 1921 yılında Türkiye ve Fransa arasında imzalanan Ankara anlaşmasıyla Türk toprağı kabul edildi. Böylece Türkiye'ye orada asker bulundurma ve Türk bayrağını çekme hakkı tanındı. Türkiye'nin sınırları dışında Türk askerinin nöbet tuttuğı tek kale Caber Kalesi'dir.

Süleyman Şah, tarih sahnesinde ne kadar kısmetsiz ise naaşı da bir o kadar talihsiz dönemler geçirdi. Suriye, Fırat Nehri üzerinde kuracağı Tabka Barajı'nın bitireceğini, Süleyman Şah türbesinin de tamamen barajın suları altında kalacağını bildirdi. Teklif olarak da türbenin Anadolu topraklarına taşınmasını istedi. Bu tatsız durum yeni arayışı beraberinde getirdi. Süleyman Şah Türbesi'nin Karakozak Köyü yakınlarına nakledilmesi kararı kabul gördü. Şimdilerde Süleyman Şah türbesi, Suriye'nin yapımına başladığı Teşin Barajı'nın suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya.

IV. Murad Fırat Kıyılarında

Padişah Dördüncü Murad, Bağdat Seferi için Üsküdar'dan Bağdat'a doğru hareket etmişti. Tarih 23 Zi'lhicce 1047/8 Mayıs 1638 Cumartesi gününü gösteriyordu. Aradaki mesafe, yüz mesafe, 110 konağa bölünmüştü. Üsküdar'dan itibaren 14. konak olan İnönü'nde, Konya'dan Padişahın karşılanmasında bulunmuş olan sadrazam orduya katıldı. Padişah Eskişehir'e vardığında Şeyh Edebali'nin kabrini ziyaret etti. Bolu, Konya, Adana üzerinde Halep'e 11 Rebiü'l-evvel 1048/26 Temmuz 1638 tarihinde varıldı. Orada 16 gün kaldıktan sonra Nizip'e geldi. Burada ordunun Fırat Nehri'nden

nasıl geçirileceğine dair planlar yapıldı. Ertesi gün ordu Birecik'te Fırat'ı 40 parça gemi ile vücuda getirilmiş olan bir köprüden geçti. Padişah IV. Murad ayrıca bir kayıkla nehrin öte yakasına geçmişti (Doğu yakası). Birecik'te, Cebecibaşı büyük güller atan beş büyük top döktürmüştü. Yine Fırat kıyısında bulunan Felluce iskelesinde de zahire nakli için 800 parça gemi hazır bulunuyordu.

Fırat'ın Bereket Kuşları

Eski el yazma belgelerden, Kelaynakların Avrupa'da 1504 yılından itibaren yaşadıkları tesbit edilmiştir. Orta Avrupa'da Alpler yöresinde yaşamakta olan bu kuş, ilk defa 1555 yılında yayınlanan Historia Animalium adlı eserde Corvus Sylvaticus adı altında C. Gessner tarafından tarif edilmiş ve yaşam biçimleri hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Daha sonraları, Avrupa'dan kaybolan bu kuşların Ortadoğu ülkelerine ve Afrika'ya göç ederek halen buralarda yaşadıkları tesbit edilmiştir.

Urfamızın şirin ilçesi Birecik'te ise kelaynak kuşlarının görülebileceği bir milli park bulunuyor. Dünyada sadece Birecik'te bulunan kelaynaklar, Mısır'dan Nil Nehri kıyılarından Fırat Nehri kıyılarına göç etmiş. Çeşitli böcek ve sürüngenlerle beslenen bu kuşların, zehirli tarım ilaçları nedeniyle 1970'lerde nesli tükenmeye yüz tutmuş. Ömürleri 25-30 yıl olan kelaynak kuşları tek eşliler. Eşi ölen kelaynak kuşu başka bir kuşla kesinlikle çiftleşmiyor. Erkek kuşlar da kuluçkaya yatıyor. Dünyada ortalama 530 adet kelaynak kuşu bulunuyor.

Şubat ayı ortalarında, Birecik'e gelen kelaynak kuşlarının kayalıklara yerleşmeleri mart ayı ortalarını bulmaktadır. Üremelerinin ardından yavrularını burada büyüttükten sonra temmuz ayı ortalarında Birecik'ten tekrar yavruları ile birlikte ayrılırlar. Bu hayvanların Birecik'e üreme için gelmele-

rinin nedeni, buradaki kayalarda bulunan kalsit maddesinin kelaynak kuşlarındaki üreme gücünü arttırdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Tek eşli olan kelaynak kuşları, her sene aynı eşle yuva yapar ve çiftleşirler. Yuva yapma gücünü gösterenler ergin olanlardır. Erginlik çağını doldurmaları için 5 yaşına ulaşmaları gerekmektedir.

1950'lerin başında Birecik'te 1000'den fazla olan kelaynak kuşlarının sayısında 1954 yılından itibaren önemli ölçüde azalma görülmüştür. Azalma nedenleri olarak, zirai ilaçların fazla kullanılması ile böcekçil olan bu kuşların doğal beslenme dengesinin bozulması, uzun süren göç esnasında gerek avcılar tarafından vurulmaları gerekse soğuk hava şartlarından etkilenmeleri gösterilmektedir. Göç eden kelaynak kuşları Lübnan-İsrail yolu ile Nil Vadisi veya Kızıldeniz Sahili'ne gitmekte olup sözü geçen yerlerde izlenememektedirler.

Gidenlerin dönmemesinden kaynaklanan bu azalmayı ve nesillerinin tükenmesini önlemek için 1972 yılında Birecik'te Kelaynak Üretim İstasyonu kurulmuştur. Bu istasyonda önce iki ergin ve dokuz adet yavru kelaynak kuşu ağ ile tutularak kafese konulmuş ve 1977 yılında üretime başlanmıştır. Korunmaya alınan kuşlar siyah yağsız et, rendelenmiş havuç, haşlanmış yumurta ve yem karması ile beslenmektedirler.

Şubat 1996 tarihinde üretim istasyonunda bulunan 52 adet kelaynak kuşu üreme için serbest bırakılmıştır. Üreme mevsimi sonunda 23 yavru ile toplam sayı 75'e ulaşmıştır. Bunlardan 4'ü İstanbul Bayramoğlu Hayvanat Bahçesi'ne, 5'i Atatürk Orman Çiftliği'ne verilmiş, 13'ü göç etmiş, 45'i ise halen istasyonda bulunmaktadır.

Yöresel olarak "Keçelaynaklar" olarak adlandırılan kelaynak kuşları Bireciklilerce kutsal sayılmaktadır. Kelaynak kuşlarının şubat ortalarında Birecik'e gelişleri Birecik halkı tarafından ilkbaharın geldiğinin bir işareti olarak yorumlanmaktadır. Aynı zamanda bereketin kuşları olarak anılırlar

Şair Mustafa Kaya'nın Fırat'ı

Benim ruhumun toprağı köyüm Fırat kenarına kuruludur. Ve azgın sularıyla büyüdük Fırat'ın. Çocukluk günlerim ve gençlik yıllarımın tadı, uzaktan gümüş-mavi-kurşunî çalan kimi yerde yosun renkli Fırat, geçtiğı her yerde iz bırakan hikayeleri ile ünlüdür.

Ahh Fırat'ın kenarındaki ayak izlerim. Her yıl giderim ve izlerimi sürerim. Yüzmeyi onda öğrendim. Köyün çocuklarıyla kaydırak yapmayı Fırat'ın durgun yeşil renginde denedim. Gençliğimiz Fırat'la boğuşmak ve onu alt etme yarışları ile geçti. Karşı tarafa geçer dönerdik ne tehlikeler arasında.

İstanbul Boğazı akıntısından daha güçlü bir akıntı ve zor nehirdir Fırat. Babayiğitlik gerekir. Kaç can aldı her köyde. Kaç yuvayı kısılandı. Kaç sözlüyü, nişanlıyı ayırdı. Ağıtlardan dutlar dökülürdü. Türkülerin en acıklıları Fırat kenarında yakıldı. Ve Fırat içimde sürekli akan azgın bir mücadelenin; güçlü, çetin, dayanıklı olmamın adı olmuştur. Evet hayata karşı duruşumun sertliği ve romantizmi iki zıt kutbu Fırat'ın renginde ve şiddetinde yaşarım ben. Bir yanda Fırat akar, ben de bir yandan akarım. hayatın boy ölçüşmeye kalkıştığı Fırat'la olan itirazları var.

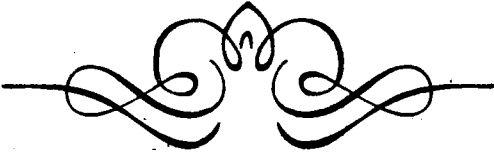
Fırat berekettir, sevgidir, toprağı seven en sadık dosttur. Bağrındaki zenginlikleri coşkulu akışında saklar. Kıvrım kıvrım dolana dolana. Sanki vücudunda insanın. Öyle akar benim doğduğum köylerde. Doğunun en güzel rengidir. En tatlı renkli suyudur. Kaç can kurban olsa da o bizim canımız, kanımızdır...

Müslüm Yücel'in Fırat'ı

Ölüm ki içinde Hallac'ın uyuduğı bir elbiseden başka bir şey değildir. Ölüm Fırat'ta kanla konuşuyor, sonsuza dek

bizimledir. Kar altında üşürken beyaz tahta çivilerle bir araya getirdiğim gemi, göğü delen iki ırmaktan geçti. Misk'in nur gözünden akar Fırat. Fırat geceleri bir medrese gibidir. Mümin gibi diz çöküp, çevreler onu köyler. Ve her köy rüzgarla, korkuyla akan bir Fırat'tır. Gaz lambaları geceyi yakarken, üzümler korkudan kararır ve Fırat buğday başaklarına gizli-den yürür. Fırat bu, dur deyince durmaz, ak deyince akmaz. Erzurum sahrasının ortasında bulunan Kân köyü dibinden geçer ve aktıkça Bağdadî turnalara eğlek olur, bitkilere can verir. Keman Kalesi'nin dibinden bir yol bulur kendine, Bingöl yaylalarına gelen Murat çayını içine alır. Güçlenir, Malatya'ya doğru akar, Samsat, Halfeti (ki şimdi yok), Birecik, Balis, Raka, Ruhbiye, Karkisa, Ane, Hadişa, Hiye, Abyar, Toruk, Hille, Kûfe, Kerbelâ gibi yerlere uğrar ve Şattülarap denilen yerde Dicle ile birleşir. Seher vakti Fırat'ın denize dökülmesi korkunçtur. Denizden büyük çılgınlıkla kopar. Tatlı su, acıyı boğmak ister; ama olmaz. Gün doğar, deniz geri çekilir ve doğa, bilinmezliği, bildik hale sokmuştur. Birecik'in gölgeli eteği Fırat'a vurunca cinler periler cirit atar. Çocuklar, evlilik yaşına gelmiş genç kızlar Fırat'ın kıyısında öyle bir başına gezemezler. Gelinlik kızları alıp, sularına katmak ister Fırat. Çocuklar o beyaz serinliğe ellerini sokmak isterler; ama Fırat bu, şakası yok. Çocukların yüzüne bu gelir dünyanın yaşanmaz olduğunu söyler. Fırat ve çocukları aldığı gibi kendi dünyasına katar, dört yüzden fazla belde ve kasaba korkar ya, "işte bu benim çocuğum" der, sonuçta çocukları mavi derinliğe bırakır, büyük balıkların midesi çocuğun kefeni olur.

YEDİNCİ BÖLÜM
ŞİİRLER AĞITLAR
TÜRKÜLER

Şu Fırat'ın suyu akar serindir...

Türküler

Fırat Kenarının İnce Dumanı

Fırat kenarının ince dumanı
Dağlara yayılır seher zamanı
Ben yarımından kestim artık gümanı

Bülbül bülbül ne ağlarsın yuvan mı yoktur
Bülbül bülbül yoksa benim gibi
Sızlar yaran mı çoktur
Bülbül şu dağlardan aşalım
Di gel gel ağlaşalım karşı karşıya

Fırat kenarında koyunlar kuzular
Yanıma gelmiyor gelinler kızlar
Değmeğin yarama derindir sızlar

Urfa yöresi

Türkünün Hikayesi

Urfa'nın Bozova ilçesine yakın Fırat kenarında iki köy varmış. Bu köyler birbirlerine komşuymuş ve ağalara mahsusmuş. Bir ağanın oğlu, diğerrinin de kızı varmış. Bu kız ve

oğlan da evlenme çağına gelmişler. Köylerin yakın olmasından dolayı birbirlerine gidip, gelirlermiş. Kızla oğlan birbirlerini görmüş ve sevmişler.

Günün birinde oğlanın babası hanımına: "Oğluna sor, eğer evlenmek istiyorsa onu evlendirelim" demiş. Hanımı da oğluna bildirmiş, oğlu da "komşu köyde falanca kızı bana isteyin" diye istekte bulunmuş, anası da babasına oğlunun isteğini bildirmiş. Oğlanın babası köy komşusu olan ağanın kızını oğluna almaya karar vermiş. Bunun üzerine vakit geçirmeden köyden bir kaç yaşlı adamı alıp, komşu köye oğlunun sevdiği kızı istemeye gitmişler. Eskiden beri bizde başlık adedi vardır. Kızın babası tarafından istenen başlık parası oğlan babası tarafından kabul edilmiş.

Kızı istemeye gittiklerinde mevsim güzmuş. Kız babası "Bahar gelince iki genci baş-göz edelim " demiş. İki tarafta düğün hazırlığına başlamışlar. Gelini getirecekleri günü tespit etmişler. Köyde gelin ve damat tarafı atlara binerek cirit oynarlarmış. Gelenleri silah sıkarak karşılaşmışlar. Damatta gelini getirmeye giden kafileye katılmış. Gelini deveye bindirmişler. Düğün alayında nara atılır ve davul zurna çalınır, bu şekilde gelin hareket eder. Silahlar sıkılır.

İkinci köyün hududuna girerken serseri bir kurşun gelinin kalbine saplanır, gelin cansız olarak yere düşer ve ölür. Düğün alayı da bir anda şivan yerine döner. Herkes hüznün içerisinde gelini mezara gömerler. Damat çok üzülür, deliye döner. Gelinin köyünde taziye 3 gün kalırlar. Oğlanın gözünün yaşı dinmez. Her gece kızın mezarına gidip, sabahlara kadar ağlar ve bu türküyü dile getirir. Gece yarısı Fırat Nehri'nden yükselen su buharını seyrederek bülbüllerin ötüşünden hüzünlenererek bu türküyü söylemeye başlar.

Fırat (Bingöllerden Süzülürsün)

Bingöllerden süzülürsün inersin

Geçtiğin yaylalar serin mi Fırat

Bir yol şahlanırsın bir yol dinersin

Sevdalı gönüller yerin mi Fırat

Durmadan yürürsün seferin mi var

Posta iletecek haberin mi var

Hıçkırın sesinde kederin mi var

Senin de dertlerin derin mi Fırat

Vecdi Bingöl

Şu Fırat'ın Suyu Akar Serindir

Şu Fırat'ın suyu akar serindir
Ölem ölem derdo ölem akar serindir
Yarimi götürdü anam kanlı zalimdir
Ölem ölem kanlı zalimdir nasıl gülem

Daha gün görmemiş taze gelindir
Ölem ölem derdo ölem taze gelindir
Söyletmeyin beni anam yaram derindir
Ölem ölem yaram derindir nasıl gülem

Kömürhan köprüsü harput'a bakar
Ölem ölem derdo ölem harput'a bakar
Kör olası zalım fırat ocaklar yıkar
Ölem ölem ocaklar yıkar nasıl gülem

Ahbapların gelmiş ağıtlar yakar
Ölem ölem derdo ölem ağıtlar yakar
Söyletmeyin beni anam yaram derindir
Ölem ölem yaram derindir nasıl gülem

İzzet Altınmeşe / Elazığ Yöresi

Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar

Fırat kenarında yüzen kayıklar
Anam ağlar bacım beni sayıklar
Başıma toplanmış bağıryanıklar
Ne'ttim size beni yare götürün

Fırat kenarında esvap yumuşlar
Yuyup yuyup gül dalına koymuşlar
Sevmediğim yere sevdi demişler
Sevem de kurtulam elin dilinden

Elazığ Yöresi

Şiirler

Gazi Ertuğrul Bey Manzumesi'nden

Bak şu nehrin hoş-nümâ refâtına
Âdemin cûşış verir efkârına

Bir büyük nehrin hırâm-ı dil-keşi
Gark-ı hiss eyler dil-i deryâ-veşi

Hem mükedder, hem safâ-engîz olur
Zevki bir hüzn-i sürûr-âmîz olur

Çok mu seyrinden hurûşân olsa dil
Bahr-i ma'nâdır sudan mazmûn değil

Çîn-i mevcin hat kıyâs eyler bakan
Mâ değil bir bahr-i ma'nâdır akan

Âsyâ'nın âb-ı rû-yı dâimi
Hâki atşân-ı Irâk'ın hâdimi

Gâh feyyâzâne bir tuğyân eder
Geçtiği sahrâları reyyân eder

İsmi tuğyân kendi ihsân bir hurûş
Sonra mezrûâtı eyler tâ-be-düş

Câ-be-câ ma'mûrdur sâhilleri
Nîl-i sâni addolunsa var yeri

Dicle'yi sevmiş koşar dildârına
Dicle de âşık onun dîdârına

Âkıbet yârıyla hem-âgûş olur
Bûsiş-i nehreyn cûş-â-cûş olur

Seyrine doymaz o hâlin dîdeler
Şevki aynıyla görür gam-dîdeler

El-Cezîre şanlı bir maḥbûbedir
Türlü tezyînât ile mashûbedir

Hak demiş sûret verince hilkate:
"Ey tabîat! Al nigâh-ı dikkate

Aşkın izhâr et o garrâ dilbere
Gerçi yoktur ihtiyâcı zîvere

Zînet-i maḥsûsa ver cenbeynine
Al iki bâzû-yı sîmîn beynine"

Ey Fırat! Ey muhtır-ı sad mâcerâ
Sad değil, var sende bî-had mâcerâ

Yanlarında var imiş kâşâneler
Pek müessir söylüyor vîrâneler

Bâkiyât-ı âlem-i dîrînedir
Belki her vîrâne bir gencînedir

Bak neler bulmakta keşf ehli neler
Ehline mekşûf olur gencîneler

Her hazîn vîrâne bir pinhân cihân
Bir kuş âvâzında bin ma'nâ nihân

Âşikâr ol ey nihân! Bînâlara
Mahrem olsunlar bütün ma'nâlara

Ey hîred! Gözden geçirsen sâhili
Hâk ile yeksân görürsün Bâbil'i

Bir zamân ol eşher-i büldân idi
Çünkü fevka'l-âde âbâdân idi

Var idi hûn-hâr Keyhusrevleri
Nerde Keyhusrevleri, pey-revleri!

Ey harâbe! Nerde mülk-ârâların?
Nerde İskenderlerin, Dârâların?

Nerde cedveller, ne oldu havzalar?
Nerde nev-peydâ mu'allak ravzalar?

Nerde ma'ber, nerde heykel, nerde sûr?
Nerde kulle, nerde Nemrûd-ı cesûr
Ey Fırat! Ey nîme-i Şattü'l-Arab

Sende mevc urmakta hem gam, hem tarab"

Derken ettin hüzne müstağrak beni
Kurb-i "Sıffîn"den geçer gördüm seni

Emr-i aşka inkıyâd ettim yine
Haydar-ı Kerrâr'ı yâd ettim yine

Reh-güzârındır diyâr-ı Kerbelâ
Yâd olunsun şehriyâr-ı Kerbelâ

Kerbelâ yâdıyla cân âgâh olur
Her nefes yâ âh, yâ Allâh olur

İşte en hayret-fezâ bir hâile
Ba'd-ezîn lâzım mı gitmek Bâbil'e

Bak ne istiğrâka sevk ettin beni
Göz yaşı zanneyliyor çeşmim seni!

Zikre şâyândır Fırât'ın her yeri
Ben ki bir Türküm unutmam "Ca'ber"i

Türk olan ni'met-şinâs olmak gerek
Var yeri gitsem "Mezâr-ı Türk"e dek

Ey Mezâr-ı Türk! Safvet-hânesin
Hâbgâh-ı şâhsın, şâhânesin

İftihâr et ey sarây-ı ma'nevî!
Şâh-ı Türkân sende olmuş münzevî

Zâirin olsun muvakkar dâimâ
Şâmitin olsun muhakkar dâimâ

Ey Süleymân Şâh! Minnetdârınız
Şâkir-i evlâd-ı feyz-âsârınız

Oldu ihlâsınla fahr-i dûdmân
Oğlun Ertuğrul gibi bir kahramân

Âferîn Ertuğrul'un yârânına!
 Âferîn Ertuğrul'un Osmân'ına!

Şânımız Osmânsız olmaz şânlıyız
 Bunca milyon halk hep Osmânlıyız

Vâkı'â Osmânlılıktır şânlılık
 Bilmeli ammâ nedir Osmânlılık!

Yağmurlu havâ Fırât çağlar
 Sâhilde bütün aşâir ağlar

Gam âteşi nehr ile hem-âgûş
 Mânend-i Fırât gam da pür-cûş

Kalmıştı cünûd bî-Süleymân
 Olmaz idi girye derde dermân

Sarmıştı kulûbu hüzn ü hayret
 Ertuğrul'a düşmesin mi gayret

Baktıkça o kavm-i hoş-nihâda
 Dil-teng olurdu şâh-zâde

Cengîz mesâibin edip yâd
 Eyledi şu yolda âh u feryâd:

"Ey azlem-i zâlimân-ı hûn-rîz!
 Ey âileler belâsı Cengîz!

Ey âfet-i cümle-i memâlik!
 Ettin bizi de bu râha sâlik

İsmetle çıkıp diyârımızdan
 Geçtik bu uğurda varımızdan

Dağlar, dereler, bayırlar aştık
Yersiz gibi bunca yer dolaştık

Sevdâ-yı vatân olunca gâlib
Olmuştu peder kufûle tâlib

Geldik geçecek idik Fırât'ı
Terk eyledi şâhımız hayât

Ölsem yeri var bugün kederden
Cân-sûz imiş ayrılık pederden!

Amnâ ne peder, ebü'l-aşâir
Olmuştu aşâire müzâhir

Bin âile kaldı bî-peder âh!
Sad âh ki olmaz öyle bir şâh!

Âvâre fakîrler nasîri
Bî-çâre yetîmler zahîri

Kurtardı himâyetiyle halkı
Fahr eyleyin ey kabîle halkı!

Görmüş mü, görür mü çeşm-i âlem
Cengîz gibi belâ-yı mübrem?

Efâline ey denâet-âyîn!
Hayrân olur en denî melâîn

Yüzbinleri geçti yaktığın cân
Tıyn etti zemîni döktüğün kan

Yer kana boyandı gök de âha
Havf eyle ki aks eder İlâha

Sen dehri İlähsiz mı sandın
Bu mülkü sipâhsiz mı sandın!

İsterse eder Hudâ-yı ekber
Bir emr ile kâinâtı asker

Gâlibdir o bî-niyâz gâlib
Bir demde olur hayâtı sâlib

Mağlûb ona mevt ü zindegânî
Bâkî o onun sivâsı fânî

Muallim Naci

Şiirin Açıklaması:

Muallim Naci'nin manzumesine adını veren Gazi Ertuğrul Bey, kendisiyle ilgili konularda, henüz tarihçilerin bile anlaşılmadıkları bir şahsiyettir. Ondandır söz eden kaynaklarda⁴⁰ açıkça görüleceği gibi, Ertuğrul Bey'in ecdadı ve mensup olduğu kavim anlaşmazlık konularının odak noktasını oluşturur. Muallim Naci, bu farklı yaklaşımlar arasında en yaygın olanını esas almıştır. Onun, manzumede verdiği Ertuğrul Bey portresine göre Ertuğrul, Süleyman Şah'ın oğlu, Osman'ın babasıdır. Süleyman Şah, Fırat'ı geçerken boğulmuş ve Caber kalesinde "Türk Mezarı" adını alan yerde toprağa verilmiş ve bundan sonra aşiretin

---

40 Bununla ilgili olarak bkz: M.Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri", *Bellekten*, 1923 (28), s.219-303; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988; H. Adnan Erzi, "Tahlil ve Tenkitler", *Bellekten*, 1940 (14-15); Mükrimin Halil Yınanç, "Ertuğrul Gâzi", *İslâm Ansiklopedisi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1961, s.99-103.

idaresi Ertuğrul'un eline geçmiştir. İşte, Muallim Naci'nin trajedi denemesi, ayrıntıları üzerinde daha sonra durulacak olan böyle bir Ertuğrul Bey portresi üzerine kurulmuş, klâsik trajedi anlayışında önemli yeri olan olay zenginliğinin gerisinde kalarak, birkaç olayla bu portre beslenmeye çalışılmıştır.

Gazi Ertuğrul Bey manzumesinde anlatılanları, manzumenin kompozisyonuna bağlı kalarak, on iki bölümde ele almak mümkündür. Naci, ilk bölümde (1-16. beyitler), daha sonra ele alacağı asıl konunun fizikî görüntüsünü çizerek manzumeye başlar. Ancak, bu bölümün temel objesi olan Fırat, daha bu basamaktan başlayarak yavaş yavaş fizikî görüntüsünden uzaklaşır, tarihte ve insanların hayatında oynadığı rolle adeta bir kişilik kazanır. Başlangıçta ve Fırat'la ilgili kimi bölümlerde onun hakkında verilen bilgiler, coğrafya bilgilerimizle birleşen bir çerçevede iken, gittikçe bu görüntünün yerini,

Çok mu seyryenden hurûşân olsa dil

Bahr-i ma'nâdır sudan mazmûn değil

Çîn-i mevcin hat kıyâs eyler bakan

Mâ değil bir bahr-i ma'nâdır akan

mısralarında ifade edildiği üzere, insanlarda çeşitli duygu ve düşüncelere yol açan, kısaca tarihî misyonuyla yeni bir anlam kazanmış Fırat görüntüsü alır. Böylece Naci'nin, Fırat'a yüklediği nitelikler veya onu algılayış biçimiyle, şiirin konusunu tarihî bir temele oturtmak çabasında olduğu açıkça anlaşılır.

İkinci bölüm (17-28), bu çabanın daha da belirginleştiği, adeta Fırat'ın tarihî kimliğinin sorgulandığı bir bölüm olarak dikkati çeker. Burada Fırat, pek çok şeyi sinesinde gizleyen, geçmiş bir medeniyetin perde arkası olarak verilir.

Bir kuş âvâzında bin ma'nâ nihân

mısraı, Naci'nin, sözünü ettiği medeniyetle Fırat arasında

kurmak istediği ilişkinin çok özlü bir ifadesidir. Babil de, bu medeniyetle özdeşleşen tarihî dekorun bir kesiti, ama önemli bir kesiti olarak karşımıza çıkar. Yine burada adları geçen Keyhusrev, İskender, Dârâ ve Nemrûd bu medeniyeti karakterize eden şahsiyetler olarak düşünüldüğünde, güç ve kişi hakimiyetine dayanan bu medeniyetin niteliği konusunda Naci'nin hiç de olumlu bir bakış açısı içinde olmadığı sonucuna varılabilir. Nitekim "hûn-hâr Keyhusrev" "Nemrûd-ı cesûr" nitelemeleri ve İskender'le Dârâ hakkındaki bilgilerimiz⁴¹ de böyle düşünmemizi kolaylaştırmaktadır. Burada doğrudan yaşanmakta olan trajik bir olay bulunmamasına rağmen, şüire trajik bir hava veren şey, en iyi ifadesini

Ziya Paşa'nın,

Seyr etti hevâ üzere denir taht-ı Süleyman

Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde

mısralarında bulan "yokluk" düşüncesi veya insanın ne kadar güçlü olursa olsun gücünün bir sonu olduğu, dolayısıyla insana yakışanın da bu gücü insanlığın yararına kullanması gerektiği anlayışdır.

Üçüncü bölüm (29-35), ilk çağ medeniyetlerinin ele alındığı ikinci bölüm (17-28) ile, dördüncü bölüm (36-45) arasında bir geçiş bölümü olarak tasarlanmıştır. Naci bu bölümde, Fırat'ı farklı bir tarihî atmosfer içinde ele alır ve onunla İslâm tarihine ait olaylar arasında ilişki kurar. Sıffin olayını, Hz. Ali'yi, Kerbelâ'yı hatırlatır. Bunlar vesilesiyle insanın duyabileceği üzüntüyü,

Kerbelâ yâdıyla cân âgâh olur

Her nefes ya âh, ya Allâh olur

41 Bu adlar hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Talât Onay (Haz: Cemâl Kurnaz), Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1992.

mısralarında dile getirir. Bu bölüm aynı zamanda,

Ba'd-ezîn lâzım mı gitmek Bâbil'e

mısraında dile getirildiği üzere, iki farklı medeniyet arasında bir karşılaştırmanın da yapıldığı bölümdür.

Asıl konunun hazırlık bölümleri olarak kabul edilebilecek bu üç bölümden sonra Naci,

Zikre şâyândır Firât'ın her yeri

Ben ki bir Türküm unutmam "Ca'ber"i

diyerek Türk tarihine bir kapı aralar ve bu dördüncü bölümde (36-45), manzumenin asıl konusuna geçmek için ilk adımı atar. Mısra sayısı bakımından fazla uzun olmamakla birlikte, manzumenin önemli kavramları bu bölümde ele alınmaya başlanır. Ayrıntılı olmasa da Türk ve Türklüğe, Osmanlı ve Osmanlılığa ilişkin düşünceler belirtilir. Süleyman Şah, Ertuğrul ve Osman'a duyulan sevgi ifade edilir.

Beşinci bölüm (46-79), Süleyman Şah'ın ölümünden sonra aşiretin ve askerinin içine düştüğü durumun tasviri ile başlar. Fırat'ı geçerken boğulan Süleyman Şah'ın ölümüyle halk, başsız kalmış ve sorumluluk Ertuğrul'a düşmüştür. Naci burada, Süleyman Şah'ın ölümünden duyulan üzüntüyü, şaşkınlığı ifade etmek için Fırat'ı da bu tabloya dahil eder ve böylece üzüntünün yoğunluğunu artırır.

Yağmurlu havâ Firât çağlar

Sâhilde bütün aşâ'ir ağlar

Gam âteşi nehr ile hem-âgûş

Mânend-i Firât gam da pür-cûş

Kalmıştı cünûd bî-Süleymân

Olmaz idi girye derde dermân

Sarmıştı kulûbu hüzn ü hayret

Ertuğrul'a düşmesin mi gayret

Fırat Ağlıyor

Yayladan, Bingöl'den sökün eylemiş,
Yine bahar gelmiş Fırat çağlıyor.
Kim bilir ne olmuş, neler söylemiş.
Birecik önünde Fırat ağlıyor.

Sular döne döne burda kıvranır,
İleriye gider, geri davranır,
Ey Fırat! Kim görse seni inanır,
İçini bir gizli keder dağlıyor.

Bilmeyim olur mu ben o kederi,
Sızlıyor kalbimin en gizli yeri.
Köprüden geçmiyor artık ileri,
Ey kayık; yolunu kimler bağlıyor?

Coş Fırat coş, atıl, yüksel durmadan,
Sen de gönlüm gibi çağla bir zaman,
Talihim, ayrılсан bile vatandan,
Ca'ber'de sana bir mezar sağlıyor.⁴²

Çek sudan kayıkçı artık küreği
Karkamış'a vardık, çevir dirseği,
Karkamış evinin kızı, erkeği,
Susalım, dışarda Fırat ağlıyor!

Ahmet Kutsi Tecer

---

42 Ca'ber Kalesi, Suriye sınırları içinde olup, Türkiye Cumhuriyetine bağlı bir kale. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın mezarı oradadır. Fırat'ı geçerken boğulmuştur.

Fırat

Şu mavi dağların uzaklarında
Bir akar suyun adıdır 'Fırat'
Ve sevdiğim çocuğun dudaklarında
Sevdiğim bir türkünün adı...
Türkünün tadına karışır
Söyleyen dudakların tadı.

Ey beyaz çocuk, sarışın çocuk,
Dilinde her şey güzelleşen
Cana yakın çocuk...
Kızım, kardeşim...

Günler, geceler ötesi,
Gelirse beklediğim
Masal gecesi;
Şu fani dünyada her murad olsun
Ve senden doğacak kızımın
Adı 'Fırat' olsun!

Arif Nihat Asya

Zeynep ve Uzaktan Fırat Üzerine İkili Anlatım

İşte size söylüyorum
Toprağın yorulacağını
Fırat'ın ordusuyla kâh cenge vardığını
(*kâh uykuya varmıştır*)

Zeynep'in fakir göğsü, cılız bacağı Fırat cenge vardıkça
kabarmış

Uykuya vardıkça kırılmıştır

-Zeynep çık kuyudan

-Ben çıkmam kuyudan

Cahit Zarifoğlu

Fırat Destanı

Ağrı Dağında karlar tutuşur
Bahar gecelerinde
Ve Erzurum masallarıyla karışır
sularına Fırat'ın

Rüzgar ve Fırat
Bir Harput türküsü olur
Kömürhan köprüsünde

*-Kömürhan Köprüsü Harput'a bakar
Kahrolası zalim Fırat, ocaklar yakar*

Nedir bu Göz yaşlarında akıntın
Nedir bu yılan kavis, dalgalı halin
Nedir bu yeşertin, mavimsi ellerin
Nedir bu bir yudum suya hararetin

Kutsal kitapta adındır bilirim
Tatlı suyun mu ilham vermiş şiirimize
Ve Mısır'a Sultandı bilirim
Rüyası bir hayal idi Yusufun
Mısır üzre Nil, Harran'a dek Fırat

Ve sonra
Kutsal ayetler sulandı Fırat'ım
Hüseynimi selamla Kerbelâ'dan
Rahmetini düşün ve bereketini
Düşle yıllarca..

Bir gece vakti ansızın anafor
Rüyamda akıyordun ey nehir
Akıyordun Harran'a
Buğday danesini düşürdü Havva
Adem'den sonra

Ve hey dibinde yosun tutan Fırat
Ve hey ağlamaklı beklenen sırat
Ve hey dilinde tüyü bitmiş Kırat
Dedem üç kıtada at sırtında
Bağrını yarar iken hilâla
Sana sahip olmak çok zor anlıyorum
Bunu ta ceddin Süleyman Şah'tan biliyorum

Eyyüp Azlal

Birecik'ten Antep'e

Güzeldir Birecik, bir masal beldesi kadar...

Güzeldir, hayalî resimler gibi

Kale'nin üstünde sıra sıra kuşlar...

Ve Fırat:

Bahar günlerinde; genç bir asil at

Coşkunuyla köpürüp şahlanan Fırat,

"Sana aşkım!" der gibi

Mırıldanarak Birecik'i sımsıkı sarar belinden.

Biz geride bıraktık Fırat'ı

Ve geride kaldı sevdiğim küçük şehir.

Yol bizi Antep'e götürmektedir.

1946

Halide Nusret Zorlutuna

Uzun Zöhre ve Fırat

Fırat'ın kurbanı Uzun Zöhre'nin anısına...

Uzun Zöhre uzun
Fırat çok yaman
Uzun Zöhre kararlı
gececek karşıya
Fırat, vermiyor aman.

Uzun Zöhre, balta sallayacak
asırlık gövdelere
karşı yakkada
Fırat çok zalım
dayanmış sırtını
dağlar var arkada

Fırat, kızgın
Fırat, köpürmüş
Fırat, soğuk
Bir imdat sesi yırttı
Munzur Dağları'nı
boğuk, boğuk.

Uzun Zöhre, Fırat oldu
Yok şimdi
ne dillerde adı
ne dağlarda feryadı
Söylenir sadece
Divriği ve yöresinde
kaynağı belirsiz
üç, beş ağıdı...

Hıdır Çam

Fırat Cennet Anıtı

Kim söndürür alınıdaki ateşi
 Senin öfken olmasa, hırlı duruşun
 Akar mıydı böyle gözyaşları bir devrin
 Tarihe en tepeden altın vuruşun
 Olmasaydı Fırat, böyle tutar mıydı yelelerini tarihin
 Böyle oturup ağıt yakan kadınlar
 Göz koyup uzaklara tüten dumana karşı
 Apak saçlarını yunmuş urbalara sarıp
 Bağlar mıydı başlarım
 Aksini görüp de sulara
 Analar, gülmelere geç dönen analarımız
 Yarınlara haber salan analarımız
 Bir başına ölür müydü esmer bir ölümle yapayalnız
 Ey azgın denizlerin dinmeyen ağrısı
 Al ömrümün geç gelen baharlarını
 Sar yaralarına
 Beni kıyılarında gezdir
 Değil mi ki aşkta böyledir
 Ey uykumu tekrarlayan çağıldı
 Ey kanı canıma karışan Fırat
 Bir damla suyum ben göz pınarından
 Taşır beni
 Katık yap toprağına
 Gök ülkesine fırlat!

 Kim döndürür sen olmasan
 Uzadıkça uzayan kolların olmasa

Bu değirmen taşını akrep yelkovan
Hepimiz böyle me'yus
Hepimiz dünya yorgunu
Kışlarımız ziyadesiyle uzun
Kravatlar ve Ankaralar takıştıırıp üstümüze
Ve bir sürü rozet
Bilirsin neden yorgundur mağrip atları
Çün cennetten gelir sesin ve nefesin
At yapıp biner onlar inatları
Ey ayağının tozuyla kapımıza gelen ırnak
Ey binlere yıllık ezberimiz
Ey dudaklarımızın rahmeti Fırat
Yolun bize ah ne kadar uzun
Sana ulaşacak mecalimiz yok
Ağzımız kuru
Kanalım
Bize geldiğın cenneti anlat!

Hüseyin Akın

Fırat Gözlü

Sisler arasındaki anılar canlandı birden
 yolları ırak topraklar
 uzayıp giden ekspres tren
 bozkırlara benzeşen yüzlerin
 anlatmak istediği ne?
 kaç istasyon geçti
 başlarında aklı yok insanlar
 kaçtıkça şehir kovaladı
 vagonlara elsizdi çocuklar
 öyle gözleri olmalı
 sevdiğinin
 yıllardır çıkmıyor karası
 böyle çekmeli sevdayı
 uzaklarda bırakılan bir gamze
 Fırat kadar coşkulu akmalı
 yıllar geçse de üzerinden.
 çocuk değildim
 içime düşen lav yaktıkca.
 akıyordu Fırat serinletmez
 ve
 gezdirip durduğum duygular
 yaşlanmadılar.
 öyle gözleri olursa
 ne yapsın geceler
 ne yapsın...
 buz kesildi şehir
 infaz ettiler sevdanı
 yüzüme dikilen ceza
 biraz önce çözüldü
 özledim Fırat'ın sesini

bıraktığım kara gözleri
uzaklara uzayıp giden yolları var
yakınlaştıkça uzaklaşan kentin inadına
böğürtlen mevsimi geçmedi daha
şehrin alaylı yüzü yoktu
selamlaştığım insanlarda...

tarihsiz
talihsiz
tarifsiz

Cennetten kopup gelen gizemsin
Bir yanın kıyamet
Bir yanın bereket

Mustafa Kaya

Fırat

Peygamberler dolaşır kıyılarında
Aşk ve efsane kokar suyun
Kim bilir kaç bıçak saplanmış kalbine
Kim bilir kaç damla kan düşmüş toprağına
Bazen kanla kirlenir toprağın
Bazen suyla...
Herkül gücünü sende sınar
Sende durur ancak Roma ve Bizans
Sende durulur öfke ve hırs

Mehmet Kurtoğlu

Sulardaki Yüreğim

bütün acılar yediemin yüreğimde
bütün hüznleri zimmetledim
geri vermiyorum arta kalan ne varsa
geri vermiyorum
Dicle, Fırat'a kavuşana kadar

ey koynunda beslendiğim türküler
kederlerindeki küskünlüğüm
açmazlardaki parantezim
(Kömürhan da küsmüş Harput'a bakmıyor oy)

Eyyy Amed
yalnızlıkların ve surların kenti
dar zamanlara mı sıkıştı dar sokakların
bilmez misin ki Fırat'ı başım gözüm üstüne akar
akar
akar da canlar yakar
(Zeyno gelin ağıda durmuş, kirvem başında)

kaçıncı mevsimden düşüyor ayrılık
kaçıncı vurgunlarda kimsesizliğim
neden aynalardan geri dönüyor sesim
Bingöl'ün bin bölünmüşlüğünde
kimler çalar sözcüklerimi bilirim
ben bilirim

sabrımın sınındığı isyanda
çıkamaz oluyor çıkamaz sokaklar kendi çıkamazlarından
neyleyim
ay şavkını bırakmış Fırat'a
bense yüreğimi Hazal'a

Mustafa Suphi

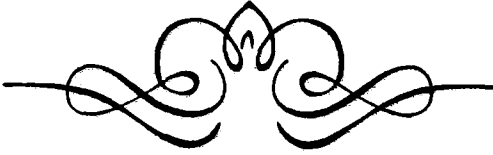
Beddua

Bir karar okunur aile meclisinde
 ve ansızın bir kalem kırılır kör olasıca
 yasak aşkın bir yanını alır götürür çıtırtilar arasında
 uzaklarda bir körpe dibini boylar suyun
 Fırat'ın suları yüreğine sızar kursun deliklerinde
 çığlıklar yok olur gecenin derinliklerinde

Bir delikanlı gururla kaldırır başını
 Kana buladığı namusu kahrolasıca,
 ve bir serinlik ferahlatır taş kesilmiş yüreklerini
 katilliklerini gizler töreleri
 iki damla kan sızar gözlerinden
 bir anne ellerini açar semaya yanarken yüreği
 kimselere göstermez içine akıtır gözyaşlarını gizlice
 beddualar geçer yüreğinden azgın sularına
 be hey Fırat... suyu kuruyup çöl olası,
 kahrolasıca....!
 ve bir ezinti sarar her bir yanımı
 ölmüşçesine
 yok olmuşçasına...

Rıfat Gürsoy

SEKİZİNCİ BÖLÜM
EKLER

Bak Şu nehrin hoş-nüimâ reftârına

Âdemin cûŐiŐ verir eskârına

Muallim Naci

Fırat Arap Tavşanı

Fırat kıyısı ve özellikle Birecik, Fırat Arap tavşanı için oldukça önemli bir yaşam alanıdır. Bozkırlarda yaşayan Arap tavşanının gövdesinin üst kısımları grimsi kahverengi ile koyu gri arasındadır. Toprağa açtığı deliklerde yaşar. Otsu bitkiler, bitki sürüngenleri ve meyvelerle beslenir.

Fırat Kavağı

Fırat kavağını, Suriye sınırlarından başlayarak kuzeyde Atatürk Barajı'na kadar görmek mümkündür. Kavağın en güzel örnekleriyse Suriye sınırı, Birecik ve Halfeti'de görülmektedir. Ayrıca Göksu, Seyhan ve Dicle nehirlerinin kıyılarında da bulunduğu bilinmektedir.

Fırat kavağı 10-20 metre boyuna ulaşabilen bir ağaçtır. Kabuğu açık gri-kahverengindedir. Mayıs sonu haziran başında çiçeklenir. Tuza dayanıklılığı, kuraklığa uyumu, rüzgar ve kum fırtınalarına karşı dayanıklılığı ile zor koşullarda hayatta kalabilmektedir. Söğüt ve acı söğüt olarak da bilinir.

Çizgili İshak Kuşu

Çizgili ishak kuşu, Türkiye'de sadece Birecik ilçesinde ve Fırat kıyılarında yaşamını sürdürür. Çizgili ishak kuşu dik kulakları olan ortalama 20 cm boyunda bir baykuş türüdür.

Bir çok baykuş türü gibi sadece geceleri hareket halindedir ve geceleri avlanmaktadır. Gündüzleri ise, uyuyarak geçirmektedir. Böcekler, kertenkeleler, küçük memeliler ve bazı küçük kuş türleri ile beslenmektedir.

Fırat Kablumbağası

Sadece Fırat kıyılarında yaşayan Fırat kaplumbağası, Birecik ve Türkiye için nadir hayvan türlerindedir. Barajlar nedeniyle Fırat kıyılarının yok olmasından dolayı Fırat Kaplumbağası yaşam alanlarını kaybetmektedir.

Fırat kaplumbağası, boyu bir metre olabilen ve başında küçük, yumuşak bir hortum bulunan bir kaplumbağadır. Çamurlu göl ve nehirlerde yaşar. Hava almak için su yüzüne çıkar. Hortumunu su yüzüne çıkararak nefes alır. Derileriyle ve ağızlarının içiyle solunum yapabildikleri için su altında çok uzun süre kalabilirler. Fırat boyunca çok az yerde yaşamlarını devam ettirmektedirler.

KAYNAKÇA

- Görkem, İsmail, *Türk Edebiyatında Ağıtlar*, Ankara, 2001
- Karahan, Abdülkadir, *Fuzuli-Muhiti-Şahsiyeti*, İst., 1995
- Arın, Ergin, *Sümer Türkleri*, İst.1968
- Işıltan, Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İst. 1968
- Çapku, Murat, *Doç. Dr. Ali AKYÜZ Hoca, Fırat'la ilgili Hadisler İle İlgili Röportaj, Yeni -Dünya Dergisi*,1 Şubat, İst. 2003
- Açıkgöz, Halil, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, Seyran Yay.
- Kurtoğlu, Mehmet, *Urfa Efsaneleri*, İst. 2005
- Naci, Muallim, *Ertuğrul Gazi Bey Destanı*,Hazine-i Fünun 10 Eylül 1310 (1897)
- Yücel, Muhsin, *Kürt Coğrafyasında Göl ve Irmak Efsaneleri*, İst. 2003
- <http://www.harunyahya.org>
- Çakırtaş, Şeyhmus, *Radikal İki Gazete Eki*
www.dusuncetarihi.sayfasi.com
- <http://www.tevhid.net/kuran/isra.htm>
- <http://www.hristiyan.net>
- Rc Sproul, *Tanrının Seçimi*, (Çeviren: Hasan Can KÜLAHCIOĞLU)

Arslanbulut.net

ACJTR-American Council on Jewish-Turkish Relations

Yahya, Harun, Yahudilik ve Masonluk, İst. 1987

Şengül, Hüseyin, *Bir Gezi, Bin Renk*, İst. 2005

Zarifoglu, Cahit, *Bütün Şiirleri*, İst, 1998

İpek, Naci, *Şiirlerde Urfa*, Şanlıurfa, 1964

Hicri, Misbah, *Şiirlerde Harran*, Şanlıurfa, 2003

Erat, Selçuk, *Fırat Kırmızı Akacak*, ADA Dergisi, Samsun, Ocak
- Şubat 2006

Karlıkh, Şaziye (editör), *Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa*,
Garanti Leasing, İst. 1998

Tanpınar, Ahmet, *Beş Şehir*, İst. Nisan 1999

Kaplan, Ramazan, *Muallim Naci'nin Gazi Ertuğrul Bey Destanı
Üzerine*, İlmî Araştırmalar.

Vital Cuinet. *La Turquie d'Asie* (1891), II, v.d; von Op
penheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen*

Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabcacı Yay.
İst. 1999

Jean Bottère, *Mezopotamya*, Ank. 2003

Jeremy Black/Anthony Green; *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*.
Aram Yayıncılık, İstanbul 2003

Will Durant; *Medeniyetin Temelleri*, Birleşik Yayıncılık, İstan-
bul 1996

Altay Gündüz; *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Bükce Yayınları,
İstanbul 2002

Aydın Sayılı; *Mısır ve Mezopotamya'da Bilim*, A. Ü. DTCF
Yayınları, Ankara 1966

Server Tanilli; *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 1981

Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 2003.

E. Peterich. *Küçük Yunan Mitolojyası* MEB Yay. Çev. S.
Baydur Ank.

Editor: M.F. Lindemans There are currently **221** articles in this area. This section was last updated on January 01, 2006.

Ali Karduxos, *Kürt Dilinin Etimolojisine Giriş*, 2005

<http://ferheng.org/index.php> Kürtçe sözlük

Doğan D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İst. 1996

Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, İst.1989 (Dr. Mehmet Emin Açar baskısı)

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İst. 2002

Yurtbaşı Metin, *Örneklerle Deyimler Sözlüğü*, Mart 1996 İst.

Sarı, Mevlüt, *El-Mevarid/Ararçça Lügât*, İst.

Hicazî, *Furkan Tefsiri*, C.V, S.166-167, İst.

efsane nehir FIRAT

www.azlalkitap.com

Oralarda, Anadolu'mun Şen Şakrak ağıldayan Fırat'ının mahzunlaştığı, yorulup durgunlaştığı sezilir. Artık uzun yolculuğunun bir an önce bitmesini dilemektedir. Bir süre sonra, yan yana gelmelerinin hasretini çektiği ince Dicle ile el ele tutuşur. Ve kendilerini körfezin cennet renkli sularına bırakırlar. Yolculuk sona ermiştir; geride bütün bir tarih, bereketli topraklar ve zengin mahsuller, onlarla birlikte ruhları sarıp yükselten nağmeler, Şiirler, edebiyat ve hatıralar kalmıştır.

İŞte "Efsane Nehir Fırat" kitabı bizleri bütün bu ruhlarla, duygularla, düşünce ve aynı zamanda gerçeklerle buluşturuyor. Dostumuz, genç kültür adamı Eyyüp AZLAL, sahasında tek olan bir eser hazırlamıştır...

Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş

sembolyayınları

ISBN 978-975-105862-4

9 789751 105862

